

# Rodney Hilton, Maurice Dobb, Paul Sweezy m fl

## Övergången från feodalism till kapitalism

1976

Utgångspunkten för den debatt som återges nedan var Maurice Dobbs<sup>1</sup> bok *Studier i kapitalismens utveckling*<sup>2</sup>. Debatten inleddes 1950 i tidskriften *Science and Society* med ett kritiskt inlägg av Sweezy<sup>3</sup> och ett svar från Dobb. Men snart lade sig allt fler i denna viktiga debatt. Och 1976 sammanställdes de viktigaste inläggen och gavs ut i bokform under titeln *The Transition from Feudalism to Capitalism*.<sup>4</sup> 1979 översattes den till svenska av Lilian Andersson och Anders Molander.

Övergången feodalism/kapitalismen är fortfarande en stridsfråga. Bland de som bidragit till den fortsatta debatten hör Perry Anderson, Robert Brenner<sup>5</sup> och Ellen Meiksins Wood<sup>6</sup>.

### Innehåll

Rodney Hilton: Inledning.....	1
Övergångsdebatten.....	16
Paul Sweezy: En kritik .....	16
Maurice Dobb: Ett svar .....	33
Kohachiro Takahashi: Ett diskussionsbidrag.....	40
Maurice Dobb: En ytterligare kommentar .....	60
Paul Sweezy: Ett genmäle .....	62
Rodney Hilton: En kommentar .....	67
Christopher Hill: En kommentar .....	73
Georges Lefebvre: Några iakttagelser.....	76
Giuliano Procacci: En debattöversikt.....	80
<i>Kompletterande material</i> .....	89
Rodney Hilton: Kapitalism — vad betyder det? .....	89
Eric Hobsbawm: Från feodalism till kapitalism.....	98
Maurice Dobb: Från feodalism till kapitalism .....	102
John Merrington: Stad och land i övergången till kapitalism .....	105
Rodney Hilton Efterskrift (1978) .....	123
Bibliografiska upplysningar .....	126

**OBS:** De sidhänvisningar som ges till Maurice Dobbs bok *Studier i kapitalismens utveckling* och artiklarna i denna samling gäller de *tryckta* böckerna, inte de digitaliserade versionerna.

---

<sup>1</sup> Maurice Dobb arbetade vid Trinity College, Cambridge University. Bland hans arbeten utöver *Studier i kapitalismens utveckling* kan nämnas *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* och *Soviet Economic Development*.

<sup>2</sup> Första upplagan kom ut 1946. De avsnitt i Dobbs bok som debatteras finns här: [Studier i kapitalismens utveckling](#).

<sup>3</sup> Paul Sweezy var utgivare av tidskriften *Monthly Review* och är författare till bl a *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* och *Monopolkapitalet*.

<sup>4</sup> För en redovisning av artikelförfattarna och var inläggen publicerades, se *Bibliografiska upplysningar*.

<sup>5</sup> Se: [Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen](#).

<sup>6</sup> Se: [Kapitalismens ursprung - Ett längre perspektiv](#)

## Rodney Hilton: Inledning

Maurice Dobbs *Studier i kapitalismens utveckling* publicerades 1946 (sv övers 1973). Karl Polanyi recenserade boken mycket kritiskt i *Journal of Economic History* (1948), men beskrev den trots det i följande ordalag: ”en lärd och nyskapande bok om feodalismens nedgång, merkantilismen, den industriella revolutionen och artonhundratalet, mellankrigsperioden, i själva verket hela den västliga kapitalismens historia fram till Marshallplanen”. Polanyi menade att Dobbs behållit det som var dåligt hos Marx (arbetsvärde-teorin) och samtidigt uppgivit vad Polanyi ansåg vara Marx' ”grundläggande insikt i marknadsorganisationens historiskt begränsade natur”. Tyvärr var inte Polanyis recension tillräckligt lång för att utveckla denna intressanta kritik, men den visade dock recensentens seriösa inställning till de problem som är förknippade med en marxistisk analys av feodalismen som produktionssätt (ett företag som Marx själv inte systematiskt genomfört) och av övergången från feodalism till kapitalism (varom Marx med nödvändighet sagt mer, men inte tillräckligt).

R.H. Tawneys långa recension av boken i *Economic History Review* (1950) visad föga intresse för de teoretiska problemen med ett marxistiskt angreppssätt. Det var emellertid värdefullt att en lång och uppskattande, om än kritisk, recension skrevs av en framstående brittisk historiker, som inte bara hade ägnat hela ”övergångsperioden” ett livslångt studium baserat på källforskning, utan också hade erkänt den kapitalistiska verklighetens existens som ett särskilt ekonomiskt och socialt system — detta i en tid då ekonomer, historiker och politiker försökte låtsas som om kapitalismen aldrig hade existerat. Många av Tawneys invändningar är av stort praktiskt värde för 1500- och 1600-talshistoriken och måste tas mycket allvarligt. Även om Tawney i sin recension menade att ”kombinationen av historia och teori en av bokens förtjänster”, så tog han inte upp några av de generella teoretiska problem som Polanyi antydde, och som även sysselsatt marxister som studerat Dobbs arbete. I vilket fall var Tawney, och antagligen också redaktören för *Economic History Review*, överens med Polanyi om att ett vetenskapligt och nydanande arbete inom ett så viktigt ämne förtjänade en uppskattande, om än ibland hård, behandling.

Olyckligtvis delades inte detta intresse av redaktörerna för en del andra historiska tidskrifter, som låg närmare centrum av vad man skulle kunna kalla Englands ”historisk etablissemang” än vad *Economic History Review* då gjorde. Det fanns ingen recension i *English History Review*, ansedd som lärdomens helgedom, och inte heller i *History*, som för de det lärda budskapet vidare till historielärare och andra utanför de professionella forskarnas krets. Inte heller återfanns några recensioner i de viktigaste tidskrifterna för ekonomisk teori, sådana som *Economic Journal* och *Economica*.

Orsakerna till den allmänna negligeringen av Dobbs bok är helt uppenbara. Engelska akademiska historiker gillar inte marxism. I vart fall var knappast decenniet efter krigsslutet gynnsamt för en fördomsfri diskussion av en marxistisk tolkning av kapitalismen. Detta är naturligtvis inte hela historien. Till den hör också den misstänksamhet som fanns, inte bara mot teori och abstrakta begrepp, utan också mot sådana generaliserande tolkningar som gör bruk av relativt lite teori, t ex wightolkningen av historien. I brittisk akademisk tradition föredrar man, åtminstone sedan slutet av 1800-talet, exakta och detaljerade studier, som är inriktad på insamlandet av verifierbara data. Till historikernas utbildning hör inte att diskutera hypoteser, som kan förklara avgörande historiska skeenden, och ännu mindre att försöka utgrunda socio-politiska formationers väsen eller ”primära drivkrafter”. Snarare består den i ett förment avlägsnande av alla subjektiva inslag från undersökningen av en följd av händelser under en kort period, eller i att identifiera de konstitutiva elementen i samhällets viktigaste institution (vanligen det styrande). Detta sker genom att man anlitar förvaltningens skriftliga kvarlevor, som antas

vara ”objektiva”, och genom kritisk värdering av krönikor, berättelser eller brev, som bedöms vara utsatta för mänsklig partiskhet.<sup>1</sup>

Denna typ av historisk vetenskap är naturligtvis inte exklusivt brittisk utan europeisk. Den exemplifieras väl av den franska historiska skolan under perioden före Bloch och *Annales*. Dess insats var betydelsefull och skall inte på något sätt underskattas. Det gäller särskilt medeltidsforskningen, som intresserar oss speciellt i detta sammanhang. Det var nämligen inte, som debattens läsare kommer att finna, Dobbs behandling av kapitalismens senare historia som väckte deltagarnas intresse, utan vad han hade att säga om de krafter som bröt ner feodalismen. Till största delen angreps övergångsproblemen från den medeltida snarare än från den moderna sidan. Den kritik som Paul Sweezy framförde mot Dobb hämtade i stor utsträckning stöd hos en med rätta berömd icke-marxistisk historiker, Henri Pirenne. Pireennes arbeten kan naturligtvis inte inordnas i den mer inskränkta akademiska vetenskap som här har omtalats, även om han var lika kapabel som någon annan till en minutiös och kritisk behandling av källmaterial. Han hade emellertid också förmågan till vittomfattande generaliseringar, och det var utan tvekan den probleminriktade karaktären på hans forskning som gjorde att marxister be handlade honom med stor respekt. I sin utvärdering av den inledande debatten riktade Giuliano Procacci med rätt uppmärksamheten på det överväldigande stöd från icke-marxistisk forskning som Sweezy mobiliserade, då han i sin kritik av Dobb återopade Pirenne. Kanske överskattade Procacci något de tunga vapnen på Sweezys sida. För vem citerar Sweezy förutom Pirenne? Och som vi nu vet har Pireennes tolkning av Europas medeltida ekonomiska historia blivit skarpt kritiserad av många andra än marxistiska historiker. Hans tolkning av medelhavshandelns tillbakagång och Västeuropas avurbanisering har utsatts för en del tillintetgörande kritik. Hans uppfattning, att det var långdistanshandeln som gav den västeuropeiska ekonomin nytt liv under 1000-talet, är inte allmänt accepterad, och inte heller hans uppfattning om stadsköpmännens sociala ursprung under perioden för återuppvaknandet.<sup>2</sup>

Inte desto mindre hade Procaccis påpekande ett allmänt berättigande. De brittiska marxisterna må ha haft goda idéer, men de behövde också underbygga dessa idéer med egna forskningsresultat, som kunde ställas mot den etablerade icke-marxistiska historieförskrivning, som de i själva verket utmanade.

Dobbs bok var, som han själv medger och som hans recensenter ständigt upprepat, ett arbete av en marxistisk ekonom som lärt känna den då tillgängliga sekundärlitteraturen. Hans opponent i denna kontrovers, Paul Sweezy, befann sig i en likartad situation — en marxistisk analytiker av modern kapitalism, som vågat sig in på den medeltida ekonomiska historiens område på grundval av sekundärlitteratur av icke-marxistiska historiker. Det samma gäller, om än i mindre grad, för den mest lysande av de efterföljande debattdeltagarna; ty även om Takahashi utfört ett grundläggande arbete på den japanska feodalismens område och kring problemen med övergången till kapitalism på 1800-talet, så vilar hans kännedom om det klassiska området för kapitalismens framväxt, Västeuropa, på sekundärlitteratur. Det senaste av de längre bidragen till debatten, John Merringtons uppsats, behandlar inte heller forskningsproblemen för en historiker som ägnar sig åt den feodala ekonomin. Med undantag av Hill och Hilton, vilkas bidrag till den ursprungliga debatten var ganska tunna, har således argumenten anförts av marxister, som fäst

<sup>1</sup> Intressanta värderingar av den moderna historieskrivningen finns i *Ideology in the Social Sciences*, red R. Blackburn, London 1972. Bidragen är: ”History: the Poverty of Empiricism” av Gareth Stedman Jones och ”Karl Marx's Contribution to Historiography” av E.J. Hobsbawm (den senare artikeln i svensk översättning i *Metod och teori för ekonomisk och social historia*, red R. Adamson). Jones överdriver något Annales-skolans revolutionära karaktär; den är visserligen nyskapande men på inget sätt marxistisk.

<sup>2</sup> Se den samling uppsatser som utgivits av A.F. Havighurst, *The Pirenne Thesis*, Boston 1958, och A.B. Hibbert, ”The Origins of Medieval Town Patriciate”, *Part and Present*, No 3, 1953.

uppmärksamheten på vissa grundläggande problem i de feodala och kapitalistiska produktionssätten, men som till följd av bristande stöd från marxistiska specialister (åtminstone under 50-talet då debatten började) varit hänvisade till, icke-marxistiska andrahandsauktoriteter för en stor del av sitt grundarbete.

Nu är det naturligtvis väsentligt för var och en, som tar det allmänna begreppet produktionssätt på allvar, att fastställa de olika produktionssättens beståndsdelar. Den praktiskt verksamme historikern, vars målsättning kanske inte är densamma som sociologens eller filosofens,<sup>3</sup> kan inte stanna vid denna punkt. Det finns en rörelselag för feodala (liksom för andra) samhällen, lika väl som det finns en specifik uppsättning strukturella samband inom dem. För att definiera och utarbeta den rörelselag och de särskilda förändringar som eventuellt skapar betingelserna för övergången från feodalism till kapitalism krävs en forskningsansträngning och inte bara logik. Det innebär kritik och utnyttjande av den borgerliga forskningens resultat. Det innebär också tillämpning av en kritisk metod på samtida källor. En sådan kritisk metod måste vara marxistisk, grundad på en förståelse av produktionssättsbegreppet. Den måste också ta hänsyn till de kritiska metoder som utvecklats av historiker allt sedan 1600-talet.

Marxistiska historiker har på ett betydande sätt förändrat vår förståelse av den borgerliga revolutionen och av det kapitalistiska samhällets utveckling sedan 1600-talet. Man behöver bara nämna den nydanande forskning som utförts av sådana ledande engelska marxistiska historiker som Christopher Hill, Eric Hobsbawm och Edward Thompson, för att inte tala om Albert Soboul i Frankrike och Giuliano Procacci i Italien och många andra i de kapitalistiska länderna. B.F. Porchnev, A.D. Liublinskaya och J.V. Polisensky, som är välkända i England, är bara några exempel på historiker som i de socialistiska länderna arbetar inom liknande ämnesområden. Den marxistiska forskningen kring det feodala samhället och de medeltida förutsättningarna för kapitalismens utveckling har varit mer begränsad, åtminstone i Västeuropa, även om E.A. Thompsons arbeten om det tidiga germanska samhället förtjänar att framhållas. Övrigt har marxistisk medeltidsforskning huvudsakligen varit agrarhistoriskt inriktad. Olika skäl kan anföras till denna begränsade utveckling.

Unga marxister har troligtvis en politisk anknytning till socialistiska eller kommunistiska ståndpunkter, och dras därför till studiet av det kapitalistiska produktionssättet i alla dess politiska, sociala och kulturella yttringar. Detta studium har dessutom inte bara dragningskraft genom direkt påverkan från Marx' och Engels' egen teori och praktik, utan även hjälp från en stor samling marxistiska praktiker, som är engagerade i en ständig teoretisk och praktisk diskussion kring en marxistisk kapitalismhistorikers problem och kring övergången från kapitalism till socialism. Studiet av det feodala samhället har för de flesta yngre historiker få sådana fördelar, och de blir därför något isolerade, praktiskt och teoretiskt. Nypubliceringen av denna övergångsdebatt kommer förhoppningsvis att stimulera ytterligare behandling av de teoretiska frågorna och forskning kring de olösta problem som har rests i tidigare bidrag och i denna inledning.

---

Det är nu mer än tjugo år sedan den ursprungliga debatten fördes i *Science and Society*. En ansevärd mängd forskning, som är relevant för de teman som då diskuterades, har utförts av marxistiska och icke-marxistiska historiker. Det är te avsikten att i denna inledning presentera en omfattande historiografisk översikt av denna forskning, utan snarare att — så långt författaren förmår — ånyo behandla några av en ursprungliga debattens omstridda problem i ljuset av nare arbeten och tänkande. Dessa problem innefattar: definitionen av

---

<sup>3</sup> Vilket L. Althusser verkar medge, se: *Att läsa Kapitalet* I, s 12.

livegenskap; städernas ursprung; hantverkets roll; köpmännen och penningekonomin; frigörandet av den enkla varuproduktionen; de alternativa vägarna för framväxten av kapitalistisk produktion; begreppet ”den primära drivkraften”.

## **Livegenskap**

Uttrycket ”livegenskap” är i marxistisk diskussion ofta onödigt tvetydigt — en tvetydighet som tycks härröra från icke-marxistisk historieforskning. Takahashi har alldeles rätt, när han vidhåller att livegenskap är arbetets existensform i det feodala produktionssättet. Livegenskapens väsen bestod i överföringen till jordherrens disposition av den del av bondefamiljens arbete, som utgjorde ett överskott utöver vad som krävdes för familjens livsuppehälle och ekonomiska reproduktion. Merarbetet kunde användas direkt på jordherrens huvudgård eller också kunde dess produkt överföras i form av en natura- eller penningränta.

Då bondefamiljen effektivt besitter de för sin försörjning nödvändiga produktionsmedlen, måste överföringen av överskottet tvingas fram; till skillnad från lönearbetaren behöver inte bonden avyttra sin arbetskraft för att överleva. Accepterar man denna breda definition av livegenskap — en överföring av merarbete eller mesarbetets produkt genom tvång — så kan livegenskap existera i många olika juridiska och institutionella former, som i många — kanske de flesta fall inte nödvändigtvis ses som personlig ofrihet i lagens ögon. Detta har gett upphov till mycken förvirring bland historiker. T ex undersökte Marc Bloch fribrev för byar inom kyrkans jordegendomar i norra Frankrike, och noterade att de bönder som fick dessa brev, och de utgjorde majoriteten av byarnas invånare, därmed befriades från en rad skyldigheter — sådana som *formariage*\* och *mainmorte*\*\* — som allmänt betraktades som förknippade med personlig ofrihet. De familjer som i dessa byar betecknades som personligt ofria i 800-talets godsbeskrivningar var betydligt färre till antalet än de som måste friges på 1200-talet. Bloch drog därför slutsatsen, att det hade varit en period av tilltagande livegenskap mellan 800- och 1200-talet. En belgisk historiker, L. Verriest, visade emellertid att andelen familjer som uttryckligen betecknades som ”livegna” (*servi*) inte hade förändrats under den mellanliggande perioden. Majoriteten av de bönder som frigavs på 1200-talet var juridiskt fria, men hade underkastats skyldigheter som var likartade de ”riktiga” livegnas. Även om Verriest hade formellt rätt, så skall vi se att det det var Blochs tolkning som kom sanningen närmast.<sup>4</sup>

Under den europeiska livegenskapens tidiga period, då den feodala jordägande aristokratin växte fram i sin klassiska form, fanns det — till följd av olika utvecklingslinjer under perioden — en mångfald olika former för böndernas underordning. Dessa omfattade utplacering av huvudgårdsslavar på jordlotter, med eller utan befrielse från den ofries skyldigheter; underordning av fria bönder under mäktiga eller hotfulla grannar; fria mäns överlåtelse till ett helgons beskydd (dvs till ett jordägande klostorsällskap som ansågs vara helgat att dyrka helgonet) osv. Beteckningen på de underordnade bönderna varierade från plats till plats allt efter underordningens karaktär, eller t o m, som R. Boutruche föreslog, allt efter fantasin hos feodalherrens bokhållare. Detta ledde, som Boutruche också framhöll, en del historiker till liknande lärda fantasier, så att bondeståndets karaktäristika som socialklass helt glömdes bort.<sup>5</sup>

Den europeiska och i synnerhet den västeuropeiska livegenskapen genomgick en

\* Giftermålsavgift som erlades då en livegens dotter gifte sig med någon på ett annat gods./ö a

\*\* Avgift som erlades då en livegen avled och jorden övergick till hans son, antingen en penningssumma eller t ex bohag eller boskap./ö a

<sup>4</sup> Bloch, M., *French Rural History*, London 1966, och ”Liberté et servitude personnelles au Moyen-Age” i *Mélanges historiques I*, Paris 1963; Verriest, L., *Institutions médiévales*, Mons 1946.

<sup>5</sup> Boutruche, R., *Seigneurie et féodalité I*, Paris, 1959, s 128-129.

betydande förändring mellan 800- och 1200-talet. Jag avser att kortfattat diskutera denna förändring, eftersom den har skapat en del förvirring i diskussionen om det feodala produktionssättets karaktär.<sup>\*\*\*</sup> Förvirringen gäller arbetsrättans roll i periodens sociala relationer. Arbetsrätten har ofta betraktats som den karaktäristiska formen för den livegna underordningen av bönder under feodalherren. Följaktligen har också många engelska marxister i övergångsdiskussionerna betraktat förvandlingen av arbetsplikter till pengar i England på 1300-talet som särskilt betydelsefull för övergången — även om de samtidigt medgivit att arbetsrätten inte är den enda formen för feodal ränta. För deras del var detta konsekvensen av en viss trångsynthet i den historiska skolningen; det var nämligen, som Dobb påpekade, sällsynt att stora jordegendomar, kännetecknade av stora huvudgårdar som använde sig av arbetsplikter från bönder på underlydande gårdar, levde kvar i 1300-talets England. Den europeiska feodalismens allmänna historia visar alldeles klart, att arbetsrätten inte var en essentiell beståndsdel i de feodala produktionsförhållandena, även om deras tvångskaraktär kanske framträder klarast i organiseringen av tvångsarbetet på huvudgården.

Vi finner jordegendomens huvudgårdsbaserade organisationsform först i 800-talets godsbeskrivningar (mestadels kyrkliga men även kungliga). Det kan mycket väl vara så, att den tillfällighet med vilken dokument bevarats får oss att koncentrera uppmärksamheten till norra Frankrike och Rhendalen, liksom till denna speciella period. Denna organisationsform var sannolikt äldre än från 800-talet, även om det fortfarande är omtvistat huruvida det förelåg en direkt kontinuitet från det senromerska riket. Den var också vida utbredd, och man finner den såväl i mellersta Italien som i England vid slutet av 900-talet, om inte tidigare. Alla godsbeskrivningarna framhåller betydelsen av arbetsplikter från både fria och livegna bönder, så även om det fanns både produkt- och penningränta, var tydligen arbetsrätten förhärskande. Det är troligt att arbetsrätten under denna period var en lika ineffektiv form för utnyttjande av merarbete som den var i Östeuropa i början av den nya tiden.<sup>6</sup> I vilket fall verkar det vara klart, att systemet började upplösas ungefär vid den tid då beskrivningarna upprättades.

Flera drag i Europas ekonomi och samhälle under och 1000-talen gjorde det nödvändigt att ändra denna form för tillägnelse av merarbete. De frankiska och ottonska monarkiernas kapitularier och förordningar antyder att det fanns ett betydande bondemotstånd mot såväl arbetsplikter som rättslig ofrihet. Även om de skandinaviska och ungerska invasionernas styrka inte skall överskattas, så försvagade de ovillkorligen den karolingiska imperiehegemonins fallfärdiga struktur. Med tanke på de långsamma kommunikationerna och de militära styrkornas effektiva räckvidd var statsmakten inte i så hög grad uppsplittrad (eller parcelliserad), som den var låst inom vissa praktiska gränser. Sannolikt ägde en betydande folkökning rum, som åtföljdes av en uppdelning av böndernas gårdar. Folkökningen kan också ha medfört enökning av det antal familjer inom den feodala krigarklassen som innehade jordförläningar. Även om man skall vara på vakt mot överdrifter, så verkar det också troligt att tekniska förbättringar ökade jordbrukets avkastning.

Under denna period skedde en påfallande förändring av den feodala härskande klassens karaktär. Den rättskipande makten, dvs rätten att ställa den underlydande befolkningen inför rätta och att utvinna profit från de pålagor som rättskipningen innefattade, överläts nedåt, inte bara till grevar, utan också till slottsherrar (innehavare av distrikt som kontrollerades från ett slott) och även till mindre feodalherrar som innehade en eller två byar. De stora egendomarna, särskilt klostrens, bevarade i viss utsträckning sin yttre

<sup>\*\*\*</sup> Om problemet med definitionen av feodalism, se min not om feodalismen sist i denna artikel.

<sup>6</sup> W. Kulas *Théorie économique du système féodal*, Paris-The Hague, 1970 (engelsk översättning, New Left Books, London 1976), analyserar Polens livegenskapsbaserade gods-system 1500-1800 och ger många användbara uppslag för studiet av liknande slag av godsorganisation i det medeltida Västeuropa.

struktur, men huvudgårdarna tenderade att splittras upp och tas över av godsförvaltare eller utarrenderas till landbor. Inom deras juridiska immunitetsområden decentraliserades den rättskipande makten på samma sätt som inom grevskapen. Arbetsplikterna försvann allt mer som den feodala räntans huvudform. Från 1100-talet överfördes böndernas överskott till den jordägande aristokratin mindre i form av en ränta som beräknades efter brukets storlek — vare sig det gällde i arbete, in natura eller i pengar — och mer i form av grundskatter (*tallage*) och intäkter från rättskipningen. Dessa intäkter omfattade inte bara böter utan också profiter från olika monopol, t ex rätten att tvinga fria eller livegna innevånare inom rättskipnings-området att mala spannmål i feodalherrens kvarn, baka i hans ugn eller pressa druvor i hans vinpress. Därtill krävdes en del extra arbetsplikter. Dessa drabbade de underlydande snarare i deras egenskap av undersåtar än av landbor och användes främst till väg- och slottsbyggen, kanske även för att bärga hö från huvudgårdens ängsmark eller för att sköta huvudgårdens vinodling. Man har beräknat att dessa nya former av feodal ränta sammantagna betydligt översteg jordherrens ursprungliga inkomst, som bara hade baserats på huvudgårdens avkastning och på räntorna från de underlydande gårdarna. Trots att bördorna ökade försvann termen ”livegen”, så att det vid mitten av 1100-talet fanns få bönder kvar som kallades så.<sup>7</sup>

Det var mot bakgrund av dessa nya former av feodala pålagor som det ledande skiktet inom många europeiska bondesamhällen frigavs i någon form under 1100- och 1200-talet, vanligen till ett högt pris i reda pengar. Detta är visserligen inte slutet på den feodala räntans komplicerade utvecklingshistoria, men jag avser inte att behandla ämnet ytterligare, eftersom denna diskussion om den feodala räntans förändrade karaktär mellan 800- och 1200-talet bara syftat till att betona hur mångskiftande de former var, genom vilka merarbete utpressades från de direkta producenterna, och även hur nära förbunden den institutionella överbyggnaden var med dessa former.

### **Städernas ursprung<sup>8</sup>**

Av betydelse för feodalröntans historia under denna tidiga period är även dess sannolika relation till städernas framväxt, såväl mindre marknadsstäder som större urbana centra; städernas återupplivning under 1000- och 1100-talen sammanföll nämligen med utvecklingen av livegenskapens nya former. Det överskott som överfördes från bondeproduktionen ökade, och utgjordes mer av inkomster från rättskipning och monopol än av ränta från böndernas gårdar, vilket medförde att feodalherrarnas inkomster alltmer realiserades i pengar. Arbetsdelningen mellan stad och land (städernas utveckling som centra för hantverksproduktion och inte bara som marknader för landsbygdens produkter, där de pengar intjänades som krävdes för att uppfylla feodalherrarnas fordringar) kan utan tvivel allmänt förklaras som en reaktion på en mer effektiv överskottskoncentration i händerna på en mer differentierad (och med avseende på de kulturella behoven mer sofistikerad) aristokrati. Men själva processerna måste beskrivas på ett mer sammansatt sätt. En del mindre städer grundades utan tvivel på feodalherrars initiativ, helt enkelt för att skapa lämpliga marknadscentra, som också kunde ge intäkter i form av marknadstullar och andra avgifter. På andra platser utgjordes den kärna, kring vilken det utvecklades stadshantverk och marknader för både lokal produktion och långdistanshandels lyxvaror, av redan existerande bosättningsplatser för kyrkans män (katedraler, kapitelkyrkor, kloster) eller för krigargrupper i någon stor feodalherres — en hertigs eller greves — följe. Den nödvändiga förutsättningen var under alla omständigheter att feodalherrarnas inkomst ökade och blev

<sup>7</sup> De föregående avsnittens idéer grundar sig på ett antal monografier, men en del av beläggen står att finna i R. Boutruches arbete (se not 5) och i G. Dubys *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, London 1972.

<sup>8</sup> Se H. van Wervekes artikel ”The Rise of the Towns”, med bibliografi i *Cambridge Economic History of Europe III*, Cambridge 1963. Författaren är en efterföljare till Pirenne.

mer disponibel. Det är samtidigt troligt, att den ökade befolkningen, ur vilken hantverkare, småhandlare och tjänsteutövare rekryterades till dessa nya (eller återuppståndna) städer, själv var ett resultat av det gamla godssystemets upplösning. Vissa moment i denna upplösning skapade nämligen förutsättningar för befolkningens tillväxt: uppdelningen av böndernas bruk; möjligen större utrymme för arvsuppdelning; ökad produktivitet inom bondejordbruket som följd av att tekniska resurser koncentrerades dit istället för att avledas till huvudgården.

Max Weber<sup>9</sup> lade stor vikt vid den politiska autonomi som stadssamhällena uppnådde i den västeuropeiska feodalismen jämfört med städerna i Asien. Icke-marxistiska historiker (speciellt i Frankrike) beskrev samma fenomen när de betecknade stadskommuner som ”kollektiva herradömen” vilka i likhet med andra vasaller var inordnade i den feodala hierarkin.<sup>10</sup> Den självständiga stadskommunen var utan tvivel en viktig del av den europeiska feodalismens särart. Det skulle emellertid vara lika fel, att tillskriva den kommunala självständigheten handelskapitalets eller den urbana hantverksindustrins utveckling, som det vore att lägga tonvikten på uppsplittringen av ”suveräniteten” (ett begrepp inom icke-marxistisk historieskrivning). Städernas grad av oberoende från feodal kontroll var mycket varierande, och de städer som åtnjöt det största politiska oberoendet var inte nödvändigtvis de mest utvecklade i ekonomiskt och socialt avseende. Paris, det medeltida Europas största stad, är ett bra exempel. Inte heller var en självständig kommuns politiska autonomi en nödvändig betingelse för den typ av stads- eller hantverksmonopol, som Marx hade i åtanke, när han sade, att städerna exploaterade landsbygden ekonomiskt medan landsbygden (dvs den feodala härskande klassen) exploaterade städerna politiskt. I många engelska *boroughs* hade skråköpmannen full kontroll över handelns villkor på marknaden, utan att de samtidigt åtnjöt stadsprivilegier av högre rang. Problemen med arbetsdelningen mellan stad och land är många, och hur mycket vi än kan lära av de bästa icke-marxistiska specialisterna på städernas författningshistoria, så skulle det vara olyckligt om man trodde, att problemen med det urbana elementet i det feodala samhället skulle kunna lösas i konstitutionella termer.

Vad som behövs är detaljerade arbeten om graden av yrkesspecialisering i städer av olika storlek, med olika funktioner och på olika utvecklingsstadier. För att ge några exempel, så är den feodala aristokratins närvaro i de italienska städerna historiskt allmänt känt, medan det ofta påstås att den nordeuropeiska feodaladeln snarare levde på landsbygden. Dessa generaliseringar måste prövas, särskilt för, Englands vidkommande, där varje stad av någorlunda storlek hade sina enklaver, där kyrkans män, feodalherrar eller kungliga ämbetsmän residerade. Man hänvisar ofta till den del av stadsbefolkningen som var sysselsatt med jordbruk, men den har sällan beräknats eller analyserats. Listor över organiserade hantverk inom stadens jurisdiktion är ofta tillgängliga, men det totala antalet separata yrken, som till övervägande del var oorganiserade, har inte jämförts systematiskt mellan olika städer, för att på så sätt kunna värdera varför och hur ett funktionellt avskiljande från den kringliggande landsbygden har ägt rum. Inte heller är kontrasten mellan den skrådominerade stadsindustrin och den fria industrin på landsbygden — som antas vara skådeplatsen för den s k första vägen till kapitalismen — så enkel som det först kan tyckas. Var industribyarna i östra England i slutet av 1300-talet städer eller landsbygd? Betecknades inte det medeltida Manchester och Birmingham — vilka ofta anses vara karaktäristiska för landsbygdsindustrialiseringens framsteg — vid den tiden som *boroughs* eller *villae mercatoriae*?<sup>11</sup>

<sup>9</sup> *The City*, London 1958 (eng övers av *Wirtschaft und Gesellschaft*, bok 2, kap 7: Die nichtlegitime Herrschaft (Typologie der Städte))

<sup>10</sup> Se C. Petit-Dutaillis, *Les communes françaises*, Paris 1947, del L3.

<sup>11</sup> Med andra ord är skilljelinjen mellan stad och landsbygd inte nödvändigtvis identisk med den mellan



## Hantverk

Dessa frågor ställs inte för att antyda, att de som bidragit till vårt symposium har fel, när de påstår att utvecklingen av en social differentiering inom jordbrukets och industrins enkla varuproduktion var grunden för kapitalismens senare utveckling. Det finns emellertid allvarliga luckor i vår kunskap. Engelska marxister (och icke-marxister), som är gynnade av den rikedom på urkunder som står till deras förfogande, har med viss framgång undersökt bondeklassens historia under den senare medeltiden. Detta står i skarp kontrast till vår okunnighet om städernas och landsbygdens hantverkare, vare sig de varit organiserade i skrän (de mest kända) eller inte. Denna okunnighet är, som så ofta, inte uteslutande en konsekvens av bristande källmaterial, utan också ett resultat av bristen på teoretisk analys av denna typ av arbete och dess ställning inom det feodala samhällets produktionsförhållanden, som framför allt utgörs av relationen mellan ”livegna” bönder och härskande jordägare.<sup>12</sup>

Det finns naturligtvis en primitiv form av arbetsdelning i förhistoriska (i själva verket förklass-) samhällen, där en del av samhällets medlemmar specialiserade sig på vävning, järnframställning, keramik och tillverkning av andra nödvändiga produkter. Detta har väl bekräftats av arkeologiska lämningar, men de kan inte ge svar på hur arbetarna fick sin försörjning. Fanns det ett utbyte i form av bruksvärden mellan tillverkade produkter och livsmedel inom samhället, eller arbetade hantverkarna också som jordbrukare och huvudsakligen därigenom sörjde för sitt livsuppehälle? Det verkar ha funnits kvarlevor av båda dess former i det feodala klassamhället. Å ena sidan finner vi specialiserade hantverkare inom kyrkliga och världsliga stormäns hushåll eller huvudgårdsekonomier. Å andra sidan finner vi byhantverkare, framför allt smeder, som innehade en jordlott, men vars merarbete tillägnades som ränta i form av hästskor, reparation av plogbillar osv.

Ingen av dessa former av hantverksarbete innebär enkel varuproduktion, men när hantverkarna i klostrens eller de feodala makthavarnas stora hushåll började producera inte bara för sina herrar, utan också för andra som hopades kring dessa maktcentra och för bönder som saluförde en del av sin produktion, då har vi början till en stadsbaserad enkel varuproduktion. Feodala hushåll som försörjdes av dessa stadshantverkare levde kvar under en förvånansvärt lång tid; t ex i Paris, där kungen under 1200-talet utsåg feodalherrar till officiella mästare i de ledande hantverken, eller i den mindre katedralstaden Metz, där biskopen, som också var stadens överhuvud, gjorde ungefär detsamma.

Detta var institutionella kvarlevor, som något belyser tidigare förhållanden. Men långt innan 1200-talet hade hantverkare skilts ut både från sitt sammanhang med landsbygden och med det feodala hushållet, och uppträdde som verkligt oberoende industriella hushåll inom stadssamhället, där de producerade för försäljning till vem som helst som hade pengar att betala med. Men hur var dessa hushåll beskaffade? Hur skall vi karaktärisera det arbete som producerade skor, knivar, plogdelar, kärror, kläder och andra varor (som vi mycket väl kan kalla dessa produkter)? Med hänsyn till det arbete som materialiserades i hantverkarens produkt, och till det faktum att det uppenbart förelåg ett omfattande utbyte av värden mellan bönder och hantverkare, kan hantverkarens inkomst inte rätt och slätt betraktas som en del av det — genom den feodala aristokratins fordringar — omfördelade överskottet från bondeekonomin, vilket däremot var fallet med den försäljningsprofit som konstituerade köpmannakapitalet.

---

reglerade och icke-reglerade urbana områden.

<sup>12</sup> Det är betecknande att George Unwins arbeten, speciellt *Industrial Organisation in the 16th and 17th centuries*, London 1908, fortfarande erbjuder en av de bästa teoretiska analyserna av engelska av hantverksproduktionen. Man bör komma ihåg, att Dobb i stor utsträckning förlitar sig på Unwin i *Studier* . . . Men se också den polske historikern B. Geremeks arbete *Le Salariat dans l'artisanat parisien aux XII-XV e siècles*, Paris- The Hauge 1968.

Det är visserligen sant, att utbytet mellan bönder och hantverkare blev ojämnt i och med uppkomsten av monopolis-fiska skrán, men relationen mellan hantverkare och bönder var inte till sitt väsen exploaterande i de mindre marknadsstäderna<sup>13</sup> — vars sammanlagda befolkning antagligen utgjorde merparten av den totala stadsbefolkningen i Europa — var faktiskt den feodala exploateringen av hantverkaren en parallell till exploateringen av bonden, för dessa städers herrar tillägnade sig också merarbete från hantverkarna genom hus- och varuståndsräntor, kvarn- och ugnsmonopol, tullar och skatter. Denna exploatering var direkt i de städer som inte förlänats stadsrättigheter, men den var heller inte frånvarande i självständiga *boroughs* och kommuner, som ofta fick betala en penningavlösning för tullar och räntor och dessutom höga skatter, som föll tyngre på hantverkarna än på den härskande merkantila eliten.

Dessa preliminära överväganden kring hantverksarbetets plats i det feodala produktions-sättet utgår dels från hantverkarhushåll som är internt odifferentierade, dels från en minimal differentiering mellan produktionsenheterna. Från den tid vi har lämpligt källmaterial, finner man detta tillstånd framför allt i mindre marknadsstäder med ca 500 innevånare, som var funktionellt helt avskilda från landsbygden (i den meningen att jordbrukare utgjorde en obetydlig del av befolkningen eller saknades helt). I större centra kan man inte anta att arbetet var odifferentierat inom hushållet, och inte heller att de olika hantverkarhushållen var inbördes jämlika. När marknaden för hantverkarnas varor vidgades, finner vi inte bara den välkända process — som bra beskrivs i Dobbs Studier — genom vilken köpmannen träder emellan hantverkaren och köparen. Inom verkstaden upphör lärlingen att bara vara elev (ofta mästarens son) och blir en exploaterad arbetare, som bara förtjänar sitt elementära livsuppehälle. Dessutom anställs gesäller — inget stort antal, ty det tillåter inte produktionens skala — som representerar ännu ett underordnat skikt inom verkstaden. Till en början var emellertid inte gesällen en ren lönearbetare — en direkt källa till mervärde för arbetsgivaren. I 1200-talets flamländska textilstäder rådde fortfarande oklarhet om förläggarens betalning av textilhantverkarna. Det var egentligen inte fråga om en lön, och inte heller om en betalning för ett arbete som utförts av en självständig hantverkare. Vad det än var fråga om, så är det intressanta i detta sammanhang, att det fanns en kommunal tariff som angav hur mycket mästaren respektive gesällen skulle ha för ett stycke tyg naturligtvis mindre till den senare, men skillnaden var inte så stor som man skulle kunna förvänta sig.<sup>14</sup> Motsvarande inrättning har man funnit i några engelska städer så sent som på 1400-talet. Även om differentieringsprocessen hade börjat inom verkstaden, så var man fortfarande det gemensamma objektet för köpmannakapitalets exploatering.

### **Köpmannakapital**

Till skillnad från hantverkaren har den medeltida köpmannakapitalisten varit föremål för många studier, som baserats på den ansevärd mängd källmaterial som finns bevarat. Några av de mest imponerande förmögenheterna ackumulerades av de italienska städernas köpmän. Deras verksamhet illustrerar väl den låga grad av specialisering som var utmärkande för den europeiska köpmannaklassen som helhet — både i norra och södra Europa, vare sig köpmännen var verksamma på regionala marknader eller i den internationella lyxvaruhandeln. De italienska köpmännen bland vilka de florentinska och venetianska köpmännen var de mest framgångsrika — grundade sina profiler på handeln med dyrbara varor; kryddor, smycken och sidentyger från Fjärran- och Mellanöstern,

<sup>13</sup> *English Medieval Boroughs: a Handlist* av M.W. Beresford och H.P.R. Finberg, Newton Abbot 1973, ger en god föreställning om dessa mindre centras stora antal.

<sup>14</sup> Espinas, G., *La draperie dans la Flandre française au Moyen-Age*, Paris 1923, s 617-49; *Little Red Book of Bristol II*, ed F.B. Bickley, Bristol och London 1900, s 58-61.

bomullstyger av hög kvalitet från Flandern och mellersta Italien, guld från Västafrika. De handlade också med pengar som bankirer åt påven och andra härskare (framför allt krigsfinansiering). Liksom de flamländska städernas storköpmän organiserade en del av dem försörjningen med råmaterial för tygtillverkningen och försäljningen av slutprodukten, utan att dock på något sätt förändra produktionsprocessens karaktär. Andra produkter som drogs in i den internationella handeln var vin från Ile de France, Gascogne, Bourgogne och Rhenlandet; spannmål, virke och pälsvaror från Östersjöområdet; salt från Bourgneufbukten, alun från Svarta Havet; vejde från Syd-Frankrike, fisk från Island, järn och stål från Sverige, för att inte tala om den regionala handelns standardvaror, såsom spannmål och medeldyra textilier. De medeltida köpmannakapitalisternas tekniska förfining av handelsmetoderna, deras förmåga att koncentrera kapital för att (till ockerräntor) finansiera regeringar och jordägande aristokrater, som led ständig brist på lätt realiserbara tillgångar, och deras beskydd av kulturen har framkallat en samstämmig beundran från historikerna.<sup>15</sup> Ingen har emellertid kunnat förändra Marx' bedömning av köpmannakapitalisternas historiska roll. Deras kapital stannade kvar inom cirkulationssfären och användes aldrig inom varken jordbruk eller industriell produktion på något nyskapande sätt. Den skommersiella revolutionen förändrade på inget sätt det feodala produktionssättet.<sup>16</sup>

Man kan därför mycket väl fråga sig, vilken grund det finns för idén om ”penningekonomin” upplösande inverkan. Vi har sett att den feodala räntan kunde betalas så väl i pengar som i arbete eller in natura, utan att det påverkade relationen mellan jordherre och landbor. Det har hävdats, att andra relationer, t ex mellan kungar och baroner, eller mellan baroner och vasaller, vilka till en början baserades på personliga och särskilt militära tjänster, förändrades till följd av att de personliga banden ersattes av penningförbindelser. Exempel på detta är beviljandet av förläningar som utgjordes av penninginkomster istället för av jordegendom; betalning av penningsskatt istället för fullgörande av militära tjänster i den kungliga hären; vasaller som försäkrade sin lojalitet i utbyte mot ett årligt underhåll i pengar; uppbådande av alla militära tjänster på grundval av lönebetalningar. Det är olyckligt för förespråkarna av teorin om penningens upplösande verkan, att man redan i början av 1100-talet har funnit penningsskatt som ersättning för militära tjänster och något senare penningförläningar.

Delade lojaliteter, förräderi och egoism förekom i lika hög grad under 1000- och 1100-talen, då det feodala kontraktet baserades på jordförläningar, som under den sk ”bastard-feodalismens” dagar, då det baserades på penningbetalningar. Den feodala härskande klassens beteende förändrades inte heller av stora penninginkomster, vilket var och en som studerat den engelska aristokratin mellan 1200- och 1400-talet kan intyga. Snarare var det så, att det var de sjunkande penninginkomsterna för den feodala aristokratin som var det första symptomet på att det feodala produktionssättet gick mot sitt slut; ty dessa inkomster representerade ju ytterst inget annat än böndernas överskott, som utvunnits genom tvång, och deras minskning var det monetära uttrycket för att den gamla typen av aristokratiskt herravälde försvagats.

Penningens upplösande egenskaper trädde, som Marx har betonat, i verksamhet först då det feodala produktionssättets upplösningsprocess redan var i full gång. I *Grundrisse*

<sup>15</sup> Många detaljerade upplysningar och fullständiga bibliografier finner man i vol I och III av *Cambridge Economic History of Europe*, 1952 och 1953. Titeln på en nyutkommen lärobok av en expert på området, Robert S. Lopez, är betecknande – *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950-1350*, Englewood 1971. Det finns aktuella bibliografier i N.J.G. Pounds, *An Economic History of Medieval Europe*, London 1974, en av de bättre läroböcker som publicerats på sistone.

<sup>16</sup> Mig förefaller det, som om Marx modifierade sin uppfattning om köpmannakapitalets roll under medeltiden mellan det han skrev *Grundrisse* och kapitlen i *Kapitalet* III, så att han vid den senare tidpunkten trodde mindre på köpmannakapitalets positiva roll. Se Marx, *Grundrisse*, London 1973, s 504-508 (tyska utgåvan, Berlin 1953, s 410).

framhåller Marx att arbetarnas avskiljande från sina objektiva existensbetingelser — jord, hantverkarens egendom, t o m (föreslog Marx) utkomsten som en herres underhavande — var den väsentliga aspekten av denna upplösning.<sup>17</sup> I England, liksom i andra områden av Västeuropa, var faktiskt det feodala herraväldets avtagande grepp ett utmärkande drag i de inledande upplösningsprocesser, som Dobb och Takahashi fäste särskild uppmärksamhet vid under övergångsdebattens gång. Detta var något som redan före Marx hade dokumenterats av den engelske ekonomisk-historiske pionjären James Thorold Rogers.<sup>18</sup> Senare forskning har visat, att det kortvariga uppträdandet av vad Marx uppfattade som en dominans för den fria bondeegendomen, var en direkt följd av klasskampen mellan jordägare och bönder. Marx tänkte speciellt på utvecklingen i England, där beläggen är goda. Det oroliga läget i mitten av 1300-talet — befolkningens kraftiga decimering p g a böldpesten och regeringens finansiella kris p g a de fransk-engelska krigen — kunde mycket väl ha lett till en skärpning av livegenskapen. Arbetskraftsbristen stärkte böndernas och arbetarnas ekonomiska position i förhållande till jordägarna och arbetsgivarna i en sådan utsträckning, att en möjlig reaktion från den härskande klassen kunde ha varit att hårdare kontrollera de ofria personernas rörlighet, höja räntor och bötessatser samt frysa lönerna. En sådan politik försökte man tillämpa omkring två årtionden efter 1350, men helt utan framgång. Bönderna ägde redan betydande erfarenhet av motstånd mot herremännens övergrepp. Bysamfälligheterna var, trots sin inre uppdelning i rika och fattiga, mycket svåra att handskas med, vilket otaliga lokala uppror hade visat. Även om sådana omfattande resningar som det franska Jacquerieupproret 1359 och den engelska revolten 1381 besegrades, så kunde inte det lokala motståndet brytas. Den engelska situationen är mycket belysande. De livegna besittningsvillkoren mildrades till *copyholding*<sup>\*</sup>, utan att de för den skull förändrade sina väsentliga juridiska kännetecken. I denna atmosfär av böndernas självsäkerhet var *copyholding* knappast möjlig att skilja från fri jordbesittning, och det var t o m så att medlemmar av den jordägande lågadeln var beredda att ta *copyhold*-jord i anspråk för att komplettera sina egendomar. De feodala restriktionerna för den enkla varuproduktionen försvann så gott som vid slutet av 1300-talet och under större delen av 1400-talet, eftersom räntorna var tämligen låga och jordägarna och staten i praktiken hade mycket små möjligheter att kontrollera böndernas och arbetarnas rörelsefrihet.<sup>19</sup> Under denna period skall man emellertid inte förvänta sig att finna någon dramatisk utveckling i riktning mot kapitalistisk produktion. Visserligen var det blomstrande tider för den självägande jordbrukaren som sysselsatte lönearbetare, och hantverksproduktion kunde fritt flyttas från de äldre skrå-dominerade städerna till byarna och de mindre reglerade småstäder, men det skedde inte någon så drastisk social differentiering, att en lönearbetande massa tvingades sälja sin arbetskraft till arbetsgivare inom jordbruk och industri. Detta skulle först bli resultatet av en långvarig process, som ännu på 1600-talet var långt ifrån fullbordad. Det viktiga är emellertid, att de nödvändiga förutsättningarna för en senare kapitalistisk utveckling skapades i loppet av 1400-talets relativt obundna varuproduktion.

<sup>17</sup> Det måste betonas, att Marx, i motsats till vissa kritikers påståenden, inte presenterade en på något sätt enkel bild av den faktiska historiska process, genom vilken bönderna i England berövades sin jord och sina kommunala rättigheter. Se *Kapitalet* I, kap 24 och *Grundrisse* (eng), s 511 (ty, s 410).

<sup>18</sup> Se kapitlen VIII och IX i hans *Six Centuries of Work and Wages*, som grundades på material som redan hade publicerats i *History of Agriculture and Prices*, Oxford 1866. Marx använde sig av detta arbete när han skrev *Kapitalet*, och hyste en ganska hög tanke om Rogers, trots att han var en liberal ekonom.

\* *Copyhold*: jord som innehades av en livegen, men som befriats från de flesta av livegenskapens traditionella förpliktelser. Bonden erlade en fastställd penningavgift (arrende) till godsägaren, som var antecknad i godsets register över de underlydande gårdarna. Som bevis på sitt jordinnehav erhöll arrendatorn en avskrift från detta register (copy of the court rolls), därav copyholder, som angav de villkor som reglerade jordbesittningen./ö a

<sup>19</sup> Mitt arbete *English Peasantry in the Later Middle Ages*, Oxford 1975, är ett försök att diskutera denna fas av relativt obunden enkel varuproduktion.

De feodala produktionsförhållandena avskaffades på inget sätt under denna period; den feodala härskande klassens och den feodala statens (i ordets marxistiska betydelse) väsentliga kännetecken kvarstod. De stora aristokraterna, t ex hertigarna av Lancaster och York (som grundade kortlivade kungliga dynastier) och grevarna av Warwick eller Salisbury, hade enorma inkomster, som till stor del fortfarande baserades på jordränta, även om de alltmer plundrade monarkens tillgångar i sina försök att upprätthålla ett effektivt beskydd av sina underhavande och politiska anförvanter. Statsmaskineriet var även efter sin omgestaltning i början av 1500-talet väsentligen en fortsättning på medeltidens *regnum*. De penningförmögenheter som inte grundades på innehav av jordegendom härstammade från handeln, vilken låg i händerna på köpmännens monopolistiska kompanier, t ex "The Merchant Adventures" och "The Merchants of the Staple". De kom inte från industriell produktion; även om Englands viktigaste exportvara var bearbetat eller obearbetat tyg, gick profiten till försäljarna snarare än till producenterna. Hur betydelsefulla de förändringar än var, som gav jordbrukets och industrins producenter fria tyglar, så skedde det m a o ingen omvandling av det feodala samhällets konstitutiva relationer.

### **Den primära drivkraften**

Med undantag av Paul Sweezy tillbakavisade alla deltagarna i den ursprungliga debatten (oavsett vilka invändningar de i övrigt hade mot Dobbs formuleringar) tesen om det feodala produktionssättets statiska och självbevarande karaktär — att det inte skapade förutsättningarna för sin egen omvandling och därför behövde en yttre kraft för att rubbas ur sin jämvikt. I Pirennes efterföljd fann Sweezy denna yttre kraft i det köpmannakapital, som ackumulerats i Medelhavsområdet och sedan injicerats i det stabila feodala systemet av en köpmannagrupp av okänt socialt ursprung. Eftersom feodalismen enligt Sweezy var ett system där produktionen skedde för behov inte för utbyte, blev det feodala Västeuropas fortsatta utveckling efter 1000-talet beroende av externa faktorer. Sweezy förklarade inte naturen av den sociala formation som frambringade denna anhopning av köpmanskapital, eller varför medelhavsområdet överhuvudtaget skulle betraktas som ett särskilt socialt system, som skilde sig från det övriga Europa. Som svar på kritiken ställde emellertid Sweezy den berättigade frågan om vad som vad som utgjorde den primära drivkraften i det feodala produktionssättet, som gav det en inre dynamik, vilken kunde leda såväl till dess utveckling som till dess upplösning.

I min egen korta kommentar i debattens slutskede framförde jag tesen, att det nödvändiga om än varierande tryck, som den härskande klassen utövade för att tillägna sig böndernas merarbete eller merprodukt, var den grundläggande orsaken till den tekniska utveckling och förbättrade feodala organisation som möjliggjorde en ökning av det tillgängliga överskottet. Detta var grundvalen för den enkla varuproduktionens tillväxt, feodalherrarnas penninginkomster, den internationella lyxvaruhandeln och urbaniseringen. Georges Duby har framställt denna aspekt med stor briljans i sin senaste bok om den medeltida ekonomins tidiga utveckling. Som jag förklarat på annat ställe, anser jag emellertid att hans förklaring är ensidig.<sup>20</sup> Duby betonar det tryck som feodalherrarna utövade på bönderna men fäster inte samma uppmärksamhet vid böndernas strävan att själva behålla så stor del av merprodukten som var möjligt under den givna socio-politiska kraftbalansen. Men just detta bondemotstånd var av avgörande betydelse för landsbygdskommunernas utveckling, för utvidgningen av den fria besittningsrätten och den personliga friheten, för bonde- och hantverksekonomiernas befrielse från hindren för varuproduktionens utveckling och slutligen för den kapitalistiske företagarens uppkomst.

Den engelska jordbruksekonomin historia under 1300-och 1400-talet illustrerar, som

<sup>20</sup> Duby, G., *The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants*, London 1979. Min recension av den franska upplagan publicerades i *New Left Review*, No 83, 1974.

redan nämnts, mycket väl konsekvenserna av ett framgångsrikt bondemotstånd mot feodaltherrarnas krav på överskottets överförande. Detta måste i själva verket betraktas som en kritisk vändpunkt i den ”primära drivkraftens” historia. Den långa perioden av framgångsrik och mångsidig exploatering av böndernas arbete avslutades, åtminstone i de flesta västeuropiska länder, mellan mitten och slutet av 1300-talet. Jordägarna hade bara kunnat förlänga sin tidigare framgång om de hade lyckats med att återinföra rättsligt påtvingbara former av livegenskap. Detta var politiskt och socialt omöjligt i Västeuropa. I Östeuropa förhöll det sig emellertid annorlunda. I Väst stannade en allt större del av det disponibla överskottet kvar inom bondeekonomin. När jordherrarnas tunga ok sedan åter drabbade bondebefolkningen, var det fråga om något i grunden, om än inte alltid till formen, annorlunda den begynnande uppkomsten och långa och ojämna utvecklingen av en ny treenighet: jordägare — kapitalistisk jordbrukare — jordbruksarbetare.

Sedan den ursprungliga debatten fördes har andra icke-marxistiska historiker framfört egna idéer om den primära drivkraften i det feodala samhället. De mest övertygande av dessa är olika slag av demografiska tolkningar av den medeltida utvecklingen. En av dessa, som man kanske hellre borde kalla en ”ekologisk” historieteori, har presenterats på ett övertygande sätt i olika arbeten av M.M. Postan.<sup>21</sup> Den betonar också bondejordbruket som ekonomins bas. Den är emellertid snarare inriktad på brukarens förhållande till sin omgivning, till jorden som sin naturliga verkstad, som Marx skulle ha uttryckt det, än på förhållandet mellan brukaren och den exploaterande jordägaren. Som de viktigaste händelserna framstår därför den växande befolkningens tryck på de knappa resurserna, den därav följande uppdelningen av böndernas gårdar och utarmningen av jorden och småbrukarna. Inte desto mindre var denna expanderande jordbruksekonomi, innan den kvävde sig själv, dynamisk och marknadsorienterad — en dynamik som framför allt representerades av vissa delar av samhällets övre skikt, såsom de förment kapitalistiskt orienterade godsägarna och de företagssamma och nyskapande köpmannakapitalisterna i de stora städerna. När jämviktsläget brast mot slutet av 1200-talet och framförallt efter befolkningskollapsen vid mitten av 1300-talet, lättade emellertid trycket på de knappa jordresurserna och bondeekonomin blev mer blomstrande. Men den blev samtidigt mer autarkisk, mindre marknadsorienterad. Den regionala och internationella handeln gick tillbaka, och den senmedeltida ekonomin var stagnerande intill 1400-talets sista decennier, då befolkningen på nytt började växa.

Det finns en annan slags tolkning av den ”primära drivkraften”, som är mindre brett upplagd än den som just har beskrivits kortfattat. Den koncentrerar sig på den inre strukturen hos bondefamiljerna i deras bygemenskaper. Historiker av denna skola undersöker familjebildning, arvsseder, problemen med upptagande eller avvisande av yngre söner och döttrar genom familje- och bygemenskapen och den därmed sammanhängande frågan om icke-agrara bisysselsättningar på landsbygden. Dessa problem är av stor betydelse och måste förvisso ingå i varje allvarligt syftande marxistisk forskning om det feodala produktionssättets detaljerade funktionssätt. Detta är desto viktigare som studieområdet kan ge upphov till slutsatser av mycket tvivelaktig karaktär. Några av forskarna på detta område framställer den medeltida familjen och bygemenskapen som om de vore isolerade och självreglerande sociala enheter, lösryckta från världen omkring och i synnerhet opåverkade av det exploaterande trycket från jordägarna, kyrkan och staten. I den mån man måste ta hänsyn till den omgivande världen, så ligger betoningen snarare på harmoni än på förtryck. Detta leder till att det feodala samhället tolkas som en del av ett kontinuum av förindustriella ”traditionella” samhällen, vilkas huvudsakliga kännetecken är stabilitet, för att inte säga stagnation. Den medeltida kyrkliga ståndsteorin, som framhäver de oföränderliga och organiska relationerna mellan de sociala stånden, vart och

<sup>21</sup> Sammanfattad i *The Medieval Economy and Society*, London 1972.

ett uppfyller under Gud sin rätta bestämmelse (härskar, strider, bedjer, köper och säljer, arbetar), återupprättas som en rationell förklaring av denna typ av samhällsordning. På bynivån förklaras skillnaderna mellan rika och fattiga familjer med hänvisning till de rikas härskande funktioner och de fattigas tjänande. Det har t o m hävdats, att denna skillnad är genetiskt betingad.<sup>22</sup>

Några irrationella hugskott från icke-marxistisk historisk forskning om den medeltida ekonomins demografiska aspekter får inte leda till att man avvisar de positiva bidragen från vissa historiker inom denna skola. Även om släktskapsrelationer inte var lika viktiga i feodala som i primitiva samhällen, så spelade de fortfarande en viktig roll i fördelningen av resurser på alla sociala nivåer. Detta måste erkännas, samtidigt som man vidhåller, att det är exploateringsrelationen mellan bonde och jordägare som äger primat inom det feodala produktionssättet. Detsamma gäller det ömsesidiga förhållandet mellan bondebefolkning och jordresurser, som är Postanskolans positiva bidrag till vår förståelse av senmedeltidens ekonomi. Den marxistiska forskningen kan inte fungera som ett hermetiskt slutet system. Den måste ta fasta på positiva bidrag från den icke-marxistiska forskningen, men den kan och bör också visa, att Marx' produktionssättsbegrepp ger oss det bästa verktyget för analysen inte bara av kapitalismens, utan också av feodalismens dynamik.

### **En not om feodalism**

Förhoppningsvis kommer bidragen i denna bok till debatten om övergången mellan feodalism och kapitalism att intressera fler än marxismkännarna. I allmänhet är den marxistiska terminologin tillräckligt välkänd. Men det är kanske ändå värt att i detta sammanhang uppehålla sig något vid ordet ”feodalism”, som numera har en helt annan innebörd för marxister än för vissa icke-marxistiska historiker.

När Marx skrev om ”feodalism”, använde han begreppet på ett sätt som inte var helt främmande för hans samtida, dvs som en beskrivning av ett socialt system, vars utmärkande drag var en militär, jordägande aristokratisk herravälde över resten av samhället, huvudsakligen bönder. Marx analyserade naturligtvis detta herravälde på ett sätt som var säregt för honom, i det att han grundade sin analys på den specifika form, i vilken den omedelbara producentens arbete — när väl hans behov av nödvändiga subsistensmedel var tillgodosett — blev till den härskande klassens inkomst. I enlighet med Marx' utarbetade analys av det kapitalistiska produktionssättet, hans huvudsakliga objekt, betraktar vi det feodala samhället som sammansatt av produktivkrafter (produktionsprocessens materiella bas) och produktionsförhållanden (förhållandet mellan huvudklasserna). Det feodala produktionssättets väsen utgörs av exploateringsförhållandet mellan jordägare och underordnade bönder — de senares överskott utöver subsistensmedlen överförs under tvång till de förra, antingen i form av direkt arbete eller som ränta in natura eller i pengar. Detta förhållande betecknas som ”livegenskap”, en term som, efter vad vi har sett, bereder vissa svårigheter.

Som vi redan nämnt, visste Marx' samtida vad han talade om, även om de inte nödvändigtvis omfattade hans analys av feodalismens väsen. Sedan dess har icke-marxistiska historiker förfinat termens innebörd, så att den inte längre utgör en beskrivning av ett helt socialt system, utan av vissa specifika relationer inom den medeltida härskande klassen. Dessa relationer utgjordes — kort sagt — av förhållandet mellan fria vasaller och deras herrar och grundades på besittningsrätten till jordegendomar (län eller på latin *feoda*). Län innehades av vasallerna i utbyte mot militära tjänster i

<sup>22</sup> Aktuella arbeten från skolan kring fader J.A. Raftis vid Pontifical Institute of Medieval Studies exemplifierar denna ansats. Se t ex Dewindt, E.B., *Land and People in Holwell-cum-Needlingworth*, Toronto 1972, och Raftis, J.A., *Warboys*, Toronto 1975.

herrens här, deltagande i hans domstol samt bistånd och råd åt honom. När feodalismen betraktas på detta raffinerade sätt, har den inte mycket att göra med förhållandet mellan feodaltherrar och bönder (vilka troligen utgjorde åtminstone 90 % av befolkningen under den tidiga medeltiden), och den omfattade strängt taget inte mer än ett par århundraden. Denna mycket snäva tolkning av ordet har, i Marc Blochs efterföljd, övergetts av många icke-marxistiska historiker, men särskilt i engelska akademiska kretsar har den fortfarande mycket stort inflytande. Dess förespråkare hävdar, att deras tolkning är mer konsekvent än de vidare tolkningarna, men man kan mycket väl invända, att den konsekvens kan undvaras, som uppnås till priset av analyskategorier av begränsat värde.



## Övergångsdebatten

### Paul Sweezy: En kritik

Vi lever i övergångsperioden mellan kapitalism och socialism och detta faktum gör studiet av tidigare övergångar från ett samhällssystem till ett annat speciellt intressant. Detta är en av många anledningar till att Maurice Dobbs *Studier i kapitalismens utveckling*<sup>1</sup> är en så aktuell och viktig bok. Omkring en tredjedel av boken ägnas feodalismens nedgång och kapitalismens uppkomst. I denna artikel skall jag uteslutande ägna min uppmärksamhet åt denna sida av Dobbs arbete.

### Dobbs definition av feodalism

Dobb definierar feodalism som ”praktiskt taget identisk med vad vi vanligen betecknar som livegenskap – en skyldighet som påtvingats producenten, oberoende av dennes fria vilja, att uppfylla vissa ekonomiska krav, vilka antingen består av tjänster som skall utföras eller av pålagor, som skall betalas i pengar eller in natura ...” (s 37). I enlighet med denna definition använder Dobb genomgående begreppen ”feodalism” och ”livegenskap” som i praktiken utbytbara.

Denna definition tycks mig bristfällig, då den inte identifierar ett produktionssystem. Viss livegenskap kan förekomma även i system, som alldeles tydligt inte är feodala; och även som dominerande produktionsförhållande har livegenskap vid olika tidpunkter och i olika regioner varit förbunden med olika former av ekonomisk organisation. Engels skrev således i ett av sina sista brev till Marx: ”det är otvivelaktigt så att livegenskap och personlig ofrihet /Hörighet/ inte är en specifik medeltida-feodal form, vi finner den överallt, eller nästan överallt, där erövrare låter de ursprungliga inneånarna bruka jorden åt sig”.<sup>2</sup> Därav följer, menar jag, att begreppet feodalism, som Dobb definierar det, är alltför allmänt för att direkt kunna tillämpas på studiet av en bestämd region under en bestämd period. Eller annorlunda uttryckt, vad Dobb definierar är inte ett socialt system, utan en familj av sociala system – alla de som grundas på livegenskap. Vid studiet av bestämda historiska problem är det således inte bara viktigt att veta, att man har med feodalism att göra, utan också vilken medlem av familjen det gäller.

Dobb intresserar sig naturligtvis främst för feodalismen i Västeuropa, eftersom det var i detta område kapitalismen föddes och nådde sitt mogna stadium. Just därför borde han, enligt min mening, mycket klart ha angett, vad han betraktar som den västeuropeiska feodalismens huvuddrag och därefter gjort en teoretisk analys av de lagar som gäller för ett system med dessa huvuddrag. Jag skall senare försöka visa, att hans underlåtenhet att gå till väga på detta sätt, leder honom till ett antal tvivelaktiga generaliseringar. Jag tror vidare, att det är av samma orsak som Dobb ofta åberopar fakta från de mest skilda områden och perioder till stöd för argument, som gäller Västeuropa och därför endast kan prövas i förhållande till västeuropeisk erfarenhet.

Detta betyder naturligtvis inte, att Dobb inte är grundligt förtrogen med den västeuropeiska feodalismen. På ett ställe (s 37 f) ger han en pregnant skiss av dess viktigaste karaktäristika: (1) ”en svagt utvecklad teknik, där produktionsredskapen är enkla och i allmänhet billiga och

<sup>1</sup> London 1946. Sv övers 1973.

<sup>2</sup> Marx-Engels, *Selected Correspondence*, s 411 f (Marx-Engels, *Werke* (MEW), bd 35, s 13).

produktionen i huvudsak är individuell till sin karaktär. Arbetsdelningen ... befinner sig på en mycket primitiv utvecklingsnivå"; (2) "produktion för byhushållets eller bysamhällets omedelbara behov och inte för någon större marknad."; (3) "storgods där brukningen av jordherrens egendom, ofta i stor skala, sker med tvångsarbete."; (4) "politisk decentralisering"; (5) "feodalherrens villkorliga jordinnehav grundades på någon form av tjänsteplikt"; (6) "jordherrens innehav av juridiska eller kvasijuridiska funktioner i relation till den underordnade befolkningen". Ett system med dessa karaktäristika betecknar Dobb som den "klassiska" formen av feodalism, men det skulle vara mindre missvisande om det kallades den västeuropeiska formen. Det faktum, att "det feodala produktionssättet inte begränsades till denna klassiska form", förefaller vara Dobbs skäl för att inte närmare analysera dess struktur och tendenser. Enligt min mening är emellertid en sådan analys oundgänglig, om vi skall undvika förvirring i våra försök att finna orsakerna till feodalismens sammanbrott i Västeuropa.

### ***Teorin om den västeuropeiska feodalismen***

Om vi utgår från Dobbs beskrivning, kan vi definiera den västeuropeiska feodalismen som ett ekonomiskt system, där livegenskap är det förhärskande produktionsförhållandet och där produktionen organiseras på och omkring jordherrens gods. Det är viktigt att notera, att denna definition inte förutsätter "naturahushållning" eller frånvaron av penningtransaktioner eller penningkalkyl. Det enda den förutsätter är att marknaderna mestadels är lokala och att långdistanshandeln, som mycket väl kan förekomma, inte spelar någon bestämmande roll för produktionens ändamål och metoder. Det avgörande draget hos feodalism i denna mening är att den är ett system för *behovsproduktion*. Samfällighetens behov är kända och produktionen planeras och organiseras i syfte att tillfredsställa dessa behov. Detta har ytterst viktiga konsekvenser. Det är, som Marx skrev i *Kapitalet*, "klart, att när produkterna under givna samhällsförhållanden inte produceras som bytesvärden utan direkt som bruksvärden, så begränsar den trängre eller vidare kretsen av behov kravet på merarbete. *Ett obegränsat behov av merarbete uppkommer inte ur själva produktionen.*"<sup>3</sup> Med andra ord existerar inte det tryck, som under kapitalismen verkar i riktning mot ett kontinuerligt förbättrande av produktionsmetoderna. Teknik och organisationsformer slår sig till ro i uppdragna fåror. Där detta är fallet, finns det, som den historiska materialismen lär, en mycket stark tendens till att hela samhället inrättas efter sedvana och tradition.

Vi skall emellertid inte dra slutsatsen, att ett sådant system med nödvändighet är stabilt eller statiskt. Ett inslag av instabilitet utgör feodalherrarnas konkurrens om jord och vasaller, som tillsammans bildar grundvalen för makt och prestige. Denna konkurrens är en motsvarighet till konkurrensen om profiter under kapitalismen men dess effekter är helt andra. Den leder till ett mer eller mindre oavbrutet krigstillstånd; men den åtföljande faran för liv och egendom revolutionerar långt ifrån produktionsmetoderna, som den kapitalistiska konkurrensen gör, utan accentuerar snarare det ömsesidiga beroendet mellan feodalherrar och vasaller, och förstärker på så sätt de feodala förhållandenas grundläggande struktur. Det feodala kristillståndet oroar, utarmar och utmattar samhället, men har ingen tendens att omvandla det.

Ett annat inslag av instabilitet utgör befolkningstillväxten. Godssystemets struktur är sådan att den sätter gränser för det antal producenter som kan sysselsättas och det antal konsumenter som kan försörjas. Systemet har alltså en inneboende konservatism som förhindrar en allmän expansion. Detta betyder naturligtvis inte att tillväxt är omöjlig, men väl att den tenderar att

<sup>3</sup> *Kapitalet* I, s 202. Författarens kurs.

ligga efter befolkningstillväxten. Yngre söner till livegna stöts ut ur det feodala samhällets normala ramar och bildar den för medeltiden så karaktäristiska lösdrivande befolkningen, som lever på allmosor eller stråtröveri och lämnar material till legotrupper. Denna överskotts-befolkning bidrar till instabilitet och osäkerhet, men utövar inget skapande eller revolutionerande inflytande på det feodala samhället.<sup>4</sup>

Härmed skulle vi kunna dra slutsatsen, att den västeuropeiska feodalismen, trots sin kroniska instabilitet och osäkerhet, var ett system med en mycket stark benägenhet att bevara givna produktionsmetoder och produktionsförhållanden. För detta system gäller, vad Marx sade om Indien före det brittiska herraväldets period: ”Alla inbördeskrig, invasioner, revolutioner, all hungersnöd ... verkade inte mer än på ytan.”<sup>5</sup>

Jag tror, att om Dobb hade tagit full hänsyn till den västeuropeiska feodalismens inneboende konservatism och motstånd mot förändring, skulle han ha varit tvungen att förändra den teori, med vilken han vill förklara dess upplösning och nedgång under senmedeltiden.

### ***Dobbs teori om feodalismens nedgång***

Dobb sammanfattar den allmänt accepterade förklaringen av feodalismens nedgång på följande sätt:

”Vi presenteras ofta bilden av en mer eller mindre stabil ekonomi som upplöstes av handeln, vilken verkade som en utomstående kraft och utvecklades utanför det system den slutligen överflyglade. Vi presenteras en tolkning av omvandlingen från den gamla ordningen till den nya, som söker de dominerande orsakssammanhangen inom utbytessfären mellan den feodala ekonomin och världen utanför. 'Naturhushållning' och 'bytesekonomi' är två ekonomiska system som inte kan samexistera, och närvaron av den senare, sägs det, är tillräcklig för att den förra skall upplösas.” (s 39)

Dobb förnekar inte att denna process var av ”utomordentlig betydelse”. ”Att den var förknippad med de förändringar som var så märkbara vid medeltidens slut är också uppenbart” (s 39). Men han finner denna förklaring otillfredsställande, eftersom den inte tillräckligt grundligt undersöker handelns effekter på feodalismen. Om vi undersöker problemet närmare kommer vi enligt honom att finna, att ”det faktiskt tycks finnas lika mycket belägg för att framväxten av penningekonomi i sig ledde till en intensifiering av livegenskapen, som det finns belägg för att den var orsaken till feodalismens nedgång” (s 40). Till stöd för denna uppfattning citerar han en ansevärd mängd historiska data, och det ”betecknande fallet” är ”Östeuropa, där feodalismen återuppstod i slutet på fjortonhundratalet. Denna 'andra livegenskap', som Friedrich Engels kallade den, var ett återupplivande av det gamla systemet, som var förenat med framväxten av produktion för marknaden” (s 40). På grundval av sådana fakta drar Dobb slutsatsen, att om uppgången i handeln varit den enda verksamma faktorn i Västeuropa, så kunde resultatet lika väl ha blivit feodalismens förstärkande som dess sönderfall. Av detta följer, att det måste ha funnits andra faktorer i verksamhet, som bidrog till att frambringa det faktiskt iakttagna resultatet.

Vilka var då dessa faktorer? Dobb tror att de står att finna inom den feodala ekonomin själv.

<sup>4</sup> Man skulle kunna hävda, att de energiska kolonisations- och nyodlingsrörelserna på 1200-talet motsäger detta argument. Jag tror emellertid inte att så är fallet. Kolonisationsrörelsen verkar ha varit en reflex av handelns och varuproduktionens tillväxt, inte ett utslag av en inre expansiv kraft i det feodala samhället. Se Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, New York 1937, kap 3, avsnitt 2.

<sup>5</sup> *A Handbook of Marxism*, London 1935, s 182.

Han medger att ”källorna varken är särskilt talrika eller bindande”, men ”de uppgifter vi har visar bestämt att det var feodalismens ineffektivitet som produktionssystem tillsammans med den härskande klassens växande behov av inkomster som i första hand var orsaken till dess nedgång. Behovet av större inkomster ökade trycket på producenterna till en punkt där detta tryck bokstavigt talat blev outhärdligt.” (s 42) Detta tilltagande tryck ledde ”till slut till en förbrukning eller ett faktiskt försvinnande av den arbetskraft genom vilken systemet fick sin näring” (s 43).

Med andra ord var, enligt Dobbs teori, arbetskraftens överexploatering den grundläggande orsaken till feodalismens sammanbrott: de livegna flydde *en masse* från feodal-herrarnas gods och de kvarvarande var för få eller för utarbetade för att systemet skulle kunna upprätthållas på den gamla grundvalen. Det var denna utveckling snarare än handelns uppgång, som tvingade den feodala härskande klassen att ta till de utvägar – omvandling av arbetsplikter, utarrendering av huvudgårdsjord till bönder etc – som slutligen ledde till en förändring av landsbygdens produktionsförhållanden.

### ***En kritik av Dobbs teori***

För att underbygga sin teori måste Dobb visa, att både den feodala härskarklassens växande inkomstbehov och de livegnas flykt från jorden kan förklaras av krafter som verkade inom själva det feodala systemet. Låt oss se hur han försöker göra detta.

Först gäller det feodalherrarnas växande inkomstbehov. Dobb anger här ett antal faktorer, som han anser vara inneboende i det feodala systemet. De livegna föraktades och betraktades framför allt som en inkomstkälla (s 43 f). Den parasitära klassen – de ”som måste försörjas av den livegna befolkningens merarbete” – växte alltmer som en följd av de adliga familjernas naturliga tillväxt, systemet med undervasaller och de feodala följenas utökning (s 44). Krig och stråtröveri ”ökade de feodala hushållens utgifter” och ”spred förödelse och död över landet”. Slutligen tilltog ”med riddarväsendets utveckling ... också de adliga hushållens slösaktighet. Med påkostade fester och dyrbar prakt tävlade de feodala hoven med varandra i storslagenhet” (s 45).

Två av dessa faktorer – likgiltigheten inför de livegna samt krig och stråtröveri – existerade under hela perioden, och om de efter hand intensifierades, så måste det förklaras; det kan inte bara tas för givet som en naturlig tendens i feodalismen. Dobb gör emellertid inget försök att förklara en sådan utveckling. Likaså är den utarmande verkan, som han tillskriver korstågen under den feodala utvecklingens avgörande period av tvivelaktig betydelse. När allt kommer omkring stred ju korsfararna i Orienten och levde naturligtvis för det mesta utomlands. Korsstågen var dessutom till en viss grad plundringsexpeditioner, som gav materiell belöning till sina finansärer och deltagare, och de var snarare en ersättning för än ett tillskott till feodalismens ”normala” militära konflikter. På det hela taget tycks det mig, som om dessa två faktorer ger föga stöd åt Dobbs teori.

Det förhåller sig emellertid något annorlunda med de båda andra faktorerna: den parasitära klassens växande storlek och de adliga hushållens tilltagande slöseri. Här har vi *prima facie* ett belägg för behovet av ökade inkomster. Men om vi därmed har det nödvändiga stödet för Dobbs teori är mer tvivelaktigt. Ökningen av den parasitära klassens storlek åtföljdes av en tillväxt av den livegna befolkningen. Därtill fanns det under hela medeltiden gott om brukbar jord som kunde tas i anspråk. Följaktligen expanderade det feodala systemet trots sin extremt konservativa natur, sakta men säkert. Om vi tar med det faktum i beräkningen, att krigen främst skördade sina offer bland de högre stånden (då dessa ensam bära vapen), kan

vi mycket väl betvivla att det skedde någon betydande *relativ* tillväxt av den parasitära klassen. Utan klara faktiska belägg för den ena eller den andra möjligheten, har vi inte några skäl att lägga någon avgörande vikt vid denna faktor.

Å andra sidan finns det ingen orsak att betvivla den feodala härskande klassens tilltagande slöseri. Beläggen härför är många och pekar alla i samma riktning. Men var detta tilltagande slöseri en tendens, som kan förklaras av det feodala systemets natur, eller återspeglade den något som skedde utanför systemet? På allmänna grunder tycks det mig, som om det senare var fallet. Även i ett så dynamiskt system som det kapitalistiska är konsumenternas spontana smakförändringar av försumbar betydelse,<sup>6</sup> och man kan anta att detta *a fortiori* gäller i ett så traditionsbundet system som feodalismen. Så snart vi går utanför det feodala systemet finner vi dessutom fullt tillräckliga skäl för den feodala härskarklassens växande slöseri: handelns snabba expansion från 1000-talet och framåt förde en allt större mängd och mångfald av varor inom dess räckhåll. Dobb erkänner existensen av denna relation mellan handeln och den feodala härskande klassens behov, men det förefaller mig som om han förbigår den alltför lättvindigt. Om han hade tillmätt denna relation den vikt som den förtjänar, skulle han knappast ha kunnat vidhålla att den härskande klassens tilltagande slöseri berodde på krafter som var inneboende i det feodala systemet.

Låt oss nu gå över till problemet med de livegnas flykt från jorden. Det finns ingen anledning att betvivla, att detta var en viktig orsak till de kriser som utmärkte den feodala ekonomin under 1300-talet. Dobb antar, att flykten var en följd av jordherrarnas förtryck (som i sin tur hade sitt upphov i deras ökade behov av inkomster) och därför kan förklaras som en i det feodala systemet inneboende process. Men har han anfört övertygande argument för detta antagande.<sup>7</sup>

Jag anser inte det. De livegna kunde inte utan vidare rymma från godsens, hur fordrande deras herrar än var, om de inte hade någonstans att ta vägen. Som jag visat i det föregående, är det riktigt att det feodala systemet tenderar att skapa en kringvandrande överskottsbefolkning. Men denna lösdrivande befolkning, som är samhällets bottenskikt, består av dem som det inte finns plats för på godsens, och det vore knappast realistiskt att anta, att något större antal livegna frivilligt skulle överge sina gårdar för att stiga längst ner på samhällsstegen.

Hela detta problem får emellertid en helt ny aspekt – som Dobb ägnat förvånansvärt lite uppmärksamhet – när vi erinrar oss att de livegnas flykt ägde rum samtidigt med städernas tillväxt under 1100- och 1200-talet. Utan tvivel verkade de snabbt uppväxande städerna – genom att erbjuda fri sysselsättning och bättre social ställning – som en kraftig magnet på den förtryckta lantbefolkningen. Då borgerskapet å sin sida behövde mer arbetskraft och fler soldater, för att öka sin militära styrka, gjorde de allt för att underlätta de livegnas flykt från sina herrars domvärjo. ”Det finns ofta”, anmärkte Marx i ett brev till Engels, ”något fullkomligt rörande i det sätt på vilket borgerskapet inbjöd bönderna att fly till städerna på

<sup>6</sup> Så anser t ex Schumpeter att man för kapitalismens vidkommande kan utgå ifrån att ”’konsumenternas’ initiativ vid smakförändringar... är av försumbar betydelse, och att varje förändring av ’konsumenternas’ smak är förenad med och en följd av producenternas agerande”, *Business Cycles*, New York 1939, del 1, s 73. Det behöver knappast påpekas att detta står i full överensstämmelse med den marxistiska teorin om produktionens primat i förhållande till konsumtionen.

<sup>7</sup> Det bör betonas att det är ett antagande och inte ett fastställt faktum. Rodney Hilton — en kännare av medeltidens ekonomiska historia, som Dobb erkänner en tacksamhetsskuld till i sitt förord — förklarar i en recension, att ”det finns inga som helst statistiska bevis för att ett större antal bönder lämnade sina gårdar av de anförda orsakerna (t ex ett outhärdligt förtryck)”, *Modern Quarterly*, II, s 268.

1100-talet.”<sup>8</sup> Mot denna bakgrund framstår flykten från landsbygden – som annars skulle vara obegriplig – som en naturlig följd av städernas framväxt. Naturligtvis var det förtryck Dobb skriver om en betydelsefull faktor, som gjorde de livegna benägna till flykt, men ensamt skulle det knappast ha kunnat åstadkomma en emigration i stor skala.<sup>9</sup>

Dobbs teori om de inre orsakerna till feodalismens sammanbrott skulle fortfarande kunna räddas, om man kunde visa, att städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet. Men som jag förstår Dobb, så hävdar han inte detta. Han intar en eklektisk ståndpunkt till problemet med de medeltida städernas *ursprung*, men erkänner att deras *tillväxt* i allmänhet var beroende av deras betydelse som handelscentra. Eftersom handeln inte kan betraktas som en form av feodal ekonomi, så innebär det, att Dobb knappast kan förklara stadslivets uppkomst som följd av inomfeodala orsaker.

Denna kritik av Dobbs teori om feodalismens nedgång kan sammanfattas på följande sätt: Eftersom Dobb försummat analysen av den västeuropeiska feodalismens lagar och tendenser, misstar han sig på vissa historiska utvecklingsförlopp och uppfattar dem som immanenta tendenser, trots att de egentligen bara kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet.

### ***Mer om teorin om feodalismens nedgång***

Även om jag finner Dobbs teori om feodalismens nedgång otillfredsställande på många punkter, så anser jag ändå att han givit ett betydelsefullt bidrag till problemets lösning. Större delen av hans kritik av de traditionella teorierna är träffande, och det verkar klart, att ingen teori kan anses tillfredsställande, som förbigår de faktorer Dobb betonar – framför allt den härskande klassens tilltagande slöseri och de livegnas flykt från jorden. Dobb har således haft stor betydelse för följande anmärkningar och idéer, även där de skiljer sig från hans uppfattning.

Det förefaller mig, som om Dobb inte lyckats rucka på den allmänt accepterade teori, enligt vilken handelns tillväxt var den grundläggande orsaken till feodalismens nedgång. Men han har visat att handelns inverkan på det feodala systemet är mer komplicerad än vad man vanligtvis trott. Föreställningen om att handel är detsamma som ”penningekonomi” och att penningekonomin som sådan verkar upplösande på feodala förhållanden är alldeles för enkel. Låt oss närmare försöka klargöra handelns förhållande till den feodala ekonomin.<sup>10</sup>

Det förefaller mig, som om den avgörande motsättningen i detta sammanhang inte går mellan

---

<sup>8</sup> *Selected Correspondence*, s 74.

<sup>9</sup> Som jag senare skall göra gällande, så var det den relativa frånvaron av urbant liv i Östeuropa om utlämnade bönderna åt feodalherrarnas nåd, och som i detta område föranledde livegenskapens återupplivning på 1400-talet. Dobb anför denna ”andra livegenskap” mot dem som hävdar att handeln med nödvändighet tenderar att upplösa den feodala ekonomin. Vi kan nu se att problemet i verkligheten är mycket mer komplicerat. I närheten av handelns centra är effekten på den feodala ekonomin starkt nedbrytande; längre bort kan effekten bli den rakt motsatta. Detta är ett viktigt problem som vi skall återkomma till.

<sup>10</sup> Det bör noteras att problemet med handelns tillväxt under medeltiden är principiellt skilt från problemet med feodalismens nedgång. Förutsatt det faktum att handeln ökade, *vilken orsaken än kan ha varit*, så måste feodalismen ha påverkats på ett bestämt sätt. Det finns här inte plats för en diskussion om orsakerna till handelns tillväxt. Jag vill bara nämna att jag finner Pirennes teori övertygande. Den betonar betydelsen av återupptagandet av medelhavssjöfarten till och från de västliga hamnarna på 1000-talet och skandinavernas upprättande av handelsvägar från Nord- och Östersjön via Ryssland till Svarta Havet på 900-talet. Men man behöver naturligtvis inte acceptera Pirennes teori, för att hålla med om att handelns tillväxt var den avgörande faktorn för den västeuropeiska feodalismens nedgång.

”penningekonomi” och ”naturhushållning”, utan mellan produktion för marknaden och produktion för behov. Vi bör försöka klarlägga den process, genom vilken handeln skapade ett system för marknadsproduktion, och sedan undersöka hur detta system inverkar på det redan existerande feodala systemet för behovsproduktion.

Varje ekonomi, förutom den mest primitiva, kräver ett visst mått av handel. De lokala bymarknaderna och gårdfarihandlarna under Europas äldre medeltid var således snarare beståndsdelar i än hot mot den feodala ordningen. De tillgodosåg väsentliga behov utan att ta så stor plats att de påverkade de ekonomiska förhållandenas struktur. När handeln började expandera på 900-talet (eller kanske ännu tidigare), så var det inom långdistanshandeln – till skillnad från den rent lokala handeln – med relativt dyrbara varor, som kunde bära tidens mycket höga transportkostnader. Så länge denna handelsexpansion höll sig inom ramarna för vad som kan kallas gårdfarihandel, förblev dess verkningar med nödvändighet små. Men när den utvecklades utöver gårdfarihandelns stadium och ledde till inrättandet av handels- och sjöfartscentra infördes ett kvalitativt nytt element.

För även om dessa centra baserades på långdistanshandeln, så alstrade de oundvikligen en varuproduktion. De måste försörjas av den kringliggande landsbygden, och deras hantverkare, som representerade en högre form av specialisering och arbetsdelning än vad godsekonomin någonsin kände, försåg inte bara stadens egen befolkning med produkter utan levererade också varor till lantbefolkningen, som den kunde köpa med intäkterna från försäljningen av sina varor på stadsmarknaden. Allt eftersom denna process utvecklades, förlorade långdistanshandlarnas transaktioner – som berett mark för framväxten av dessa handelscentra – sin unika betydelse och fick antagligen i de flesta fall inta en andrarangsplats i stadsekonomierna.

Vi ser således, hur långdistanshandeln kunde vara en skapande kraft, som gav upphov till ett *system* av produktion för utbyte vid sidan av det gamla feodala systemet för behovsproduktion.<sup>11</sup> Så snart dessa båda system existerade sida vid sida började de naturligtvis påverka varandra. Låt oss undersöka några av de influenser som strömmade från bytesekonomin till behovsekonomin.

För det första – och kanske viktigaste – blev det nu uppenbart hur ineffektiv godssystemets produktionsorganisation var i jämförelse med ett mer rationellt system för specialisering och arbetsfördelning – något som antagligen ingen lagt märke till eller åtminstone inte brytt sig om, så länge det inte hade någon rival. Det var billigare att köpa färdiga produkter av hantverkare än att framställa dem själv, och detta köptvång skapade ett försäljningstvång. Tillsammans verkade dessa tvång starkt i riktning mot de feodala godsens införlivning med bytesekonomins kretslopp. ”Till vilken nytta”, frågar Pirenne, ”var nu hushållens verkstäder, som på varje gods brukade sysselsätta en grupp livegna med tillverkning av textilier och jordbruksredskap, när detta gjordes mer än dubbelt så bra av hantverkarna i den närbelägna staden? De tilläts försvinna nästan överallt under 1100-talets gång.”<sup>12</sup>

För det andra så tenderar bytesvärdets blotta existens som ekonomiskt faktum att förändra producenternas inställning. Det blir nu möjligt att sträva efter rikedom, inte i den absurda formen av en massa förgängliga produkter, utan i penningens eller penningfordringens

<sup>11</sup> I detta sammanhang är det viktigt att inse, att kontrasten mellan de två ekonomiska formerna inte på något sätt är identisk med kontrasten mellan stad och land. Landsbygdens marknadsproduktion ingår likaväl som städernas i bytesekonomin. Följaktligen kan inte de två ekonomiska formernas relativa betydelse mätas med något enkelt index, t ex förhållandet mellan stads- och lantbefolkning.

<sup>12</sup> Pirenne, a a, s 82.

ändamålsenliga och lättrorliga form. I en bytesekonomi blir rikedom snart ett mål i sig, och denna psykologiska förändring berör inte bara de direkt inblandade, utan också (fast i mindre grad) de som kommer i kontakt med bytesekonomin. Det är således inte bara köpmännen utan också medlemmar av det gamla feodala samhället, som skaffar sig vad vi idag skulle kalla en affärsmässig attityd till ekonomiska angelägenheter. Eftersom affärsmän *alltid* har behov av ytterligare inkomster, finner vi här en del av förklaringen till den härskande klassens växande inkomstbehov, vilket Dobb, som vi tidigare sett, tillmäter särskilt stor vikt när det gäller att förklara feodalismens nedgång.

För det tredje är också utvecklingen av den feodala härskande klassens smak viktig i sammanhanget. Pirenne beskriver processen på följande sätt:

”... i varje riktning handeln spred sig, skapade den ett begär efter de nya konsumtionsartiklar den förde med sig. Som alltid ledde detta till att aristokratin ville omge sig med lyx, eller åtminstone med den bekvämlighet som passade dess sociala ställning. Vi kan direkt se, genom att t ex jämföra en riddares liv på 1000-talet och på 1100-talet, hur de nödvändiga utgifterna för mat, kläder, hushåll, möbler och framför allt vapen steg mellan dessa två perioder.”<sup>13</sup>

Här har vi antagligen nyckeln till den feodala härskarklassens behov av ökade inkomster under den senare medeltiden.

Slutligen innebar städernas uppkomst som centra och härdar för bytesekonomin en möjlighet till ett friare och bättre liv för landsbygdens livegna befolkning. Detta var otvivelaktigt huvudorsaken till den flykt från jorden, som Dobb med rätta betraktar som en av de avgörande faktorerna för feodalismens nedgång.

Bytesekonomin hade utan tvivel även andra effekter på den gamla ordningen, men jag tror, att de fyra just nämnda var tillräckligt genomträngande och mäktiga för att åstadkomma nedbrytningen av det gamla produktionssystemet. Den överlägsna effektiviteten hos en mer specialiserad produktion, de ökade inkomster man kunde uppnå genom att producera för marknaden i stället för de direkta behoven, stadslivets större dragningskraft på arbetarna: dessa faktorer gjorde att det bara var en tidsfråga när det nya systemet – så snart det var starkt nog att stå på egna ben – skulle avgå med segern.

Men bytesekonomins seger innebar inte nödvändigtvis slutet varken för livegenskapen eller godssystemet. Bytesekonomi är förenlig med slaveri, livegenskap, oberoende privatproducenter och lönearbete. Historien är rik på exempel på marknadsproduktion som har bedrivits med alla dessa former av arbete. Dobb har därför utan tvivel rätt när han avvisar teorin om att handelns framväxt automatiskt för med sig livegenskapens avskaffande; och om livegenskap identifieras med feodalism gäller detta naturligtvis *ex definitione* även för feodalismen. Att bytesekonomins framväxt faktiskt gick hand i hand med livegenskapens tillbakagång är ett faktum som måste förklaras; det kan inte bara tas för givet.

När vi analyserar problemet tror jag att vi utan risk kan förbigå ojämnheten i livegenskapens tillbakagång i Västeuropa. Dobb visar att handelns framsteg för en tid åtföljdes av en skärpning snarare än av en lindring av livegenskapens band i några områden av Västeuropa. Detta är utan tvivel riktigt och betydelsefullt, och han lyckas reda ut ett antal skenbara paradoxer. Men dessa tillfälliga och partiella omkastningar av utvecklingsgången skall inte tillåtas skymma helhetsbilden, som visar hur brukandet av huvudgården med livegen arbetskraft undan för undan ersattes av arrendejordbruk som antingen använde oberoende bönders arbetskraft eller

---

<sup>13</sup> Ibid, s 81.



(i mycket mindre grad) hyrd arbetskraft. Det verkliga problemet är att förklara den bakomliggande utvecklingen.

I det komplex av orsaker som här är verksamma framstår för mig två som särskilt viktiga. För det första: städernas uppkomst – som var en allmän process i hela Västeuropa – skapade inte bara en tillflyktsort för de livegna som var på flykt från godsens utan förändrade också de kvarvarandes ställning. Antagligen var det endast en liten del av alla livegna som packade ihop och flyttade till städerna, men de var tillräckligt många för att göra trycket från städernas högre levnadsstandard kraftigt märkbart på landsbygden. Precis som lönerna i ett låglöneområde måste höjas om arbetarna har möjlighet att flytta till ett höglöneområde, så var man tvungen att göra eftergifter åt de livegna när de hade möjlighet att flytta till städerna. Sådana eftergifter gick nödvändigtvis i riktning mot större frihet och omvandling av feodala plikter till penningränta.

För det andra kunde godsens visserligen ställa om sig till produktion för marknaden, vilket också ofta skedde, men de var i grunden ineffektiva och olämpliga för detta syfte. Tekniken var primitiv och arbetsdelningen outvecklad. Från administrativ synpunkt var godset otympligt: framförallt saknades en klar åtskillnad mellan produktion och konsumtion, varför produktionskostnaderna var nästan omöjliga att beräkna. Dessutom reglerades allt på godset av sedvana och tradition. Detta gällde inte bara för brukningsmetoderna utan också för den erforderliga mängden arbete och dess uppdelning i nödvändigt arbete och merarbete: de livegna hade skyldigheter, men också rättigheter. Detta konglomerat av hävdvunna regler och förordningar utgjorde ett alltför stort hinder för en rationell exploatering av mänskliga och materiella resurser i syfte att tjäna pengar.<sup>14</sup> Förr eller senare måste man finna nya produktions- och organisationsformer för att möta kraven från ett förändrat ekonomiskt system.

Kan detta resonemang vederläggas av den ”andra livegenskapen” från 1500-talet och framåt i Östeuropa, som Dobb lägger så stor vikt vid? Hur kom det sig, att i detta fall de växande handelsmöjligheterna ledde till en dramatisk och ihållande skärpning av livegenskapen?

Jag tror att svaret på denna fråga står att finna i den andra livegenskapens geografi, nämligen i det faktum att fenomenet blir alltmer utpräglat och accentuerat ju längre österut vi förflyttar oss från den nya bytesekonomins centrum.<sup>15</sup>

I centrum, där stadslivet är högt utvecklat, har jordbruksarbetaren ett alternativ till att stanna vid torvan, och detta ger honom en stark förhandlingsposition. När den härskande klassen

---

<sup>14</sup> Dobb tycks ofta förbise denna aspekt av feodalismen och antar att endast den livegne tjänade på livegenskapens upphävande. Han tenderar att glömma, att ”böndernas befrielse faktiskt också var jordägarens befrielse. Hädanefter hade han att göra med fria män som inte var bundna vid jorden, och kunde därför disponera över bönderna genom enkla kontrakt som kunde upphävas. Kontraktens korta varaktighet gjorde det möjligt för honom att ändra dem vid stigande jordränta.” Pirenne, *A History of Europe from Invasions to the XVI Century* (New York, 1939), s 533.

<sup>15</sup> Pirenne ger följande levande beskrivning: ”Väster om Elbe hade förändringen inga speciella konsekvenser förutom att dagsverken, tributer och godtyckliga åtgärder av alla de slag återkom. Men på andra sidan floden, i Brandenburg, Preussen, Schlesien, Österrike, Böhmen och Ungern drog man de mest hänsynslösa fördelar av den. Ättlingar till 1200-talets fria nybyggare berövades systematiskt sin jord och reducerades till livegna. Den oinskränkta exploateringen av domänerna införlivade deras gårdar och försatte dem i ett tillstånd av livegenskap, som så mycket närmade sig slaveri att det var tillåtet att sälja en livegen person oberoende av jorden. Från mitten av 1500-talet täcktes hela området öster om Elbe och Sudeterna av *Rittergüter*. Dessa exploaterades av *Junkrar*, som mycket väl kan jämföras med Västindiens plantageägare när det gäller graden av humanitet i behandlingen av sina vita slavar.” Ibid, s 534.

övergår till att producera för marknaden i syfte att tjäna pengar, finner den det nödvändigt att upprätta nya, mer flexibla och relativt framskridna former för exploatering. I bytesekonomins periferi är emellertid jordägarens och jordbruksarbetarens relativa positioner helt annorlunda. Arbetaren kan inte rymma sin väg, eftersom han inte har någonstans att ta vägen; han är i alla praktiska angelägenheter utlämnad åt sin herres nåd, som därtill aldrig varit utsatt för stadslivets civiliserande närhet. När handelns expansion väcker vinningslystnaden hos en härskande klass i denna position, blir resultatet inte en utveckling av nya exploateringsformer utan en intensifiering av de gamla formerna. Marx gick (även om han inte speciellt befattade sig med den andra livegenskapen i Östeuropa) i följande passage till roten med problemet;

”Så snart nationer, vilkas produktion ännu befinner sig på ett lågt utvecklingsstadium som slavarbete, tvångsarbete o s v, dras in i en världsmarknad som behärskas av det kapitalistiska produktionssättet, vilket medför att produkternas försäljning till utlandet får avgörande betydelse, så utökas slaveriets och livegenskapens elände med det civiliserade merarbetets elände.”<sup>16</sup>

Enligt Dobbs teori var den västeuropeiska feodalismens nedgång en följd av den härskande klassens överexploatering av samhällets arbetskraft. Om resonemanget i detta avsnitt är korrekt, förefaller det mig, som om det vore riktigare att säga, att den västeuropeiska feodalismens nedgång var en följd av den härskande klassens oförmåga att upprätthålla kontroll över, och därmed att överexploatera, samhällets arbetskraft.

### ***Vad kom efter feodalismen i Västeuropa?***

Enligt Dobbs kronologi – som inte någon på allvar kan bestrida – gick den västeuropeiska feodalismen in i en akut kris på 1300-talet och bröts därefter ner, mer eller mindre snabbt i olika regioner. Å andra sidan kan vi inte tala om den kapitalistiska periodens början förrän tidigast under den senare hälften av 1500-talet. Detta ger upphov till följande fråga: ”hur skall vi då beskriva det ekonomiska systemet under perioden mellan feodalismens upplösning och det senare 1500-talet: en period som enligt vår datering varken tycks ha varit feodal eller ännu blivit kapitalistisk vad produktionssättet beträffar?” (s 25) Detta är en viktig fråga, och vi skall vara tacksamma för att Dobb ställt den i så tydlig form.

Dobbs svar på sin egen fråga är tvekande och villrådigt (s 25-27). Det är visserligen sant, att det feodala produktionssättets upplösning ”hade nått ett långt framskridet stadium”; ”en köpmannabourgeoisie hade förvärvat rikedom och inflytande”; ”i städernas hantverk och i framväxten av välbärgade och någorlunda välbärgade självägande bönder kan man iaktta ett produktionssätt, som hade vunnit oberoende från feodalismen”, ”större delen av småarrendatorerna... betalade en penningränta” och ”jordegendomarna brukades till största delen av hyrd arbetskraft”. Men Dobb modifierar nästan alla dessa påståenden och sammanfattar med att säga: ”De sociala förhållandena på landet mellan producenterna och deras herrar bibehöll mycket av sin medeltida karaktär, och mycket av den feodala ordningen kom att kvarstå.” (s 26) Med andra ord innebär Dobbs svar, som jag tolkar det, att perioden trots allt var feodal.

Detta svar är emellertid inte särskilt tillfredsställande. Om man skall betrakta perioden som feodal, även utifrån Dobbs vida definition, så skulle den åtminstone ha karaktäriserats av livegenskapens fortsatta dominans på landsbygden. Det finns emellertid goda belägg för att det just var under denna period, som livegenskapen i hela Västeuropa sjönk till en relativt liten andel. Marx skriver:

---

<sup>16</sup> *Kapitalet* I, s 202.

”I England hade livegenskapen faktiskt försvunnit mot slutet av 1300-talet. Det övervägande flertalet av befolkningen bestod då – och ännu mer under 1400-talet – av fria självständiga bönder, oavsett under vilka feudala skyltar deras äganderätt doldes.”<sup>17</sup>

Det verkar som om Marx hyste tvivel om hur spridd denna utveckling var på kontinenten, men mot slutet av sitt liv måste han ha uppgivit sitt tvivel. Vid slutet av 1882 – tre månader före Marx' död – skrev Engels en uppsats om Marken, det gamla germanska jordsystemet. Han sände manuskriptet till Marx med kommentaren att ”punkten om livegenskapens nästan totala försvinnande – i lagen eller i praktiken – på 1200- och 1300-talen är mycket viktigt för mig, då du tidigare uttryckt en divergerande ståndpunkt i denna fråga.”<sup>18</sup> Två dagar senare svarade Marx: ”Sänder manuskriptet tillbaka: *mycket bra*.”<sup>19</sup> Och på detta svarade Engels: ”Jag är glad över att vi när det gäller livegenskapens historia 'handlar i samförstånd', som de säger i affärsvärlden.”<sup>20</sup>

Dessa passager visar, att det var Marx' och Engels' genomtänkta bedömning, att de feudala formerna på 1400-talet hade förlorat sitt väsentliga innehåll och att livegenskapen i hela Västeuropa hade upphört att vara det dominerande produktionsförhållandet. Det finns inget i de uppgifter, som Dobb refererar till, som kan övertyga mig om att vi skulle vara berättigade att motsätta oss denna bedömning.

Dobb skulle kunna svara, att han är av samma uppfattning och medger att livegenskapens väsentliga innehåll försvann, men att hans karaktärisering av perioden som väsentligen feodal grundar sig på att bönderna fortfarande hade begränsad rörelsefrihet och på många sätt var beroende av jordherrarna. Vad han säger (s 57-59) kan mycket väl tolkas på detta sätt, och Christopher Hill, som har goda förutsättningar att känna till vad Dobb menar, ger stöd för en sådan tolkning. Hill skriver:

”Dobbs definition av feodalismen gör det möjligt för honom att klargöra hur det lantliga England tog sig ut på 1400- och 1500-talen. Han avvisar den uppfattning, som identifierar feodalism med arbetsplikter och tillskriver livegenskapens avskaffande i England en fundamental betydelse. Dobb visar att de bönder som betalade penningränta (den överväldigande majoriteten på engelska landsbygden under 1500-talet) kunde vara beroende på många andra sätt av den jordherre de levde under ... I 1500-talets England spreds visserligen kapitalistiska förhållanden inom jordbruket, men i större delen av landet var den dominerande exploateringsrelationen fortfarande feodal... Det väsentliga är inte den *juridiska formen* för förhållandet mellan feodalherre och bonde, utan förhållandets ekonomiska innehåll.”<sup>21</sup>

När man tänjer ut begreppet feodalism på detta sätt, förefaller det mig, som man berövar det den stringens, som är väsentlig för dess vetenskapliga användbarhet. Om det faktum, att landborna exploateras av jordherrarna och ”på många sätt” är beroende av dem, är feodalismens kännemärke, så skulle vi därav kunna sluta oss till att t ex vissa delar av USA i dag är feudala. En sådan beskrivning kan kanske godtas för journalistiska syften; men om vi även skulle sluta oss till att dessa regioner i USA har ett ekonomiskt system som i grundläggande avseenden är identiskt med det medeltida Europas ekonomiska system, så skulle vi vara på väg mot allvarlig förvirring. Jag tror att detsamma gäller, men i betydligt mindre extrem grad,

<sup>17</sup> Ibid, s 631.

<sup>18</sup> *Selected Correspondence*, s 411 (MEW bd 35, s 13).

<sup>19</sup> *Briefwechsel*, MEW, bd 35, s 132.

<sup>20</sup> *Selected Correspondence*, s 411 (MEW bd 35, s 137).

<sup>21</sup> *The Modern Quarterly*, II (sommaren 1947), s 269.

om vi antar en grundläggande identitet mellan 1500-talets och 1300-talets ekonomiska system i England. Om man ger bägge samma beteckning, eller underlåter att ge dem olika beteckningar, inbjuder man oundvikligen till ett sådant antagande.

På vilket sätt skall vi då karaktärisera perioden mellan feodalismens slut och kapitalismens början? Jag tror att Dobb är på rätt spår, när han säger att de ”något mer än tvåhundra år som skilde Edward III från Elisabeth verkligen hade karaktären av en övergångsperiod”, och att det är ”sant, och av största betydelse om man skall förstå något av denna omvandling, att upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades, och att denna upplösning inte hade något nära samband med framväxten av det nya produktionssättet i det gamlas sköte.” (s 25) Detta förefaller mig vara helt korrekt, och jag tror, att om Dobb hade fullföljt denna tankegång, så skulle han ha uppnått en tillfredsställande lösning på problemet.

Vi föreställer oss oftast övergången från ett socialt system till ett annat som en process, i vilken de två systemen direkt konfronteras med varandra och strider om herraväldet. En sådan process utesluter naturligtvis inte möjligheten av övergångsformer; dessa övergångsformer föreställer man sig då som blandningar av olika element från de två system som strider om herraväldet. Det är t ex uppenbart att övergången från kapitalism till socialism förlöper på ett sådant sätt; och det gör det utan tvivel lättare för oss att anta, att tidigare övergångar måste ha gatt till på ett liknande sätt.

När det gäller övergången från feodalism till kapitalism är emellertid detta ett allvarligt misstag. Som Dobb betonar i den citerade passagen, så var den västeuropeiska feodalismen om inte död så döende när kapitalismen föddes. Av detta följer, att den mellanliggande perioden inte var en enkel blandning av feodalism och kapitalism: de dominerande elementen var *varken* feodala *eller* kapitalistiska.

Detta är inte platsen för en utförlig terminologisk diskussion. Jag tänker helt enkelt kalla det system som var förhärskande i Västeuropa under 1400 och 1500-talen för ”för-kapitalistisk varuproduktion”. Detta för att påvisa, att det var varuproduktionens tillväxt som först underminerade feodalismen och som *något senare*, när detta förstörelsearbete huvudsakligen var fullbordat, beredde vägen för kapitalismen.<sup>22</sup> Övergången från feodalism till kapitalism är således inte en enda oavbruten process – i likhet med övergången från kapitalism till socialism – utan utgörs av två helt skilda faser, som uppvisar fullkomligt olika problem och som måste analyseras var för sig.

Det kan tyckas som om denna karaktärisering av övergången från feodalism till kapitalism står i motsättning till den traditionella marxistiska uppfattningen. Men jag tror inte att så är fallet: den utvecklar bara vissa springande punkter i denna uppfattning. Marx skriver:

---

<sup>22</sup> Man behöver inte särskilt påpeka att perioden är icke- eller postfeodal, eftersom varuproduktion och feodalism är ömsesidigt uteslutande begrepp. A andra sidan är kapitalismen själv en form av varuproduktion, och därför måste bestämningen ”för-kapitalistisk” uttryckligen anges.

Det kan anföras skäl för att ”enkel varuproduktion” skulle vara den bästa beteckningen på systemet, eftersom detta är ett väl förankrat begrepp i marxistisk teori. Det förefaller mig dock som om användningen av termen på detta sätt skulle leda till onödig förvirring. Enkel varuproduktion definieras oftast som ett system av oberoende privatproducenter, som äger sina egna produktionsmedel och tillfredsställer sina behov genom ömsesidigt utbyte. En sådan teoretisk konstruktion är nyttig av flera skäl: den möjliggör t ex en framställning av bytesvärdets problematik i dess enklaste form; den hjälper också till att klargöra klassernas natur och deras relation till produktionsmedlen. Under den förkapitalistiska varuproduktionen ägdes det viktigaste produktionsmedlet — jorden — till största delen av en klass av icke-producenter, och detta faktum är tillräckligt för att skarpt särskilja detta system från vad som normalt innefattas i begreppet enkel varuproduktion.

”Trots att de första begynnelseerna till kapitalistisk produktion möter oss som enstaka företeelser redan under 1300- och 1400-talet i några städer i medelhavsområdet, daterar sig den kapitalistiska tidsåldern först från 1500-talet. Där det kapitalistiska produktionssättet uppstod, var livegenskapen redan för länge sedan upphävd, och de medeltida självständiga städernas glans hade sedan länge börjat blekna.”

Och vidare:

”Varuproduktion är kapitalets utgångspunkt. Varuproduktion och utvecklad varucirkulation, *handel*, utgör de *historiska förutsättningarna* för dess uppkomst. Världshandel och världsmarknad inleder under 1500-talet kapitalismens moderna livshistoria.”<sup>23</sup>

Dessa påståenden antyder klart en sådan uppfattning av övergången från feodalism till kapitalism, som jag har gett uttryck för.<sup>24</sup>

Vi skall akta oss för att driva detta resonemang om övergången från feodalism till kapitalism alltför långt. Jag tycker särskilt att man går för långt, om man klassificerar för-kapitalistisk varuproduktion som ett socialt system *sui generis* i likhet med feodalism, kapitalism och socialism. Det fanns inget verkligt dominerande produktionsförhållande som satte sin prägel på det sociala systemet som helhet. Det fanns fortfarande tydliga spår av livegenskap vid sidan av en livaktig början till lönearbete, men de statistiskt sett vanligaste formerna av arbetsrelationer var instabila och inte i stånd att utgöra grunden för ett livskraftigt socialt system. Detta gäller speciellt relationen mellan jordherrar och arbetande arrendatorer som betalade penningränta (”den överväldigande majoriteten på Englands landsbygd under 1500-talet”, enligt Christopher Hill). Marx analyserade mycket noggrant detta förhållande i ett kapitel med rubriken ”Den kapitalistiska jordräntans ursprung”, och betonade att det endast kunde begripas som en övergångsform:

”Förvandlingen av produktränta till penningränta som först försiggår sporadiskt, sedan i mer eller mindre nationell skala, förutsätter redan en mera betydande utveckling av handeln, av stadsindustrin, varuproduktionen i allmänhet och därmed av penningcirkulationen ... Som förvandlad form av produkträntan och som motsättning till denna är penningräntan emellertid den sista formen och samtidigt formen för upplösningen av den typ av jordränta som vi hittills studerat, nämligen jordränta som normal form av mervärdet och av det obetalda merarbete som skall utföras för ägaren av produktionsbetingelserna ... I sin vidare utveckling måste penningräntan ... antingen leda till jordens förvandling till fri bondeegendom eller till det kapitalistiska produktionssättets form; till ränta som den kapitalistiska arrendatorn betalar.”<sup>25</sup>

Detta är för övrigt inte den enda typen av instabila förhållanden i den förkapitalistiska

<sup>23</sup> *Kapitalet*, I, s 630 och s 127. Författarens kursivering.

<sup>24</sup> Jag har naturligtvis valt dessa Marx-citat för att de är koncisa och klara. Men isolerade citat kan uppenbarligen varken styrka eller vederlägga ståndpunkten. Läsare som själva vill skaffa sig en uppfattning om Marx' syn på övergången från feodalism till kapitalism får noggrant studera åtminstone följande delar av *Kapitalet*: band I, avd 7 och band III, kap 20 och 47.

I vissa avseenden är de manuskript, som nyligen publicerats och som Marx skrev som förberedelse till Kritiken av den politiska ekonomin, ännu värdefullare när det gäller att belysa hans idéer om övergången från feodalism till kapitalism. Se *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomi* (Rohentwurf), Berlin 1953 (Moskva 1939), speciellt avsnittet ”Formen, die der kapitalistischen Produktion vorhergehen”, som börjar på s 375. En fullständig genomgång av denna källa skulle emellertid kräva en egen lång artikel. Här kan jag bara betyga att min egen Marx-förståelse, som var helt utvecklad innan *Grundrisse* blev tillgänglig för mig, bekräftades av detta nya material.

<sup>25</sup> *Kapitalet* III, kap 47, s 706 f.

varuproducerande ekonomin. Dobb har, i ett mycket belysande avsnitt i kapitlet om proletariats framväxt, visat ”hur instabil en ekonomi av småproducenter kan vara inför de upplösande effekterna av marknadsproduktion, särskilt om det är en avlägsen marknad, om den inte har några speciella fördelar som gör den stark eller särskilda åtgärder vidtas för att skydda den och i synnerhet för att skydda dess fattigare och svagare medlemmar.” (s 209)

Jag tror att det är försvarbart att dra slutsatsen, att även om den för-kapitalistiska varuproduktionen varken var feodal eller kapitalistisk, så var den lika lite ett i sig livskraftigt socialt system. Den hade tillräcklig styrka för att underminera och upplösa feodalismen, men den var för svag för att utveckla en självständig struktur. Det enda den kunde prestera i positiv mening var att bereda marken för kapitalismens segertåg på 1600- och 1700-talen.

### **Några reflektioner kring kapitalismens uppkomst**

På det hela taget instämmer jag helt i Dobbs analys av kapitalismens uppkomst Hans behandling av detta problem förefaller mig utomordentligt klargörande och uppslagsrik. Jag lutar åt att betrakta den som bokens höjdpunkt. Men det finns två teser, som Dobb själv uppenbarligen anser vara viktiga, som jag tycker fordrar en kritisk granskning. Den första gäller industrikapitalistens ursprung i ordets fulla bemärkelse. Den andra gäller den ursprungliga ackumulationsprocessen.<sup>26</sup>

Dobb citerar Marx' kapitel om ”Köpmannakapitalet” (III, kap 20) för att understödja tesen om att det industriella kapitalet utvecklades efter två huvudvägar. Det följande är Dobbs nyckelavsnitt:

”Enligt den första – 'den verkligt revolutionära vägen' – ackumulerade en del av producenterna själva kapital och började organisera produktionen på kapitalistisk grundval, befriade från skrånas restriktioner inom hantverket. Enligt den andra började en del av den existerande köpmannaklassen att 'direkt bemäktiga sig produktionen'; därigenom 'tjänade den historiskt som ett övergångsstadium', men blev så småningom 'ett hinder för ett verkligt kapitalistiskt produktionsätt och gick under med det senares utveckling'.”<sup>27</sup>

Dobb lägger stor vikt vid den första av dessa metoder. På s 109 skriver han:

”Medan det växande intresse som delar av köpmannakapitalet visade för att kontrollera produktionen – genom att utveckla vad som skulle kunna kallas ett medvetet system av 'exploatering genom handel' – beredde väg för detta slutliga resultat (dvs produktionens underordning under genuint kapitalistisk kontroll, ö a) och i några fall nådde det, tycks i allmänhet detta slutliga stadium, såsom Marx påpekade, ha varit förbundet med uppkomsten av ett kapitalistiskt skikt ur producenternas egna led, till hälften tillverkare, till hälften köpmän, vilka började underordna och organisera de led från vilka de själva så nyligen kommit ” (s 109) Vidare:

”Under 1600-talets första år inleddes en viktig förskjutning av tyngdpunkten: en klass av köpmän-arbetsgivare från hantverkarnas egna led bland *the Yeomanry* i de stora kompanierna trädde allt starkare i förgrunden – den process som Marx beskrev som 'den verkligt revolutionära vägen'.” (s 114)

<sup>26</sup> Dobb följer Moores och Avelings översättning som talar om ”primitiv” ackumulation. Detta kan emellertid vara missledande, eftersom det karaktäristiska inte är att processen är primitiv i ordets vanliga bemärkelse (även om detta kan vara och oftast är fallet), utan att den inte har föregåtts av någon tidigare ackumulationsrörelse. Därför är ”ursprunglig” eller ”primär” en bättre översättning av *ursprünglich* i detta sammanhang.

<sup>27</sup> Dobb, s 105. Citaten i texten härstammar från *Kapitalet* III, s 303.

Senare, efter att utförligt ha analyserat hur den kapitalistiska produktionen trots en tidig och lovande start, misslyckades med att utveckla sig i vissa regioner på kontinenten, säger Dobb:

”Sett i ljuset av en komparativ studie av kapitalistisk utveckling börjar Marx' uppfattning, att vid detta stadium är uppkomsten av en klass av industrikapitalister ur producenternas led ett villkor för varje revolutionär omvandling av produktionen, att få en central betydelse.” (s 135)

Det är emellertid värt att notera, att Dobb medger att ”detaljerna i denna process långt ifrån är klara, och det finns få direkta vittnesbörd om den.” (s 114) Faktiskt tycks så få vittnesbörd, även av indirekt karaktär, vara tillgängliga att ”det skulle vara önskvärt att finna fler belägg för ståndpunkten, hämtad från Marx, att den verkligt revolutionära omvandlingen av produktionen och nedbrytningen av handelskapitalets kontroll över produktionen utfördes av män som kom ur hantverkarnas egna led.”<sup>28</sup>

Jag tror emellertid att problemet här inte så mycket handlar om brist på belägg (personligen tvivlar jag på att belägg av det slag som fordras existerar), utan om en felläsning av Marx. Låt oss återge hela den passage där Marx talar om ”den verkligt revolutionära vägen”:

”Övergången från det feodala produktionssättet sker på två sätt. Producenten blir köpman och kapitalist, i motsats till jordbrukets naturaekonomi och det skråbundna hantverket i medeltidens stadsindustri. Detta är den verkligt revolutionerande vägen. Eller också bemäktigar sig köpmannen direkt produktionen. Lika mycket som den sistnämnda vägen historiskt sett verkar som en övergångsform – som t ex en engelsk klädeshandlare under 1600-talet, som skaffar sig kontroll över vävarna, vilka dock fortfarande är självständiga, säljer ull till dem och köper deras väv – lika litet leder den i och för sig till en omvälvning av det gamla produktionssättet. Snarare konserverar den det och bibehåller det som sin förutsättning.”<sup>29</sup>

Det framgår direkt att Marx inte säger någonting om kapitalister som uppstiger ur hantverksproducenternas led. Det är naturligtvis riktigt att Marx' formulering – ”producenten blir köpman och kapitalist” – kan ha denna innebörd; men den kan lika gärna innebära att producenten, vilken bakgrund han än har, *börjar* som både köpman och en företagare som sysselsätter lönearbete. Det förefaller mig som om hela sammanhanget visar att den senare tolkningen är den rimligaste. Vad Marx ställde mot varandra var, tror jag, den snabba starten för den fullt utvecklade kapitalistiska företagsamheten och förlagssystemets långsamma utveckling. Det finns ingenting som tyder på att han här befattar sig med producenternas uppstigande ur de egna leden. Dessutom är det han säger i första bandet av *Kapitalet*, där detta problem behandlas explicit, helt oförenligt med Dobbs tolkning av det ovan citerade stycket. Marx skriver:

”Industrikapitalisterna uppstod inte på samma gradvisa sätt som arrendatorerna. Många små skråmästare, ännu fler hantverksmästare och t o m lönearbetare arbetade utan tvivel upp sig till småkapitalister för att så småningom utvecklas till egentliga kapitalister genom exploatering av ett successivt ökande antal lönearbetare och en motsvarande ackumulering av kapital ... Men denna methods snigelgång motsvarade inte alls de krav, som ställdes på omsättningen på den nya världsmarknad, som de stora geografiska upptäckterna i slutet av 1400-talet skapade.”<sup>30</sup>

Detta är de inledande kommentarerna till ett avsnitt kallat ”Industrikapitalistens uppkomst”.

<sup>28</sup> Perez Zagorin i *Science and Society*, XII, våren 1948, s 280 f.

<sup>29</sup> *Kapitalet*, III, s 303.

<sup>30</sup> *Ibid*, s 659.

Större delen av det resterande avsnittet ägnas åt de handels- och plundrings-metoder, genom vilka stora kapitalbelopp kunde samlas på ett mycket snabbare sätt än genom denna ”snigelgång”. Och även om Marx säger mycket lite om hur detta ackumulerade kapital fann sin väg in i industrin, så är det knappast troligt att han skulle ha tillskrivit producenternas uppstigande ur de egna leden någon betydande roll i processen.

Om vi antar att Marx menade, att ”den verkligt revolutionära vägen” stod öppen för dem som med sitt tillgängliga kapital direkt kunde sätta igång en fullfjädrad kapitalistisk företagsamhet, utan att genomgå förlagssystemets mellanliggande stadium, kommer vi, tror jag, inte att ha några större svårigheter att finna en uppsjö av belägg som stöder hans åsikt. Nef har på ett övertygande sätt visat (naturligtvis utan några hänvisningar till Marx), att vad han kallar Englands första industriella revolution (omkring 1540-1640) till stor del karaktäriserades av just denna typ av investeringar i ”nya” industrier som gruvdrift, metallurgi, bryggerier, sockerraffinaderier, såpa-, alun-, glas- och saltframställning.<sup>31</sup> Och beviset för att detta var en ”verkligt revolutionär väg” lämnade resultatet av Englands första industriella revolution: ekonomisk överlägsenhet i förhållande till rivaliserande nationer och den första borgerliga revolutionen.

Jag går nu över till Dobbs andra tes om kapitalismens uppkomst, som jag tycker kräver en kritisk granskning. Här kan jag fatta mig kortare.

Dobb anser att den ursprungliga ackumulationsprocessen omfattar två helt skilda faser (s 148 f). Först förvärvar den uppåtstigande bourgeoisien till ett billigt pris (eller i de gynnsammaste fallen gratis, t ex kyrkojorden under Henrik VIII) vissa tillgångar och förmögenhetsanspråk. Under denna fas överförs inte bara rikedomar till bourgeoisien, utan rikedomerna koncentreras också på allt färre händer. Först senare, i den andra fasen, sker realiseringen. Dobb skriver:

”Men inte mindre betydelsefull än den första fasen i ackumulationsprocessen var den andra och avslutande fasen, genom vilken föremålen för den ursprungliga ackumulationen realiserades eller (åtminstone till en del) såldes för att möjliggöra en verklig investering i industriell produktion – en avyttring av de ursprungliga ackumulationsobjekten för att skaffa (eller skapa) bomullsmaskiner, verkstäder, järnbruk, råvaror och arbetskraft.” (s 153)

Vad jag kan se, så ger inte Dobb några som helst belägg för att denna realisationsfas har existerat. Detta är heller inte förvånande, då jag tycker att det är alldeles klart, att det inte finns någon grund för antagandet att en sådan fas borde ha eller faktiskt har existerat. De tillgångar, som förvärvades och koncentrerades på allt färre händer under tillägnelsefasen, var, som Dobb själv gör fullständigt klart, av växlande slag och omfattade jord, skuldfordringar och ädelmetaller: med andra ord både bundna och likvida tillgångar. Han erkänner också att det var under denna period som bourgeoisien utvecklade bank- och kreditsystemet för att förvandla sina bundna tillgångar (framför allt fordringarna på staten) till likvida medel. Under dessa omständigheter är det omöjligt att förstå varför bourgeoisien skulle ha varit tvingad att sälja för att realisera kapital till industriinvesteringar. Det är vidare omöjligt att förstå vilken klass som skulle kunna köpa dessa tillgångar av bourgeoisien för att förse den med likvida medel. Detta innebär naturligtvis inte, att enskilda medlemmar av borgarklassen inte kunde sälja eller sålde sina tillgångar till andra medlemmar av denna klass eller andra klasser för att förvärva kapital till industriinvesteringar; men det fanns med säkerhet ingen annan klass till vilken borgarklassen *som helhet* kunde sälja sina tillgångar under denna period av kapitalistisk

---

<sup>31</sup> J. U. Nef, *Industry and Government in France and England, 1540-1640*, Philadelphia, 1940, speciellt kap I och 3.



utveckling.

Förutom att hävda nödvändigheten och betydelsen av denna realisationsfas bekymrar sig Dobb faktiskt väldigt lite om den. När han analyserar de nödvändiga betingelserna för industriella investeringar visar han, att för borgarklassen var det nödvändiga komplementet till tillägnelsen inte realiseringen, utan nedbrytningen av det gamla produktionssystemet och framför allt fördrivningen av tillräckligt många lantarbetare för att skapa en klass villig att arbeta för lön. Detta är otvivelaktigt helt korrekt, och jag kan bara beklaga, att Dobbs upprepade uttalanden om realisationsfasens betydelse kan avleda en del läsares uppmärksamhet från hans utmärkta behandling av den ursprungliga ackumulationsperiodens väsentliga problem.

## Maurice Dobb: Ett svar

Paul Sweezys artikel om övergången från feodalism till kapitalism ställer på ett klagande och stimulerande sätt en rad viktiga problem. Diskussionen av dessa kan enbart vara till gagn för förståelsen både av den historiska utvecklingen och av marxismen som en metod att studera denna utveckling. Får jag inledningsvis säga, att jag personligen välkomnar hans diskussionsbidrag som en utmärkt uppfordran till fortsatta reflektioner och studier. Till stor del är jag överens med vad han skriver. På några ställen, där han avviker från vad jag skrivit, är skillnaden mellan oss mer en fråga om betoning och formulering. Men på ett par punkter verkar det föreligga mer grundläggande skillnader mellan oss vad gäller metod och analys; och här upplever jag hans tolkning som missvisande.

För det första är jag inte riktigt säker på om Sweezy förkastar min definition av feodalismen eller bara uppfattar den som ofullständig. Min definition vilar, som han säger, på en faktisk identifiering av feodalism och livegenskap – om man med livegenskap inte bara menar utförandet av obligatoriska *tjänster*, utan exploatering av producenterna genom direkt politiskt-juridiskt tvång.<sup>1</sup> Jag håller gärna med honom om han menar, att feodalism definierad på detta sätt täcker mer än den europeiska ekonomins medeltida form och inbegriper en mångfald typer, som (vid varje djupare studium av feodalism) förtjänar noggrann analys. Men genom att hänvisa till ett produktionssystem verkar något annat föresväva honom; han ser uppenbarligen en motsättning mellan produktionssystem och produktionssätt i Marx' mening. Vad ett produktionssystem exakt avser att täcka är jag inte på det klara med. Men sammanhanget antyder att begreppet avser att omfatta förhållandet mellan producenten och hans marknad. Det finns till och med tecken på att dessa utbytesförhållanden (i motsats till produktionsförhållanden) står i centrum för Sweezys uppmärksamhet vid tolkningen av den historiska processen. (Han anser t ex att "feodalismens avgörande drag" är "att den är ett system för *behovsproduktion*".)

Om detta är fallet, tror jag att det finns en grundläggande meningsskiljaktighet mellan oss. Den definition jag använde i mina *Studier* förhöll sig avsiktligt till feodalismens karaktäristiska produktionsförhållanden: nämligen förhållandet mellan den direkte producenten och hans herre. Detta tvångsförhållande, genom vilket den härskande klassen direkt bemäktigade sig producenternas merarbete, betingades naturligtvis av en viss utveckling av produktivkrafterna. Produktionsmetoderna var relativt outvecklade och (åtminstone vad gäller producenternas egen försörjning) av det slag som Marx kallade "småproduktion", där producenten äger sina produktionsmedel som en individuell enhet. Detta uppfattar jag som det avgörande kännetecknet; och om olika ekonomiska former har detta gemensamt, är detta gemensamma element av större betydelse än de avseenden i vilka de skiljer sig åt (t ex produktionens förhållande till marknaden). Jag medger att detta produktionsförhållande kan gestaltas olika allt efter formen för den tvångsmässiga tillägnelsen av merprodukten: t ex direkta arbetsprestationer eller tributer antingen in natura eller i pengar.<sup>2</sup> Men dessa skillnader svarar inte

<sup>1</sup> Sweezy menar att en sådan vidgning av begreppet är otillfredsstillande, eftersom man kan finna inslag av direkt politiskt-juridiskt tvång för arbetet under vitt skilda historiska perioder, inklusive den moderna tiden. Där sådana inslag dominerar, skulle de, enligt denna definition, bestämma den ifrågavarande ekonomiska formen som feodal; men om de endast är tillfälliga och underordnade skulle deras närvaro inte vara tillräcklig för en sådan bestämning, liksom den tillfälliga förekomsten av lönearbete inte är tillräcklig för att konstituera ett visst samhälle som kapitalistiskt. I de flesta "oförenliga" fall, som Sweezy kan ha i tankarna, är tvångsarbetet endast av underordnad betydelse och inte typiskt.

<sup>2</sup> Se Marx' analys i "Den kapitalistiska jordbruket", *Kapitalet* III. Jag vill speciellt fästa

mot skillnaderna mellan ”den västeuropeiska feodalismen” – som Sweezy anser att jag skulle ha skilt ut och koncentrerat mig på – och feodalismen i Östeuropa (även om tributförhållandet verkar ha varit dominerande i den asiatiska feodalismen och givit den dess typiska prägel). Även om det otvivelaktigt fanns viktiga skillnader mellan förhållandena i Väst- och Östeuropa, så fanns det också slående likheter vad gäller ”det sätt på vilket det obetalda merarbetet pumpades ut ur de direkta producenterna”; och det är min övertygelse, att viljan att framställa ”den västeuropeiska feodalismen” som ett särskilt *genus* och att endast förse det med titeln ”feodal” är en produkt av borgerliga historiker med benägenhet att koncentrera sig på juridiska karaktäristika och skillnader.

Vad gäller den västeuropeiska feodalismens konservativa och förändringsfientliga karaktär, som det krävdes en yttre kraft för att rubba, och som jag anklagas för att förbise, är jag mer skeptisk. Det är naturligtvis riktigt att i jämförelse med den kapitalistiska ekonomin var det feodala samhället extremt stabilt och trögrörligt. Men detta betyder inte att feodalismen saknade varje tendens till förändring. Att påstå det vore att göra ett undantag från den allmänna marxistiska utvecklingslagen, enligt vilken varje ekonomisk samhällsformation utvecklas genom sina egna inre motsättningar. Den feodala perioden bevitnade faktiskt en betydande teknisk förändring;<sup>3</sup> och feodalismens senare århundraden skiljer sig avsevärt från den tidiga feodalismen. Dessutom förefaller det som om det inte är i Västeuropa utan österut, som vi måste söka de mest stabila formerna: speciellt i de asiatiska formerna av tributliv-egenskap. Och man bör även notera, att det var just denna form, där merarbetet tillägnades via naturaprestationer, som Marx beskrev som ”helt ägnad att bilda grundval för stationära samhällstillstånd som vi ser t ex i Asien.”<sup>4</sup>

Sweezy modifierar sitt påstående genom att säga, att det feodala systemet inte nödvändigtvis är statiskt. Det enda han gör gällande är, att de rörelser som inträffar ”inte har någon tendens att omvandla det”. Men trots denna modifiering kvarstår slutsatsen, att klasskamp inte kan spela någon revolutionär roll under feodalismen. Det förefaller mig, som om en missuppfattning kan ligga till grund för detta förnekande av revolutionära och omvandlande tendenser. Ingen vill påstå att klasskampen mellan bönder och feodal-herrar på något enkelt och omedelbart sätt leder till kapitalismens uppkomst. Den modifierar bara småproduktionens beroende av det feodala herraväldet och lösgör eventuellt småproducenterna från den feodala exploateringen. Kapitalismen föds sedan ur småproduktionen (i den grad som den säkrar handlingsfrihet och en social differentiering utvecklas inom den). Detta är en avgörande punkt som vi skall återkomma till.

I argumentationen för sin tes, att en i grunden stabil feodalism endast kunde brytas sönder genom inverkan av en yttre kraft<sup>5</sup> – handel och marknader –, framställer Sweezy min uppfattning, som att feodalismens nedgång *uteslutande* var ett verk av inre krafter, där

---

uppmärksamheten på det stycke där han säger: ”Den specifika ekonomiska form, i vilken obetalt merarbete pumpas ut ur de omedelbara producenterna, bestämmer herre- och drängförhållandet, så som det omedelbart växer fram ur själva produktionen och å sin sida återverkar bestämmande på denna ... Det är alltid i det omedelbara förhållandet mellan ägarna av produktionsbetingelserna och de omedelbara producenterna ... som vi finner den innersta hemligheten, den fördolda grundvalen för hela den samhälleliga konstruktionen ... Detta hindrar inte att samma ekonomiska bas — till huvudbetingelserna densamma — ... kan uppvisa oändliga variationer och graderingar.”, *Kapitalet* III s 701.

<sup>3</sup> Molly Gibs, *Feudal Order*, London 1949, s 5-7, 92 f.

<sup>4</sup> *Kapitalet* III, s 705.

<sup>5</sup> Hans hänvisning till ”historiska utvecklingsförlopp som ... egentligen endast kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet” lämnar oss inte i något tvivel om att detta är hans uppfattning.

handelns tillväxt inte hade något med denna process att göra. Han verkar uppfatta det som en fråga om antingen inre konflikter eller yttre krafter. Det är en alltför förenklad eller rent av ”mekanisk” uppfattning, som förvånar mig. Jag ser det som en växelverkan mellan de två, även om tonvikten ligger på de inre motsättningarna; min uppfattning är nämligen, att dessa skulle ha verkat i vilket fall som helst (om än efter en helt annan tidsskala) och att de bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influenserna verkar i. Jag förnekar inte på något sätt, att marknadsstädernas och handelns tillväxt spelade en betydande roll för att påskynda det gamla produktionssättets upplösning. Vad jag hävdar, är att handeln utövade sitt inflytande genom att accentuera det gamla produktionssättets inre konflikter. Handelns tillväxt påskyndade t ex (som jag påpekat på flera ställen i mina *Studier*, t ex s 56-58, 208 f) den sociala differentieringsprocessen inom småproduktionen och skapade å ena sidan en *kulak*-klass och å den andra ett halvproletariat. Sweezy betonar flera gånger att städerna verkade som magneter på flyende livegna. Jag skall här inte gå in på huruvida de livegnas flykt berodde på de urbana magneternas attraktion (eller, som i vissa delar av Europa, på den fria jordens lockelse) eller på den feodala exploateringens bortstötande kraft. Uppenbarligen samverkade dessa båda krafter, och det i varierande grad vid olika tidpunkter och på olika platser. Men denna flykts speciella effekt berodde på den specifika karaktären av relationen mellan livegen och feodal exploatör.<sup>6</sup>

Jag håller således inte med om att det åligger mig att ”visa, att både den feodala härskar-klassens växande inkomstbehov och de livegnas flykt från jorden kan förklaras av krafter, som verkade inom det feodala systemet”, eller ”att städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet” (även om jag tror, att det senare i viss mån är sant, och att feodalismen, just eftersom den långt ifrån var en ren ”naturhushållning”, uppmuntrade städer för att tillfredsställa sitt behov av långdistanshandel). Samtidigt anser jag att Sweezy har fel, när han hävdar att det finns ett nödvändigt samband mellan feodalismens upplösning och ”närheten till handelscentra”. I mina *Studier* har jag anfört ett flertal belägg för att vederlägga den förenklade uppfattning, som populariserats av ”penningekonomins” vulgärteoretiker. Jag kommer här endast att återge två av dessa. Det var just i de efterblivna delarna i norra och västra England som livegenskap i form av direkta arbetsplikter först försvann, medan arbetsplikterna levde kvar mest hårdnackat i de mer avancerade sydöstra delarna med sina stadsmarknader och handelsvägar. På samma sätt åtföljdes livegenskapens intensifiering i många delar av Östeuropa under 1400- och 1500-talen av handelns tillväxt, och närheten till marknaden motsvarades inte (som Sweezy hävdar) av feodalismens sönderfall utan av livegenskapens intensifiering (jfr mina *Studier* s 39-43). Dessa fakta nämner Sweezy. Det hindrar honom dock inte från att vidhålla, att det endast var ”i bytesekonomins periferi” som de feodala förhållandena kunde motstå att upplösas.

Att det ”produktionssystem”, som Sweezy koncentrerar sin uppmärksamhet på, mer gäller cirkulationssfären än produktionsförhållandena antyds av ett ganska förvånande förbiseende i hans framställning. Inte någonstans ägnar han mer än flyktig uppmärksamhet åt ett faktum, som jag alltid uppfattat som avgörande: nämligen att övergången från godsägarnas tillägnelse av merarbete genom tvång till användningen av hyrd arbetskraft måste ha förutsatt förekomsten av billig arbetskraft (t ex proletära eller halvproletära element). Jag tror att denna faktor var mer avgörande för om de gamla sociala relationerna skulle överleva eller upplösas

<sup>6</sup> I förbigående sagt, så instämmer jag fullkomligt med Sweezys viktiga synpunkt, att det viktiga inte var den mängd livegna som flydde till städerna som var av betydelse, utan att själva hotet (som kanske bara åtföljdes av en liten befolkningsrörelse) kunde räcka för att förmå feodalherrarna till eftergifter, som allvarligt försvagade feodalismen.

än närheten till marknader. Naturligtvis samverkade denna faktor med handelns tillväxt; speciellt gäller det (som jag redan påpekat) den senares inverkan på den sociala differentieringsprocessen inom småproduktionen. Men måste inte arbetskraftsutbudets omfattning ha spelat en avgörande roll för att bestämma den specifika effekt som handeln fick på olika platser och under olika perioder? Det är möjligt att Sweezy tonar ner betydelsen av denna faktor emedan han anser den alltför självklar för att behöva framhållas; eller möjligtvis för att han anser, att utarrendering av gårdar mot penningränta var en direkt efterföljare till arbetsplikterna. Denna senare synpunkt leder oss till hans fråga: ”Vad kom efter feodalismen i Europa?”

Jag instämmer till fullo med Sweezy i att de ekonomiska förhållandena i Västeuropa mellan 1300- och slutet av 1500-talet var komplexa och av övergångskaraktär, i den meningen att det gamla befann sig i en snabb upplösningsprocess samtidigt som nya ekonomiska former började uppträda. Jag håller också med honom om att småproduktionen under denna period befann sig i en process av frigörelse från feodal exploatering, men ännu inte (åtminstone inte i någon betydande grad) var underordnad kapitalistiska produktionsförhållanden. Dessutom anser jag, att kännedomen om dessa fakta är absolut avgörande för varje verklig förståelse av övergången från feodalism till kapitalism. Men Sweezy går ännu längre. Han beskriver övergångsperioden på ett sätt som utesluter att den fortfarande kan betraktas som feodal (inte ens som en feodal ekonomi i ett långt framskridet stadium av upplösning). Det förefaller mig bara vara berättigat om man kan beskriva den som ett distinkt produktionsätt *sui generis*, som varken är feodalt eller kapitalistiskt. Detta är enligt min åsikt ett omöjligt företag, och Sweezy instämmer genom att inte vilja gå så långt. När allt kommer omkring lämnas därför dessa två århundraden fritt svävande i firmamentet mellan himmel och jord. I den historiska utvecklingsprocessen måste de klassificeras som hemlösa hybrider. Även om denna typ av svar kan passa ett rent evolutionärt betraktelsesätt på den historiska utvecklingen, som koncentrerar sig på de enskilda systemens eller stadiernas succession, så påstår jag, att det inte duger för en revolutionär syn på historisk utveckling – en syn på historien som en serie av klasssystem, där sociala revolutioner (i betydelsen överföring av makten från en klass till en annan) är den avgörande mekanismen för historisk omvandling.

Den grundläggande fråga, som Sweezy uppenbarligen inte lyckats ställa (eller om han ställt den, så verkar han ha tystat ner svaret), är denna: vilken var periodens härskande klass? Eftersom det ännu inte fanns en utvecklad kapitalistisk produktion (vilket Sweezy själv anser), kan det inte ha varit en kapitalistklass. Om svaret är att det handlade om ett mellanting mellan feodal och kapitalistisk, en form av bourgeoisie, som ännu inte hade investerat sitt kapital i utvecklingen av ett borgerligt produktionsätt, så befinner man sig i Pokrovsky-morasen ”handelskapitalism”. Om handelsbourgeoisien utgjorde en härskande klass, måste staten ha varit någon form av borgerlig stat. Och om det redan förhöll sig så, inte bara på 1500-talet utan också i början på 1400-talet, vad utgjorde då den egentliga stridsfrågan i 1600-talets engelska inbördeskrig? Det kan (enligt denna uppfattning) inte ha varit *den* borgerliga revolutionen. Vi lämnas med en vag hypotes av det slag som framfördes vid en inledande diskussion av ämnet för några år sedan: att det handlade om en kamp mot ett försök till *kontrarevolution*, som iscensattes av kungamakten och hovet mot en *redan existerande borgerlig statsmakt*.<sup>7</sup> Vi ställs dessutom inför alternativet, att antingen förneka att det fanns ett avgörande historiskt ögonblick, som kan beskrivas som en borgerlig revolution, eller att söka efter denna borgerliga revolution i något tidigare århundrade vid eller före Tudortidens

<sup>7</sup> P.F. i en diskussion om Christopher Hills broschyr *The English Revolution 1640* i *Labour Monthly* 1941.

gryning.

Detta problem har under de senaste åren varit föremål för många diskussioner bland marxistiska historiker i England. Den mer omfattande frågan om den absolutistiska statens karaktär var strax innan kriget föremål för diskussion bland sovjetiska historiker. Om vi avvisar de alternativ som just nämnts, så kvarstår bara uppfattningen (som jag anser vara den riktiga), att den härskande klassen fortfarande var feodal och att staten fortfarande var ett instrument för dess herravälde. Och om detta var fallet, så måste den härskande klassen för sina inkomster ha varit beroende av kvarlevande *feodala* metoder för exploatering av småproduktionen. Då handeln hade intagit en ledande roll i ekonomin, var denna härskande klass naturligtvis själv intresserad av handel (vilket också många medeltida kloster hade varit under feodalismens glansperiod) och den ingick därför med vissa delar av köpmannabourgeoisien (framför allt de som handlade på export) ett ekonomiskt kompanjonskap och en politisk allians (därför kom det sig att många företrädare för den ”nya Tudoraristokratin” steg upp ur detta skikt). Därför uppvisade denna sena och i upplösning stadda form av feodal exploatering under den centraliserade statsmaktens period många skillnader jämfört med tidigare århundradens feodala exploatering; och visst var det feodala ”höljet” på många håll mycket luggslitet. Det är sant, att den feodala exploateringen av småproduktionen endast undantagsvis skedde i den klassiska formen med direkta arbetsplikter och övervägande hade antagit penningröntans form. Men så länge som politiskt tvång och trycket från godssystemets sedvänjor fortfarande behärskade de ekonomiska relationerna (vilket fortsatte att vara fallet på stora delar av Englands landsbygd) och så länge det inte existerade en fri marknad för jord (liksom en fri arbetskraftsrörlighet), kan inte denna exploatering sägas ha förlorat sin feodala form – även om det var fråga om en degenererad och snabbt sönderfallande form.

I detta sammanhang vill jag rikta uppmärksamheten mot det faktum, att den penningränta, som Marx talar om i den av Sweezy citerade passagen (*Kapitalet* III, kap 47), ännu inte är den kapitalistiska penningröntan – där jordbrukaren betalar en kontraktsbunden ränta som oavhängig arrendator – utan fortfarande (vilket tydligt framgår av texten) är en form av *feodal* ränta, även om det är fråga om en form i upplösning (”Som förvandlad form av produktränta är penningröntan emellertid *den sista formen* och *samtidigt formen för upplösningen* av den typ av jordränta som vi hittills studerat ...”). Tidigare i samma avsnitt skriver Marx: ”Emellertid förblir grundvalen för denna slags ränta, ehuru den går mot sin upplösning, densamma som i produktröntan, som bildade utgångspunkten. Den direkte producenten är som förut ... besittare av jorden, som till jordherren måste lämna ... överskjutande tvångsarbete ... i form av den till pengar förvandlade merprodukten.” (s 706)

När det gäller Sweezys två sista kritikpunkter skall jag försöka fatta mig kort. Jag påstår, att det finns mer än tillräckliga belägg för att de kapitalister, som sprang fram ur småproduktionen, spelade en framträdande roll i kapitalismens gryning,<sup>8</sup> vilken den riktiga tolkningen än må vara av den passage, där Marx diskuterar denna fråga (jag tror dock att den tolkning som i allmänhet ges fortfarande håller). En del av dessa belägg anförde jag i mina *Studier* (kap 4). Detta är utan tvivel ett tema som förtjänar mer forskning än det hittills ägnats. Men den uppåtsträvande små- och mellanbourgeoisins betydelse under denna period har exempelvis redan visats av Tawney. Det finns allt fler belägg för att betydelsen av *kulak*-företagsamhet i byarna knappast kan överskattas. Redan tidigt ser man spår av *kulaken*; han köper arbetskraft av mindre bemedlade *cotters* och på 1500-talet är han föregångare för nya och förbättrade

<sup>8</sup> Den passage från min bok, som Sweezy citerar och som säger att ”det finns få direkta vittnesbörd om den”, gäller processens detaljer och inte existensen av denna typ av kapitalist eller den roll han spelade.

metoder för inhägnat jordbruk i relativt stor skala. På sistone har historiker, som arbetar med denna period, påpekat, att ett utmärkande drag för Englands utveckling under Tudortiden var den lätthet med vilken dessa *kulaker-yeomen* kunde avancera till medlemmar av lågadeln genom att köpa herrgårdar och inordna sig i godsägarnas led. Det kan mycket väl hända (som Kosminsky föreslagit) att de även hade en ledande roll i bonderevolten 1381. De gynnades (som köpare av arbetskraft) utan tvivel av Tudorinflationens sjunkande reallöner; lågadeln och de uppåtstigande kulakerna organiserade landsbygdens textilindustri i stor skala. De var bevisligen en mycket viktig drivkraft i 1600-talets borgerliga revolution, speciellt genom att förse Cromwells New Model Army med manskap. Dessutom är förekomsten av dessa uppåtsträvande sociala grupper, enligt min mening, en nyckel till förståelsen av klassernas formering i den borgerliga revolutionen: framför allt till varför handelskapitalet långt ifrån alltid spelade en progressiv roll, utan ofta befann sig i allians med den feodala reaktionen.

Även inom städernas hantverksskrån fanns det många företagare av motsvarande typ, som drev handel och sysselsatte fattigare hantverkare inom förlagssystemet. Jag har föreslagit (och om jag minns rätt, så kom förslaget ursprungligen från Unwin), att denna utveckling var upphovet till de förändringar som ägde rum inom skråväsendet vid slutet av 1500- och början av 1600-talet; framför allt uppkomsten av Stuarttidens nya privilegierade korporationer. Så vitt man kan se, var det bland dessa (och givetvis bland landsbygdens klädeshandlare), som den engelska revolutionens mest övertygade anhängare återfanns, och inte bland de rika monopolinnehavarna, som istället ofta var rojalister, eftersom de fortfarande var beroende av privilegier och erhöll dessa genom att öva inflytande på hovet. Jag kan inte förstå, hur man kan bestrida betydelsen av denna utvecklingslinje för uppkomsten av kapitalismens första stadium före den industriella revolutionen.<sup>9</sup> Även vid tiden för den industriella revolutionen var många nya företagare enkla män som hade börjat som förlagssystemets ”köpmanna-fabrikanter”. Säkert var förhållandena redan annorlunda inom vissa industrigrenar (t ex järn, koppar och mässing) där det krävdes större kapitalmängder. Men det var de tekniska förutsättningarna som avgjorde om en liten uppkomlingskapitalist kunde bli banbrytare för det nya produktions-sättet; och fram till de tekniska förändringar som var förbundna med den industriella revolutionen (av vilka några uppträdde redan två århundraden före 1800) kunde småkapitalisten fortfarande spela en ledande roll.

Vad gäller ackumulationsprocessens så kallade ”realisationsfas”, måste jag erkänna att Sweezy satt fingret på en svag punkt i analysen, där jag själv var tveksam och där jag var medveten om att beläggen var otillräckliga. Om en sådan fas har existerat eller inte påverkar inte mitt huvudargument: att ackumulationsprocessens väsen var exproprieringen av andra och inte enbart kapitalisternas förvärvande av olika slag av rikedom. Därmed vill jag emellertid inte förneka att borgarklassens förmögenhetsökning är en aspekt av problemet; och för denna tror jag att distinktionen mellan de ”två faserna” har en viss relevans. Detta är enligt min mening ett tema som skulle vara fruktbart för marxistisk forskning; och jag tror också fortfarande att ”den andra fasen” är en hypotes som motsvaras av något verkligt.

---

<sup>9</sup> Sweezy citerar Marx' omnämnande av en sådan utveckling som en ”snigelgång”, jämfört med de totala expansionsmöjligheterna. Men så var också kapitalismens utveckling en ”snigelgång” (i jämförelse med senare utveckling) under ”den kapitalistiska produktionens barndom”, som Marx' här talar om. Just därför var det först möjligt att fullfölja denna omvandling, när den nya borgarklassen hade vunnit politisk makt och (som Marx säger i ett senare kapitel) började att använda ”statsmakten, samhällets organiserade och koncentrerade makt, för att på konstlad väg befordra omvandlingsprocessen från feodalt till kapitalistiskt produktions-sätt och för att förkorta övergången”. Då, men först då, kunde den tidigare utvecklingens snigelgång accelereras och grunden läggas för den industriella revolutionens snabba tillväxt.

Vi kan hålla med Sweezy om att borgarklassen inte realiserade sina tidigare ackumulerade tillgångar genom att avyttra dem till någon *ny klass*. Det hade den faktiskt ingen anledning att göra *som klass*, för så snart ett proletariat har skapats, är den enda ”kostnad”, som borgarklassen som helhet har för den kapitalistiska produktionens utvidgning, utgifterna för arbetarnas reproduktion (i form av löner) – ett faktum som de klassiska ekonomerna var väl medvetna om. Själva ägandet av jord och lantgårdar etc hjälpte dem inte att uppbringa dessa reproduktionsmedel. Även om de kunde ha sålt sina egendomar till tredje part, skulle det (om man bortser från utrikeshandeln) inte nödvändigtvis ha ökat beståndet av subsistensmedel för det kapitalistiska samhället som helhet. Men vad som gäller för en klass som helhet behöver inte gälla för en del av den, som (vilket Sweezy antyder) kan hindras av att den saknar likvida medel, som kan sättas in som arbetande kapital; och det kan mycket väl ha en verklig mening att tala om ett skikt inom bourgeoisien, som är intresserat av att köpa arbetskraft, dvs investera i produktionen, och därför säljer fast egendom eller värdepapper till andra skikt inom borgarklassen, som fortfarande med förkärlek förvärvar rikedom i dessa former. Det är naturligtvis möjligt, att alla de investeringar, som behövdes för att finansiera den industriella revolutionen, kom från de nya företagarnas – familjerna Darby, Dale, Wilkinson, Wedgwood och Radcliffe – *löpande inkomster*. I så fall återstår inget att säga. De tidigare formerna för borgarklassens berikande kan man bortse ifrån, när det gäller den industriella revolutionens finansiering. Detta förefaller emellertid *prima facie* otroligt. Såvitt jag känner till har inte mycket arbete gjorts, för att klarlägga finansieringskällorna för sådana byggnadsprojekt som de tidiga engelska kanalerna och järnvägarna. Vi vet att många av de nya företagen hindrades av kapitalbrist och att en stor del av det kapital, som krävdes för det tidiga 1800-talets expanderande bomullsindustri, kom från textilköpmän. Att kreditsystemet ännu inte var tillräckligt utvecklat för att möta den expanderande industrins behov, illustreras av de instabila ”country banks”, som växte upp som svampar ur jorden i början av 1800-talet för att fylla detta glapp. En hypotes som verkar vara värd att undersöka är, att det under 1700-talet såldes en hel del värdepapper och fast egendom till t ex ostindiska ”nabobs” som dragit sig tillbaka, och att säljarna var personer, som förr eller senare använde sina intäkter för investeringar i tidens expanderande industri och handel. Det kan ha varit på detta sätt – genom en process med två stadier – som rikedomarna från den koloniala plundringen gav näring åt den industriella revolutionen.

Även om det inte förekom någon omfattande egendomsöverföring, så tror jag att min ”andra fas” inte helt saknar berättigande. Den kan vara av betydelse som beteckning på en period, under vilken borgarklassen övergav sin tidigare förkärlek för fast egendom, värdefulla objekt eller värdepapper till förmån för investeringar i produktionsmedel och arbetskraft. Även om äldre förmögenheter inte såldes i någon större omfattning, så hade denna nyorientering av preferenserna i varje fall ett stort inflytande på priset på dessa tillgångar och på den ekonomiska och sociala verksamheten.



## Koharchiro Takahashi: Ett diskussionsbidrag

Maurice Dobbs *Studier i kapitalismens utveckling* reser flera viktiga metodproblem. Den presenterar ett konkret fall av ett problem, som vi inte kan undgå att intensivt intressera oss för – nämligen hur den ekonomisk-historiska vetenskapen på ett nytt och högre stadium skall kunna uppta och göra bruk av tidigare ekonomi- och socialhistorikers positiva resultat. Den kunnige amerikanske ekonomen Paul Sweezys<sup>1</sup> kritik av Dobbs *Studier* och Dobbs svar<sup>2</sup> preciserar diskussionsfrågornas lokalisering och karaktär, och ger därigenom de japanska historikerna en möjlighet (efter krigsårens isolering) att värdera den europeiska och amerikanska ekonomiska historiens aktuella teoretiska nivå.

Dobbs *Studier*, som inte begränsar sig till den engelska kapitalismens utveckling, ägnar inte tillräcklig uppmärksamhet åt tyska och franska arbeten, vilka knappast befinner sig på en lägre nivå än de engelska. Dessa källor måste studeras, inte bara för att uppnå en omfattande kunskap om jämförbara kapitalistiska strukturer, utan också för att kunna fastställa mer precisa historiska lagbundenheter. Jag skall här begränsa mina kommentarer till Västeuropa; det skulle vara förhastat att i den nuvarande diskussionen införa historiska fakta från den feodala organisationen eller kapitalismens framväxt i Japan och andra asiatiska länder. Kontroversen mellan Sweezy och Dobb skulle, genom ett kritiskt deltagande av historiker, som känner varje lands problem lika väl, kunna lägga grunden för gemensamma framsteg i dessa studier.

### I

Dobbs *Studier* och Sweezys kritik börjar med allmänna begreppsliga definitioner av feodalism och kapitalism, som inte bara gäller terminologiska problem, utan också metoderna för historisk analys. Eftersom Sweezy inte givit någon klar och explicit definition av feodalismen, vet vi inte exakt vad han anser vara dess rot. Övergången från feodalism till kapitalism handlar emellertid om en förändring av produktionssättet, så feodalism och kapitalism måste vara stadier i en socioekonomisk strukturs utveckling, alltså historiska kategorier. Ett rationellt begripande av feodalismen förutsätter en vetenskaplig förståelse av kapitalismen som historisk kategori.<sup>3</sup> Dobb avvisar de traditionella, bland ”borgerliga” historiker gångbara begreppen och söker den feodala ekonomins väsen i förhållandet mellan de omedelbara producenterna (hantverkare och bönder) och deras feodala herrar. Denna ansats karaktäriserar feodalismen som ett produktionssätt; det står i centrum för Dobbs definition av feodalismen och sammanfaller i huvudsak med begreppet livegenskap. Livegenskap är ”en skyldighet som påtvingats producenten, oberoende av dennes egen vilja, att uppfylla vissa ekonomiska krav, vilka antingen består i tjänster som skall utföras eller av pålagor, som skall betalas i pengar eller in natura . . . Detta tvång kan utövas med hjälp av den militära makt som den feodala överhögheten förfogar över, eller genom praxis som har stöd i någon slags juridisk procedur, eller genom laga tvång.”<sup>4</sup> Denna beskrivning överensstämmer i allt väsentligt med den bedömning som görs i kapitlet om ”Den kapitalistiska jordröntans uppkomst” i *Kapitalet* III.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Se ovan, *En kritik*.

<sup>2</sup> *Ett svar*, *ibid*.

<sup>3</sup> Marx, K, *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin* i Marx/Engels, *Ekonomiska skrifter i urval*, s 39.

<sup>4</sup> Dobb, *Studier*, s 37.

<sup>5</sup> Eller: ”I alla tidigare former framstår jordägaren, inte kapitalisten, som den som tillägnar sig främmande surplus labour. Jordröntan . . . framträder historiskt såsom den allmänna formen för surplus labour . . . såsom det labour som skall uträttas utan vederlag. Här är tillägnandet av detta surplus labour inte, som hos kapitalet, förmedlat genom byte, utan dess grundval är våldsmakten hos en del av samhället över den andra (följaktligen

Detta slag av feodal livegenskap ”skiljer sig från kapitalismen, för det första såtillvida att arbetaren under den senare . . . inte längre är en oberoende producent utan är skild från sina produktionsmedel och från möjligheten att själv sörja för sitt uppehälle; för det andra . . . är hans förhållande till ägaren av produktionsmedlen, vilken använder hans arbetskraft, rent kontraktsmässigt. . I lagens mening kan han både välja och byta herre, och han har inga andra förpliktelser att bidra med arbete eller betalning till en herre än vad som är best5.mt i arbetskontraktet”.<sup>6</sup>

Sweezy kritiserar Dobbs identifiering av feodalism med livegenskap. Han citerar ett brev i vilket Engels skriver: ”det är otvivelaktigt så att livegenskap och personlig ofrihet /Hörighet/ inte är en specifik medeltida – feodal form. Vi finner den överallt, eller nästan överallt, där erövrare låter de ursprungliga innevånarna bruka jorden åt sig”.<sup>7</sup> Sweezy bestrider att livegenskap är en specifik historisk kategori.<sup>8</sup> Han anger dock inte vad som konstituerar den speciella existensform för arbetskraften, som är typisk för feodalismen som produktionsätt.

Själv lutar jag åt följande uppfattning: Om vi betraktar det antika, det feodala och det moderna borgerliga produktionsättet som den ekonomiska historiens huvudstadier, är arbetskraftens sociala existensform det första man måste ta hänsyn till, eftersom den är den grundläggande och avgörande faktorn i de olika produktionsätten. Arbetets grundformer (typer) är nu slaveri, livegenskap och fritt lönearbete; och det skulle sannerligen vara felaktigt att eliminera livegenskapen som en beståndsdel i ett allmänt feodalismbegrepp. Problemet med övergången från feodalism till kapitalism gäller inte bara omvandlingen av de ekonomiska och sociala institutionernas former. Grundproblemet måste utgöras av förändringen av arbetskraftens sociala existensform.

Även om böndernas ofrihet som livegna uppvisade variationer och gradskillnader i olika regioner och på den feodala ekonomins olika utvecklingsstadier, är livegenskap arbetskraftens karakteristiska existensform i det feodala produktionsättet, eller, som Dobb säger, ”exploatering av producenterna med hjälp av direkt politiskt-juridiskt tvång”.<sup>9</sup> Sweezy måste söka efter feodalismens väsen någon annanstans, eftersom han har skilt livegenskap från feodalism och förbisett arbetskraftens karakteristiska feodala existensform. Det feodala samhället förutsätter, enligt hans uppfattning, ”att marknaderna mestadels är lokala och att långdistanshandeln, som mycket väl kan förekomma, inte spelar någon bestämmande roll för produktionens ändamål och metoder. Det avgörande draget hos feodalism i denna mening är att den är ett system för *behovsproduktion*”. Sweezy påstår inte att marknads- eller varuekonomin var frånvarande i det feodala samhället. Han säger att ”varuproduktion och feodalism är ömsesidigt uteslutande begrepp”.<sup>10</sup> Men det är alltför enkelt att framställa feodalismens yawn som ”ett system för behovsproduktion” i motsats till ”produktion för marknaden”. Bytesvärde (varor) och pengar (till skillnad från ”kapital”) förde en ”antediluviansk” tillvaro<sup>11</sup> och kunde existera och mogna i olika typer av historiska samhällsstrukturer. I dessa tidiga stadier gick nästan alla arbetsprodukter åt för att tillfredsställa producenternas egna behov och blev inte till varor. Därför behärskade inte bytesvärdet den samhälleliga produktionsprocessen

---

också direkt slaveri, livegenskap eller politisk beroendeställning).” Marx, *Teorier om mervärdet* i *Ekonomiska skrifter i urval*, s 402.

<sup>6</sup> Dobb, *Studier*, s 37

<sup>7</sup> Marx-Engels, *Briefwechsel* i *MEW* bd 35, s 137; citerat av Sweezy ovan, s 37.

<sup>8</sup> *En kritik*, ovan s. 37-39.

<sup>9</sup> *Ett svar*, ovan s. 69. Jfr Marx, *Kapitalet* III, s 700

<sup>10</sup> *En kritik*, ovan s 39 och 59 n.

<sup>11</sup> *Kapitalet* I, s 141 och III, s 534.

fullkomligt, även om det samtidigt förekom viss varuproduktion och -cirkulation. Den fråga man bör ställa till en given samhällsstruktur är därför inte om det förekommer varor och pengar, utan snarare hur dessa varor producerats och hur penningen fungerar som ett bytesmedel för produktionen. Det antika romerska latifundiesystemets produkter trädde in i cirkulationen som varor producerade av slavarbete, och de feodala jordägarnas ackumulering av tvångsarbetets produkter eller av räntor in natura trädde in i cirkulationen som varor producerade av livegna. Dessutom finns det enkla varor, som producerats av oberoende bönder och hantverkare, och kapitalistiska varor, som producerats av lönearbetare o s v. Men det förhåller sig inte på samma sätt med kapitalet eller kapitalismen som en historisk kategori. Även på en feodal grundval kan arbetsprodukterna anta varuform, eftersom produktionsmedlen var förenade med de omedelbara producenterna.<sup>12</sup> Av detta skäl kan inte ”ett system för marknadsproduktion” definiera specifika historiska produktionsförhållanden (och därmed inte heller klassförhållanden). Sweezy förbiser detta helt och hållet, då han i avsnittet om definitionen av feodalismen knappast nämner den feodala jordrätten – det koncentrerade förkroppsligandet av det antagonistiska förhållandet mellan feodalherre och bonde – och istället lägger tonvikten på ”systemet för behovsproduktion” eller ”systemet för marknadsproduktion”, d v s på relationerna mellan producenterna och deras marknader, och därmed på utbytesförhållandena snarare än produktionsförhållandena. Hans ståndpunkt förefaller vara fixerad vid cirkulationssfären.

Vi skulle vilja utgå från följande teser: Motsättningen mellan feodalism och kapitalism är inte en motsättning mellan ett ”system för marknadsproduktion” och ett ”system för behovsproduktion”, utan mellan system, som är bestämda av relationen feodal jordegendom–livegenskap resp. industrikapital–lönearbete. De båda parens första termer uttrycker exploateringsätt och egendomsförhållanden, de senare termerna arbetskraftens existensform och därmed dess samhälleliga reproduktionsform. Man kan förenkla detta till motsättningen mellan feodal jordegendom och industrikapital.<sup>13</sup> Under feodalismen, där de omedelbara producenterna är förenade med produktionsmedlen och arbetskraften följaktligen inte antar varuform, måste feodalherrarnas tillägnelse av merarbete ske direkt, genom utomekonomiskt tvång och utan förmedling av varuutbytets ekonomiska lagar. Under kapitalismen har inte bara arbetsprodukterna förvandlats till varor, utan också arbetskraften själv blir till en vara. På detta utvecklingsstadium försvinner tvångssystemet, och värdelagen gör sig gällande i hela ekonomin. Den grundläggande processen vid övergången från feodalism till kapitalism är därför: förändringen av arbetskraftens sociala existensform genom de omedelbara producenternas skiljande från produktionsmedlen; förändringen av arbetskraftens sociala reproduktionsätt (som sammanfaller med det föregående); polariseringen av de omedelbara producenterna eller upplösningen av allmogen.

Dobbs analys utgick direkt från den feodala jordegendomen och livegenskapen. Men när vi t ex analyserar begreppet ”kapital” kan vi inte utgå direkt från kapitalet självt.

<sup>12</sup> *Kapitalet* I, s 286.

<sup>13</sup> Jfr *Kapitalet* I, s 144 ff. Även *Kapitalet* II, s 50: ”Industrikapitalet är den enda existensform för kapitalet, vari detta inte endast tillägnar sig utan också skapar mervärde resp merprodukt. Det bildar därför grundvalen för den kapitalistiska produktionen, och dess existens innefattar klassmotsättningarna mellan kapitalister och lönearbetare. I den mån industrikapitalet lägger under sig den samhälleliga produktionen, revolutioneras arbetsprocessens teknik och samhälleliga organisation och därmed också samhällets ekonomisk-historiska struktur. Andra arter av kapital, som före industrikapitalet uppträdde i förgångna eller utdöende samhälleliga produktionsförhållanden, blir inte bara underordnade industrikapitalet och förändrar sina funktioner på ett motsvarande sätt, utan de rör sig numera endast på industrikapitalets grundval, lever och dör, står och faller med denna grundval.”

Som den välkända inledningspassagen i *Kapitalet* lyder: ”I de samhällen där det kapitalistiska produktionssättet härskar framträder rikedomens som en 'oerhörd varuanhopning' ”, och den enskilda varan framträder som denna rikedomens elementarform. På samma sätt som undersökningen av kapitalet utgår från varuanalysen och sedan visar utvecklingen av kategorierna vara-pengar-kapital, så kan metoden för analysen av den feodala jordegendomen uppenbarligen inte begränsas till en rent historisk framställning, utan måste gå vidare till att analysera naturen av det feodala samhällets lagar. Om vi utgår från de enklaste och mest abstrakta kategorierna och sedan systematiskt går vidare, når vi slutligen den mest konkreta och komplexa kategorin, den feodala jordegendomen. När vi sedan går den omvända logiska vägen uppträder de ursprungliga kategorierna på nytt, men är nu berikade med en mångfald av bestämmingar och relationer.<sup>14</sup> Vad skulle kunna utgöra elementarformen, cellen eller den enklaste enheten i ett samhälle som är grundat på det feodala produktionssättet? Vilka kategorier kommer att inta den främsta platsen i analysen av den feodala jordegendomen? Preliminärt skall *Hufe* (*virgate*, *manse*, *bol*) tas som den elementära enheten; sedan *Gemeinde* (*village community*, *communauté rurale*, *bysamfällighet*) som förmedlande led; och slutligen skall vi utveckla den feodala jordegendomens högsta kategori (*Grundherrschaft*, *manor*, *seigneurie*, *gods*).<sup>15</sup>

Naturligtvis är denna logiska utveckling av kategorierna *Hufe* – *Gemeinde* – *Grundherrschaft* inte identisk med själva den historiska processen. Men det är just utforskningen av den feodala jordegendomens struktur med utgångspunkt från dess elementarform, som klargör de historiska lagarna för det feodala samhällets uppkomst, utveckling och nedgång; detta har ännu inte gått upp för den ”borgerliga” historievetenskapen, men *Kapitalets* första band ger en

<sup>14</sup> *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin i Ekonomiska skrifter i urval*, s 35.

<sup>15</sup> *Hufe* (*virgate*) är bondens totala jordandel (Lamprecht kallar den *Werteinheit*) och utgörs av en *Hof* (ett stycke mark med ett hus på), en lott odlingsbar jord (*Flur*) och en del i allmanningen (*Allmende*); eller, grovt sagt, ”tillräckligt med jord för att försörja bonden och hans familj” (Waitz). Den är det naturliga objekt med vilket bonden försörjer sig (eller arbetskraften reproduceras). Dess ekonomiska realisering förmedlas via samfälligheten eller de kollektiva kommunala regleringarna, som i denna mening kan betecknas som den allmänna formen av *die Hufe*: *Flurzwang* (odlingstvång) eller *contrainte communautaire* (kommunalt tvång) (G. Lefebvre), *servitudes collectives* (kollektiva bördor) (Marc Bloch), vilka åtföljer *Dreifelderwirtschaft* (treskiftesbruk) och *openfield system* (tegskite), *Gemengelage* (ägblandning) eller *vaine pâture collective* (kollektiv betesrätt). De kollektiva regleringarna utgör en tvångsapparat genom vilken arbetsprocessen förmedlas. Den produktivitetstegring som framgick ur den privategendom som rymdes inom *die Hufe* ledde emellertid nödvändigtvis till människors ”herravälde över människor och jord” (Wittick). De makt- och beroendeförhållanden som denna typ av *Hufe*-samfällighet gav upphov till konstituerade feodalherrens privategendom, dvs godset eller den feodala jordegendomen. På detta sätt får vi följande kategoriella utveckling; *Hufe* – *Gemeinde* – *Grundherrschaft*. Omvärt förvandlades *die Hufe* och *bysamfälligheten* – ett slags ”naturliga” objekt – och deras inbördes relationer till specifikt historiska (feodala) former och förhållanden, när feodalherren bemäktigade sig bykommunen och *die Hufe*, och dessa genomträngdes av det seigneurieella jordägandets regler. Under det feodala jordägandet framträder nu *die Hufe* som ett beroende jordinnehav (*Besitz*, *tenure*) och samfällighetens sedvanemässiga regleringar har förvandlats till instrument för seigneurieell maktutövning. De blir till historiska betingelser för realiseringen av feodal jordränta och tillägnelsen av arbetskraft; bonden är bunden till sin jord. Samtidigt blir böndernas arbetsprocess till en jordranteskapande process; de båda processernas enhet bildar den feodala produktionsprocessen. I allmänhet är tvång (kommunal reglering och feodalherrens tvångsindrivning av tributer) den feodala reproduktionens förmedlande faktor, på samma sätt som kapitalets cirkulationsprocess framträder som den kapitalistiska reproduktionens förmedlande faktor. Det feodala samhällets sammanbrott innebär därför detta tvångssystemets försvinnande. Å andra sidan kan upplösningen av detta tvång (förutsättningen för modern privategendom och borgerlig arbetsfrihet) skapa förutsättningarna för produktionsmedlens skiljande från de omedelbara producenterna (expropriering), eftersom det feodala tvånget verkar inom en struktur där de omedelbara producenterna är förenade med produktionsmedlen. För närmare detaljer, se min *Skimin kakumei no kozo* (Den borgerliga revolutionens struktur), Tokyo, 1950, s 77-85.

anvisning. Mot denna bakgrund reser sig grundläggande metodproblem i samband med de utmärkta analyser av det feodala samhället som Dobb och Sweezy givit oss.

## II

Sweezy sökte feodalismens väsensdrag i ett ”system för behovsproduktion” och måste därför förklara feodalismens nedgång på ett motsvarande sätt. Han är förvisso inte okunnig om det feodala produktionssättets existens i Östeuropa och Asien; varför begränsar han då sin behandling av frågan till Västeuropa? Håller han med de borgerliga rättshistoriker som beskriver det feodala systemet som *Lehnswesen*? Texten förklarar J. Calmette redan på första sidan i *La société féodale*<sup>16</sup> att feodalism är något för den europeiska medeltiden säreget, och förnekar existensen av en japansk feodalism. Eller motiverades Sweezys behandling av det historiska faktum att den moderna kapitalismen uppstod och mognade i Västeuropa? Han skriver ”att västeuropeisk feodalism ... var ett system med mycket stark benägenhet att bevara givna produktionsmetoder och produktionsförhållanden” och hänvisar till ”den västeuropeiska feodalismens inneboende konservatism och motstånd mot förändring”.<sup>17</sup> Påpekandet att feodalismen var konservativ i jämförelse med sin kategoriska motsats, modern kapitalism, är emellertid intetsägande. I jämförelse med östeuropeisk eller orientalisk feodalism framstår inte den västeuropeiska feodalismen som konservativ; snarare är motsatsen fallet. Den avgörande faktor, som hindrade det moderna kapitalistiska samhällets autonoma framväxt i Östeuropa och Asien, var just den inre stabiliteten hos den feodala jordegendomens struktur i dessa länder. Det faktum att modern kapitalism och borgerligt samhälle kan sägas ha antagit sin klassiska form i Västeuropa tyder snarare på att den feodala jordegendomen där hade en inneboende svaghet och instabilitet. Vad Sweezy menar är kanske att den västeuropeiska feodalismen till följd av sin inneboende konservatism och förändringsfientlighet inte kunde bryta samman genom verkan av någon intern kraft i feodalismen; sammanbrottet började först genom en yttre krafts inverkan. Eftersom feodalismen för Sweezy var ett ”system för behovsproduktion”, var ”marknadsproduktionen” eller ”handeln” (”bytesekonomin”) den kraft, som utifrån bröt ner systemet. Omkring hälften av hans kritik av Dobb ägnas åt en detaljerad diskussion av denna punkt.

På 1300- och 1400-talet var byarnas ödeläggelse, landsbygdsbefolkningens minskning och därmed feodaltherrarnas brist på pengar en allmän företeelse, som i England, Frankrike och Tyskland ledde till *crise des fortunes seigneuriales*.<sup>18</sup> Bytes- eller penningekonomin, som bröt fram under senmedeltiden, ruinerade stora delar av feodaladeln, vars grundval utgjordes av den traditionella ”naturhushållningen”.<sup>19</sup> Den sk medeltida befrielsen av livegna var till största delen en följd av feodaltherrarnas penningbehov – vanligtvis till krigföring eller till en växande lyxkonsumtion.<sup>20</sup>

Enligt Sweezys hypotes var den feodala härskarklassens ständigt växande behov av pengar

<sup>16</sup> Ovan s 41.

<sup>17</sup> Paris, 1932. Andra franska historiker, i synnerhet Marc Bloch och Robert Boutruche, är emellertid av en annan mening och är mycket intresserade av japansk feodalism. Marx talar redan i kapitel 24 av *Kapitalets* första band om Japans ”rent feodala organisation”.

<sup>18</sup> Marc Bloch, *Caractères originaux de l'histoire rurale française*, Oslo 1931, s 117-119; H. Maybaum, *Die Entstehung der Gutswirtschaft in Mecklenburg*, Stuttgart 1926, s 109-113; och det nyare utmärkta arbetet av R. Boutruche, *La crise d'une société*, Paris 1947, II.

<sup>19</sup> Jfr texten R. Boutruche, Aux origines d'une crise nobiliaire i *Annales d'histoire sociale*, bd I, nr 3, Paris 1939, s 272 f.

<sup>20</sup> Marc Bloch, *Rois et serfs*, Paris 1920, s 59 f, s 174 f; A. Dopsch, *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte*, Wien 1930, s 178.

under denna feodalismens ”kris” en följd av feodaladelns allt större lyxkonsumtion – en uppfattning som liknar den som presenteras i första kapitlet om *der Hof* i Sombarts *Luxus und Kapitalismus*.<sup>21</sup> Feodalherrarnas omåttliga exploatering av bönderna, som Dobb skulle tillskriva orsaken till feodalismens sammanbrott, var egentligen, enligt Sweezys uppfattning, en följd av feodalherrarnas behov av reda pengar. Den bondeflykt som betingades härav sammanföll med grundläggningen av städerna, som alstrade penningekonomin. Sålunda anser Sweezy att Dobb ”misstar ... sig på vissa historiska utvecklingsförlopp och uppfattar dem som immanenta tendenser, trots att dessa egentligen endast kan förklaras av orsaker som ligger utanför själva systemet”.<sup>22</sup> Den ”yttre” faktor som frambringade feodalismens sammanbrott var ”handeln, som inte kan betraktas som en form av feodal ekonomi”, och då framför allt långdistanshandeln och inte den lokala eller regionala marknaden.<sup>23</sup>

”Vi bör”, säger Sweezy, ”försöka klarlägga den process, genom vilken handeln skapade ett system för marknadsproduktion, och sedan undersöka hur detta system inverkar på det redan existerande feodala systemet för behovsproduktion.” Sweezy såg alltså, ”hur långdistanshandeln kunde vara en skapande kraft, som gav upphov till ett system av produktion för utbyte vid sidan av det gamla feodala systemet för behovsproduktion”. Även om Sweezy är väl medveten om alla de historiska fakta, som visar att en ”bytsekonomi är förenlig med slaveri, livegenskap, enkel varuproduktion och lönearbete”, så inser han inte till fullo en av de starka punkterna i Dobbs teori, som gäller den feodala reaktionen och vad Engels kallade den andra livegenskapen i Östeuropa. Sweezy söker, i anslutning till Pirenne, förklaringen ”i den andra livegenskapens geografi, nämligen i det faktum att fenomenet blir alltmer utpräglat och accentuerat ju längre österut vi förflyttar oss från bytsekonomins centrum”<sup>24</sup> Dobb, som använder sig av ett antal nyare studier, klargör emellertid att:

”Det var just i de efterblivna delarna i norra och västra England som livegenskap i form av direkta arbetsplikter först försvann, medan arbetsplikterna levde kvar mest hårdnackat i de mer avancerade delarna i sydöst med sina stadsmarknader och handelsvägar. På samma sätt åtföljdes livegenskapens intensifiering ... i Östeuropa under 1400- och 1500-talet av handelns tillväxt, och närheten till marknaden motsvarades inte ... av feodalismens sönderfall utan av livegenskapens intensifiering.”<sup>25</sup>

Den grundläggande orsaken är därför inte själva handeln eller marknaden; marknadens struktur är betingad av produktionssystemets interna organisation. Kosminsky har formulerat detta ännu tydligare än Dobb: ”Produktion för utbyte” på de stora feodala egendomarna och på kyrkans domäner i södra och östra England – vilka hade den ”klassiska godsstrukturen” – framkallade en ökning av arbetsplikter och en intensifiering av livegenskapen; i norra och västra England, med sina små och medelstora världsliga egendomar, resulterade bytsekono-

<sup>21</sup> Sombart, *Luxus und Kapitalismus*, 2a uppl. München 1922, kap 1.

<sup>22</sup> Ovan s 49.

<sup>23</sup> Utifrån den samhälleliga arbetsdelningens synpunkt skulle jag snarare vilja betona den lokala marknaden, det interlokala utbytet eller den inre marknaden; vad gäller denna fråga måste vi ta hänsyn till Hiltons värdefulla synpunkter i *Economic Development of some Leicester Estates in the 14th and 15th Centuries*, London 1947. Dobb lyckades klarlägga den oupplösliga relationen mellan industrikapitalets och den ”inre marknadens” uppkomst; se *Studier*, s 135 f. Jfr i denna fråga *Kapitalets* metod, bd I, kap 30.

<sup>24</sup> ovan s 53.

<sup>25</sup> *Ett svar*, ovan s 74; *Studier*, S 36-42, 49-55; *Kapitalet* III, kap 20 och 36 verkar understödja Dobb, se s 295f, 299f, 301f:”, .. de stora revolutionerna i fråga om handeln som med de geografiska upptäckterna under 1500- och 1600-talet raskt stegrade köpmannakapitalets utveckling, bildar en huvudfaktor för att främja övergången från feodalt produktionssätt till kapitalistiskt ... Men det moderna produktionssättet utvecklade sig under sin första period, manufakturperioden, bara där betingelserna därför frambragts redan under medeltiden” (s 301).

min däremot i en framväxt av penningräntor och i en tillbakagång för livegenskapen. Det var faktiskt så, att när bytes- eller penningekonomin utvecklades, så ”upplöstes feodalismen tidigast och lättast i de områden och på de egendomar där den hade upprättats minst framgångsrikt”, medan utvecklingen kunde leda, och även gjorde det i många fall, till att den feodala exploateringen av bönderna intensifierades genom en ”anpassning av arbetspliktsystemet till marknadens växande krav” på de platser (de ”klassiska godsena”), där herraväldet över den ofria livegna befolkningen etablerats och bibehållits med framgång. Det marknadsproducerande *Gutswirtschaft*-system som utvecklades i östra Tyskland (det fullödiga uttrycket för Postans och Kosminkys ”feodala reaktion”) karaktäriserar således den ”andra livegenskap”, som både Sweezy och Dobb refererar till. Den avgörande punkten är, att ”utvecklingen av utbytet inom bondeekonomin – antingen det direkt betjänade lokala marknader eller mer avlägsna marknader genom köpmännens mellanhänder – medförde penningräntans utveckling. Å andra sidan medförde utvecklingen av utbytet inom feodalherrarnas ekonomi en ökning av arbetsplikterna”.<sup>26</sup>

Sweezy har rätt då han betraktar ”krisen” i slutet av medeltiden som en produkt av handelns upplösande inverkan på systemet för behovsproduktion. Han är emellertid så upptagen av handelns utveckling, att han begår misstaget att tillskriva den själva feodalismens sammanbrott. Förvisso påskyndade handelns desintegrerande verkan, som Dobb påpekar i sitt svar till Sweezy,<sup>27</sup> åtminstone i England den differentieringsprocess bland småproducenterna, som tenderade att å ena sidan skapa en klass av självägande rika bönder och å den andra ett lokalt halvproletariat, och vars slutliga resultat var feodalismens sammanbrott och upprättandet av kapitalistisk produktion. R.H. Tawney<sup>28</sup> påvisade förekomsten av en sådan desintegrerande kapitalistisk process i 1500-talets England – utvecklingen mot ”treddelningen i feodal jordägare, kapitalistisk jordbrukare och jordlösa lantarbetare”, som är karaktäristisk för den nya tidens engelska jordbruk. Denna uppdelning hade emellertid sitt ursprung inom det redan existerande feodala samhällets struktur, och det finns ingen anledning att tillskriva den handeln som sådan. På denna punkt är Dobbs svar till Sweezy ofullständigt och gör onödiga eftergifter. Han skulle mer konkret påvisat hur handelns destruktiva inverkan på klassen av små bondeproducenter inte heller i Västeuropa alltid medförde att en kapitalistisk produktion utvecklades, utan också utlöste den feodala reaktionen. I t ex Frankrike ledde ”krisen” till att feodalismen restaurerades, inte till att den slutgiltigt tillintetgjordes.<sup>29</sup> Handelns upplösning av klassen av små bondeproducenter skapade vid den tiden i Frankrike inte ett kapitalistiskt system av lönearbete, utan initierade ett ockrande jordägarskap med å ena sidan *laboueurs-fermiers* (stora bondearrendatorer) och *laboueurs-marchands* (bondeköpmän) och å den andra

<sup>26</sup> E.A. Kosminky, ”Services and Money Rents in the 13th Century” i *Economic History Review*, bd 5, London 1935, nr 2, s 42-45. ”Penningekonomin framväxt har inte alltid varit den stora befriande kraft som 1800-talshistorikerna ansåg den vara ... Marknadens expansion och produktionens tillväxt kan lika gärna leda till arbetsplikternas ökning som till deras avtagande. Därför deras paradoxala ökning i Östeuropa vid den tid då spannmålsproduktionen för utländska marknader expanderade som snabbast, och därför också deras paradoxala ökning i England vid den tid och i de områden där jordbruksproduktionen för marknaden var högst utvecklad under medeltiden (nämligen på 1200-talet).” M. Postan, ”The Chronology of Labour Services” i *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th series, vol XX, London 1937, s 192 f, 186.

<sup>27</sup> Ett svar, ovan s 73; jfr. *Studier*, s 56.

<sup>28</sup> *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, London 1912.

<sup>29</sup> Under denna kris ”visade sig den feodala hierarkins skelett vara i det närmaste detsamma som under det föregående århundradet, Även om feodalherrarna kunde ha växlat upprepade gånger”, Y. Bezar, *La vie rurale dans le sud la region parisienne*, Paris 1929, s 54. ”Den seigneurie regiminen förblev oantastad. Dessutom: den är inte långt ifrån att utveckla en ny styrka. Men den seigneurie egendomen hade i stor utsträckning skiftat Agare.” Bloch, *Caractères originaux*, s 129.

halvt livegna.<sup>30</sup> De senare var prototypen för de *métayers* (hälftenbrukare), som Arthur Young i *Travels in France* beskriver som offer för ”ett eländigt system, som ständigt skapar fattigdom”; men vid den tid som vi här talar om tillhörde de varken proletariats kategori eller befann sig i det utvecklade *métayage*-stadium, som markerar övergången från feodala tributer till kapitalistisk ränta.<sup>31</sup> Både Sweezy och Dobb behandlar handelns desintegrerande inverkan på feodalismen och den ”feodala reaktionen utan att gå utöver den feodala jord-egendomen med sina arbetsplikter, medan de även borde ha tagit hänsyn till räntorna in natura; de senare bör vara den viktigare frågan för Frankrike och Japan.<sup>32</sup>

Sweezy ser inte uppbyggnaden av en given samhällsstruktur som ett resultat av dess produktivkrafters egenrörelse, utan söker istället efter en yttre kraft. Om vi antar att historisk utveckling sker på grund av yttre krafter, kvarstår emellertid frågan hur dessa yttre krafter uppstod och varifrån de kom. I sista hand måste dessa krafter, som manifesterar sig som yttre, förklaras som inneboende i historien. Historiens dialektik kan inte utvecklas utan självrörelser (den inre strukturens motsättningar). Inre rörelser och yttre influenser påverkar naturligtvis varandra; Dobb visar också vilket enormt inflytande yttre omständigheter kan utöva, men ändå är det ”de inre motsättningarna . . . som bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influenserna verkar i”.<sup>33</sup> Sweezys vidhållande av att den västeuropeiska feodalismens sammanbrott enbart berodde på externa orsakers inverkan – handeln och marknaden, speciellt den yttre – följer direkt av hans metod för historisk analys.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> Raveau ger en levande framställning av detta sammanhang; *L'agriculture et les classes paysannes au XVI e siècle*, Paris 1926, s 249 f. I Poitou skilde bytes- och penningekonomin utveckling bönderna från jorden, men förvandlade dem inte till ett proletariat. När bönderna sålde sina gårdar drevs de inte bort från jorden, utan bands till den av de nya Agarna, för vilka de skulle bruka den mot halva avkastningen (*à demifruits*). De nya *métayers* kunde bara överleva genom att redan på förhand sälja den kommande skörden eller genom att få säd eller pengar i förskott från de nya ägarnas tillgångar. De nya skulderna tvingade bönderna att offra Aven nästa skörd, och de fångades på så sätt i en ond cirkel som de inte kunde komma ur. ”De var fastnaglade vid sina arrendegårdar; köpmännen skapade en ny livegenskap genom sitt kapital.” Ibid, s 80; och 82,93,121,268-71.

<sup>31</sup> Det skriftliga *métayage*-kontraktet under *l'ancien regime* band bondearrendatorerna till personliga, dvs feodala förpliktelser som *fidélité, obéissance, soumission*. J. Donant, *Une communauté rurale à la fin de l'ancien regime*, Paris 1926, s 245. *Métayage*-systemet skapade ”verkliga personliga beroendeförhållanden mellan borgare och bönder”. Bloch, *Caracteres originaux*, s 143. Och G. Lefebvre, den främste kännaren av jordbruket och bönderna vid tiden för den franska revolutionen, visar att det i *l'ancien regimes* *métayages*system fanns en aristokratisk tradition av *protection et obéissance*, dvs av feodal underordning, i förhållandet mellan jordägare och *métayer*. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, Paris 1932, s 94.

<sup>32</sup> Denna synpunkt är viktigare för Asien, där ränta in natura (produkttränta) dominerar. Ränta i form av produkter är ”fullkomligt adekvat som bas för de stationära samhällsförhållanden som vi t ex finner i Asien ... denna ränta kan anta en omfattning som allvarligt hotar arbetsbetingelsernas, produktionsmedlens reproduktion. Den kan göra en utvidgning av produktionen mer eller mindre omöjlig och trycka ner de omedelbara producenterna till ett fysiskt existensminimum. Detta gäller särskilt då denna form påträffas och exploateras av en erövrande industrination, t ex engelsmännen i Indien.” *Kapitalet* III, s 705. Jfr ”Hoken shakai kaitai e no taio ni tsuite” (Om motståndet mot feodalismens upplösning) i mitt arbete *Kindai shakai seritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), Tokyo 1951, s 113 f.

<sup>33</sup> *Ett svar*, ovan s 73.

<sup>34</sup> Den historiska uppfattningen av ett samhälles nedgång som en självupplösning genom detta slag av inre utveckling bekräftas även av ”borgerliga” historiker; Eduard Meyer betonar t ex, när det gäller den klassiska antikens nedgång, att det romerska rikets fall inte berodde på de barbariska folkstammarnas invasion, utan att dess invasioner inträffade vid en tidpunkt då riket redan börjat falla sönder inifrån: E. Meyer, *Kleine schriften*, bd I, 2 uppl, Berlin 1924, s 145 f, 160. Se också Max Weber, *Die sozialen Grande des Untergangs der antiken Welt* (1896) i *Gesammelte Aufsätze zur Sozial-und Wirtschaftsgechichte*, Tübingen 1924, s 290 f, 293-87. Jfr *Kapitalet* III, s 300 f.



### III

En mycket viktig punkt hos Dobb är betoningen av att kapitalismen växte fram ur en form av småproduktion, som vann ett oberoende och samtidigt utvecklade en social differentiering inom sig. Dobbs tes är att denna utveckling föregick i två faser: först etablerar sig denna småproduktion gradvis som det feodala samhällets grundval; till följd av produktivitetens utvecklingen frigör den sig sedan från de feodala begränsningarna, går mot sin egen upplösning och skapar därigenom kapitalistiska förhållanden.<sup>35</sup>

(A) Småproduktionens etablering som feodalismens grundval inträffar emellertid först i samband med upplösningen av det ”klassiska” godssystemet (d v s arbetsrättans stadium i det feodala jordägandets utveckling) – ett system som vilade på den direkta exploateringen av de livegna på godsets huvudgård, där de utförde sitt veckovisa tvångsarbete (veckoarbeta). Moderna historiker har, åtminstone i allmänna drag, visat hur de livegna befriades i loppet av detta systems upplösningsprocess. Processen kan iakttagas i arbetsplikternas avlösning i 1300- och 1400-talets England, där en fullständig förvandling av arbetsränta till penningränta förebådade livegenskapens försvinnande; eller i sydvästra Tyskland och framför allt i Frankrike, där det första stadiet i arbetsplikternas avskaffande var inrättandet av en fast ränta in natura, som sedan gradvis förvandlades till penningränta. Från och med 1100- och 1200-talet utdelades i Frankrike och sydvästra Tyskland feodalherrens huvudgårdsjord (*domaine proche, Salland*), som hittills hade brukats med de livegnas tvångsarbete (*Frondienst, corvée*), till bönderna och anförtroddes åt deras brukning. Bönderna presterade inte längre något tvångsarbete åt feodalherren, utan lämnade honom en fastställd del av skörden som betalning (*campi pars, champart, terrage, agrier*).<sup>36</sup> Även om denna process nödvändigtvis hängde samman med en partiellt införd penningränta, så utgjordes den feodala räntans grundläggande beståndsdel inte längre av arbetsplikter, utan hade blivit en ”ränta” (*redevance, Abgabe*), som historiker kallar den. Denna typ av feodalt jordäggande, som uppstod som ett resultat av sammanbrottet för huvudgårdssystemet (*das Villikationssystem*), baserades på ett småskaligt bondejordbruk; vad tyska historiker kallar *Rentengrundherrschaft* eller *reine Gundherrschaft*.<sup>37</sup>

Denna strukturförändring av det feodala jordägandet, som åtföljde godssystemets nedgång, medförde en förändring av räntans form: i England en förändring till penningränta, i Frankrike och Tyskland till ränta in natura; men den åstadkom inte någon grundläggande förändring av den feodala räntans natur. Medan bönderna tidigare hade presterat merarbete direkt i form av arbete, så skedde prestationerna nu i realiserade former – produkter eller deras penningpris. Mer förändrades inte. I båda fallen framträder räntan som merarbetets ”normala form” och är inte en del av en ”profit”, som realiseras av producenterna och betalas i form av kapitalistisk ränta. Även om en ”profit” faktiskt börjar framträda, så utgör räntan en ”normal gräns” för profitbildningen. I båda fallen använder de feodala jordägarna i kraft av sin ägarställning ett direkt ”utomekonomiskt tvång” för att – oberoende av varubytets lagar – lägga beslag på

<sup>35</sup> *Kapitalet* I, s 292 och III, s 303. Se ”Shoki shihon shugi no keizai kozo” (Den tidiga kapitalismens ekonomiska struktur) i mitt arbete *Kindai shihon shugi no seiritsu* (Den moderna kapitalismens uppkomst), Tokyo 1950, s 3 f.

<sup>36</sup> Bloch, *Caracteres originaux*, s 100 f; Oliver Martin, *Histoire de la prévôté de vicomte de Paris*, bd 1, Paris 1922, s 420 f.

<sup>37</sup> Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen 1923, s 101. G.v. Below, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft im Mittelalter*, Jena 1937, s 73-76. Jfr bland de japanska undersökningarna av västeuropeisk medeltidshistoria Senroku Uehara ”Grundherrschaft i klostret Klosterburg” (1920) i hans samling *Doitsu chusei no shakai to keizai* (Ekonomi och samhälle i Tyskland under medeltiden).

merarbete från bondeproducenterna (*tenanciers, Besitzer*), som faktiskt besitter jorden, produktionsmedlen. Emellertid förändras metoderna för att driva in ränta, och därmed formerna för det utomekonomiska tvånget. På det klassiska godssystemets tid organiserades böndernas arbete direkt under feodalherrens eller hans ställföreträdarens (*villicus, maire, segent*) kontroll. Under *reine Grundherrschaft* utfördes däremot jordbrukets hela produktionsprocess på böndernas egna jordlotter, och det nödvändiga arbetet för den egna reproduktionen och merarbetet för feodalherren var inte längre åtskilt i tid och rum. De omedelbara producenterna hade nu möjlighet att själva disponera sin arbetstid. Befrielsen av bönderna, dvs förändringen av deras status från livegna till halvfria arrendatorer (*sokemen*) eller fria bönder (*yeomen, vilains francs*), skedde i stor skala mellan 1200- och 1400-talet. Sålunda förändrades metoderna för ränteindrivning från olika typer av personliga och godtyckliga förpliktelser till bestämda tingliga förhållanden, och det feodala betalnings- och indrivningsförhållandet mellan feodalherrar och bönder blev kontraktbundet. Dessa kontrakt liknade förvisso inte det moderna borgerliga samhällets kontrakt, där fria varuägare träder i förbindelse med varandra som fria personer; de tog snarare form av sedvanerätt (ränta in natura kallades ofta *coutumes, Gewohnheitsrecht*, och de bönder som betalade den för *coutumiers*). Det är således först vid denna tid som man kan tala om ett ”bondejordbruk i liten skala” som tillsammans med oberoende hantverkare utgjorde ”grundvalen för det feodala produktionssättet”.<sup>38</sup>

Eftersom räntan in natura bereder väg för penningräntan, blir dessa små bondgårdar, småproduktionen inom jordbruket, alltmer oberoende, och samtidigt sker också detta produktions sätt självupplösning allt snabbare och mer obehindrat. Med införandet av penningräntan förändras inte bara det gamla personliga förhållandet mellan feodalherre och bonde till ett mer objektivt, opersonligt penningförhållande, utan den stegrade arbetsproduktiviteten och det därmed fallande penningvärdet medför också att den del av merarbetet, som omfattas av den fastställda penningräntan, blir relativt mindre. Därför kunde merarbetet i viss utsträckning utgöra vad som har kallats en ”embryonal profit”, som tillföll bönderna (de omedelbara producenterna) utöver vad som krävdes för den nödvändiga reproduktionen, och som de själva kunde förvandla till varor. Vad beträffar penningräntan, så sjönk dess värde så mycket att bönderna i praktiken befriades från sin skyldighet att betala den.<sup>39</sup>

De ursprungliga beroende bondgårdarna hade förvandlats till fri bondeegendom. Bönderna, som tidigare innehaft sina gårdar till de gamla besittningsvillkoren, fastställde själva de kvoter i vilka de avbetalade den feodala räntan, befriade sig från det feodala jordägandets regleringar och blev ägare till sin jord. Uppkomsten av denna typ av oberoende bönder – historiskt är Englands *yeomanry* mönsterexemplet – var ett resultat av det feodala jordägandets upplösningssprocess och skapade de sociala betingelserna för penningräntan. Om vi betraktar denna process från en annan synvinkel, kan vi säga, att när penningräntan hade upprättats allmänt och i nationell skala, så tillfredsställde bönderna, i avsikt att bibehålla och reproducera detta tillstånd, den övervägande delen av sina direkta försörjningsbehov genom en naturhushåll-

<sup>38</sup> Se *Kapitalet I*, s 291; jfr mitt arbete ”Iwayuru nodo kaiho i tsuite” (Om den sk befrielsen av de livegna) i *Shigaku zasshi* (Tidskrift för historievetenskap), bd 51, 1940, nr 11-12 och *Kindai shakai seiritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), s 36-51.

<sup>39</sup> ”Ibland gjorde de fria arrendatorerna sig fria från alla betalningar och förpliktelser ..., förbindelsen mellan de fria arrendatorerna och godset var snarare en fråga om form och känsla än om innehåll.” Tawney, *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, s 29-31, 118. Fram till 1500-talet var deras förhållande till sina godsherrar huvudsakligen formellt. Detsamma gällde för delar av Frankrike. I t ex Poitou slutade många köpekontrakt under 1500-talet med formuleringen: ”Säljaren kunde inte uppge under vilken herre och under vilka förpliktelser det ställe innehas som är till försäljning.” Raveau, a a, s 70, 102 f, 264, 288.

ning (enheten produktion–konsumtion); men en del av deras arbetskraft och arbetsprodukter, åtminstone den del som svarade mot den tidigare feudala räntan, måste alltid förvandlas till varor och realiseras i pengar av bönderna själva. Med andra ord, bönderna var i egenskap av varuproducenter helt enkelt tvingade att sätta sig i förbindelse med marknaden<sup>40</sup>, och denna ställning som varuproducenter ledde oundvikligen till en social differentiering inom småproduktionen.<sup>41</sup>

(B) Det låg nu en period på tvåhundra år mellan å ena sidan övergången från arbetsplikter till penningränta och livegenskapens försvinnande på 1300-talet och å den andra den verkliga kapitalistiska erans begynnelse på 1500-talet (i England de två århundradena mellan Edward III och Elisabeth). Låt oss nu undersöka hur Sweezy och Dobb behandlar denna mellanliggande period. Enligt Dobb är kändedomen om denna periods natur ”avgörande för varje verklig förståelse av övergången från feodalism till kapitalism”.<sup>42</sup>

Sweezy hävdar att livegenskapen avskaffades på 1300-talet. Det stämmer, för arbetsplikterna hade faktiskt ersatts av penningräntor vid denna tid. Även om han varnar oss för att betrakta denna förändring som identisk med feodalismens avskaffande, så behandlar han dem som likvärdiga i sin undersökning av de två århundradena mellan feodalismens slut och kapitalismens begynnelse, och i så mån har han fel. För även om bönderna hade befriats från den direkta livegenskapen (arbetsplikterna), betungades och bands de fortfarande av penningräntan, som var det feudala jordägandets uttryck; och även om penningräntan kom att omfatta en allt mindre del av deras merarbete, så skakade inte bönderna av sig själva underordningsförhållandet. Sweezys uppfattning av penningräntan, som väsentligen en övergångsform mellan feodal ränta och kapitalistisk jordränta, svarar mot hans metodologi. Enligt den passage hos Marx som Dobb refererar till, ”förblir grundvalen för denna slags ränta, ehuru den går mot sin upplösning, densamma som för produkträntan /i England arbetsplikter/, som bildade utgångspunkten”.<sup>43</sup> Det vill säga, bönderna var, liksom tidigare, besittare (*Besitzer*) av jorden; skillnaden var bara att de nu betalade merarbete till sina feodalherrar i penningräntans form, och det på ett utomekonomiskt tvång, ”politiskt tvång och trycket från godssystemets sedvänjor”, som Dobb uttrycker det.<sup>44</sup> Penningräntan i sin ”rena” form är endast en variant av produkträntan eller arbetsplikterna, och den ”absorberar” den ”embryonala” profiten på samma sätt som naturaräntan.<sup>45</sup> Under dessa ekonomiska betingelser uppkom såväl bönder, vilkas mål var att bli av med varje form av feodal ränta, som industrikapitalister, som ville avlägsna begränsningarna för industriprofiten. Dessa båda skikt trädde i den borgerliga

<sup>40</sup> Där en definitiv (kontraktsbunden) samhällelig arbetsproduktivitet inte utvecklats, eller, vilket är samma sak, när bönderna ännu inte intar en motsvarande samhällelig position som varuproducenter, är penningräntan pålagd och indriven uppifrån, och kan inte helt ersätta den traditionella räntan in natura. Dessa båda former uppträder inte bara sida vid sida, som t ex under den franska *l'ancien régime*, utan historien visar ofta en återgång till ränta in natura (Återinförandet av arbetsplikter öster om Elbe eller av anta in natura i Frankrike). penningräntan pålades bönderna under sådana omständigheter, trots att de på många sätt var utvecklade som varuproducenter, ledde den inte till bönderna befrielse utan till deras utarmning.

<sup>41</sup> Tawneys *Agrarian Problem in the Sixteenth Century* ger många exempel på denna upplösning av bondeklassen. Det jämförelsevis enhetliga standard-system av bondelotter (*virgate system, Hufenverfassung*), som man finner i 1200-talets godssystem, försvinner nu slutgiltigt. Det går så långt, att ”det inte har någon mening att tala om gårdar eller halva gårdar.” (s 50 f)

<sup>42</sup> *Ett svar*, s 75.

<sup>43</sup> *Kapitalet III*, s 706f. Jfr. *Ett svar*, ovan s 78.

<sup>44</sup> *Ett svar*, ovan s 77.

<sup>45</sup> ”I den mån profiten faktiskt framskyntar som en särskild del av överskottsarbetet vid sidan av penningräntan är denna, liksom räntan i dess tidigare former, alltså den normala gränsen för denna embryonala profit.” *Kapitalet II*, s 706.

revolutionen i en nödvändig allians gentemot den feodala aristokratin och de monopolistiska köpmännen.

Varför ansåg då Dobb det nödvändigt att anta, att ”upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades och att denna upplösning inte ägde rum i något nära samband med framväxten av det nya produktionssättet i det gamlas sköte”, och att denna period därför ”varken tycks ha varit feodal eller ännu blivit kapitalistisk vad produktionssättet beträffar”?<sup>46</sup> Han överskrider här den traditionella uppfattningen att feodalismen avskaffades i o m penningröntans uppkomst och därmed livegenskapens försvinnande. Nu betalade den överväldigande majoriteten bönder i 1500-talets England penningröntor. De välbärgade självägande bönderna betalade inte längre feodala tributer och hade avancerat till oberoende fria producenter (Tawneys ”framgångsrika lantliga medelklass”). Dessa *kulaker-yeomen* anställde sina sämre ställda grannar både inom jordbruket och inom industrin, om än fortfarande i liten skala (Tawneys ”lilliputkapitalister”). Eftersom Dobb är fullt medveten om dessa fakta, menar han antagligen, att även om denna klass av oberoende halvkapitalistiska jordbrukare utvidgades under den mellanliggande perioden, så hade ännu inte själva arbetet allmänt underordnats kapitalet.

Den fria och oberoende bondeklassen splittrades och polariserades emellertid inte först efter sin befrielse från det feodala produktionssättet. Historiskt hade bondeklassen splittrats upp i viss utsträckning redan under livegenskapens tid. De livegna befriades inte med samma ekonomiska förutsättningar; och på Englands landsbygd hade bönderna redan tidigt utvecklats till varuproducenter; deras befrielse var således ett resultat av bondeklassens självupplösning. Dobb måste därför korrigera sin ursprungliga formulering i *Studier* genom att nu påstå, att dessa århundraden var ”av övergångskaraktär, i den meningen att det gamla befann sig i en snabb upplösningsprocess samtidigt som nya ekonomiska former började uppträda”.<sup>47</sup>

Sweezy är å andra sidan alltför bunden av Dobbs tidigare formulering ”varken feodalt eller ännu kapitalistiskt”. För Sweezy är ”övergången från feodalism till kapitalism ... inte en enda oavbruten process ... utan utgörs av två helt skilda faser, som uppvisar fullkomligt olika problem och som måste analyseras var för sig”. Detta ”varken feodala eller kapitalistiska” system, som rådde i Västeuropa under 1400- och 1500-talet, ger Sweezy beteckningen ”förkapitalistisk varuproduktion”, och det var ”varuproduktionens tillväxt som först underminerade feodalismen och som något senare, när detta förstörelsearbete huvudsakligen var fullbordat, beredde vägen för kapitalismen”.

Sweezy undviker här avsiktligt begreppet ”enkel varuproduktion”, även om han framhåller, att detta begrepp i värdeteorin ”möjliggör en framställning av bytesvärdets problematik i dess enklaste form”. Han anser att begreppet är historiskt olämpligt, eftersom ”enkel varuproduktion” är ”ett system av oberoende privatproducenter, som äger sina egna produktionsmedel och tillfredsställer sina behov genom ömsesidigt utbyte”, medan under ”förkapitalistisk varuproduktion ... det viktigaste produktionsmedlet – jorden – till största delen /ägdes/ av en klass av ickeproducenter”.<sup>48</sup> I den utsträckning som böndernas jord fortfarande belastades av feodala röntor, om än i penningform, så var inte bönderna ägare till jorden i modern mening, och de kan därför inte kallas oberoende producenter. I England hade emellertid vid denna tid ett övre skikt av självägande bönder och sedvanerättsarrendatorer förvandlats från sin status

<sup>46</sup> *Studier*, s 25

<sup>47</sup> *Ett svar*, ovan s 75.

<sup>48</sup> Ovan s 59, not 22. [ Sweezys artikel: ”En kritik” ]

som feodala landbor till fria, oberoende och egendomsägande bönder.

Än mer avgörande är Sweezys ohistoriska metod att införa den moderna äganderättens begrepp i behandlingen av det feodala jordägandet och böndernas jordinnehav. Det feodala eller seigneurieella jordägandet är, enligt våra utgångspunkter, en herraväldeform, som utgör grundvalen för feodalherrens besittning (tvångsmässigt tillgrepp); feodalherrens egendom var *Obereigentum, propriété eminente*, och bönderna var *Untereigentümer* eller innehavare (Besitzer) av sin jord; böndernas nyttjanderätt (*domaine util*) var deras effektiva ägande. Med tanke härpå är det moderna borgerliga samhällets juridiska begrepp för privategendom omöjliga att tillämpa.<sup>49</sup> Vad som är av betydelse är snarare det ekonomiska innehållet,<sup>50</sup> nämligen att bönderna som direkta producenter är förenade med sina produktionsmedel (jord etc); kapitalism förutsätter böndernas skiljande från jorden. Detta är nyckeln till bondebourgeoisens utveckling under denna period. Det välstånd som skapades av detta slags producenter, som uppstod i o m feodalismens sönderfall, men som ännu inte var berövade sina produktionsmedel, var en *Volksreichtum* och bildade den samhälleliga grundvalen för den absoluta monarkin.<sup>51</sup>

Sweezy hamnar i en motsägelse, då han varken anser perioden vara feodal eller kapitalistisk och inför övergångskategorin ”förkapitalistisk varuproduktion”, samtidigt som han tillbakavisar möjligheten att bönderna, produktionens bas, skulle kunna vara ”oberoende producenter”. Han försöker övervinna denna motsägelse genom att beskriva penningräntan, som dessa bönder betalade, som en övergångsform (från feodal ränta till kapitalistisk jordränta). Marx urskiljer sådana övergångsformer i *métayage*-systemet eller i *Parzelleneigentum des Kleinbäuerlichen-Pächters*,<sup>52</sup> men inte i själva penningräntan. Sweezy kan därför hysa uppfattningen att absolutismen till sitt väsen inte längre var feodal. I kapitel 4 i *Studier* och i sitt svar klagar Dobb denna punkt och dess förhållande till den borgerliga revolutionen på ett tillfredsställande sätt. I vilket fall är införandet av kategorin ”förkapitalistisk varuproduktion” inte bara onödigt, utan fördunklar också det faktum, att det feodala samhället och det moderna kapitalistiska samhället behärskas av olika historiska lagar. I det kapitalistiska samhället är produktionsmedlen, som kapital, åtskilda från arbetet, och den karaktäristiska utvecklingslagen är produktivitetens utveckling (kapitalets ökande organiska sammansättning, bildandet av en genomsnittsprofitkvot, profitkvotens fallande tendens, kriser). Arbetsproduktiviteten framträder här som om den vore kapitalets produktivitet. I det feodala samhället är å andra sidan produktionsmedlen förenade med producenterna, och produktiviteten utvecklas (gods-systemets sammanbrott och utvecklingen av ett småskaligt bondejordbruk, penningräntans

<sup>49</sup> I historikerretsar är detta en välkänd kritik av begreppet *propriété paysanne*. För en tidigare fas av kontroversen, se Minxes, *Beitrag zur Geschichte der Nationalgaterverdusserung im Laufe der französischen Revolution*, Jena 1892. I en senare kritik av honom visar G. Lefebvre att bönder med une tenure héréditaire varpaysans propriétaires, även om de fortfarande var underkastade feodala förpliktelser, ”Les recherches relative á la repartition de la propriété et de l'exploitation foncières á la fin de l'ancien regime” i *Revue d'histoire moderne*, nr 14, 1928, s 103 f, 108 f. Jfr också Raveau, a.a., s 126 och M. Bloch, *Annales d'histoire économique et sociale*, bd I, 1929, s 100 för ytterligare belägg för att bönder som var *tenanciers féodaux var véritables propriétaires*.

<sup>50</sup> ”Arbetarnas privata äganderätt till sina produktionsmedel är grundvalen för all smådrift, och smådriften är en nödvändig betingelse för utvecklingen av den samhälleliga produktionen och av arbetarnas fria individualitet. Detta produktionssätt existerar visserligen även under slaveri, livegenskap och andra beroendeförhållanden, men det når sin fulla blomstring, sin största energiutveckling och sin klassiska form, först när arbetaren blir fri ägare till de arbetsmedel han själv använder, när bonden äger den åker han brukar, hantverkaren de verktyg ha använder.” *Kapitalet* I, s 669.

<sup>51</sup> Ibid, s 638.

<sup>52</sup> Ibid, III, kap 47, avsnitt 5:1 och I, s 653.

uppkomst, feodalrättens tendens att falla, *crise seigneuriale*) som de omedelbara produktcenternas egen produktivitet; och därför kan feodalismens utvecklingslag endast verka i riktning mot böndernas befrielse och oberoende. Det står vidare klart, att absolutismen inte var något annat än ett koncentrerat maktsystem med syfte att bekämpa den kris för feodalismen som uppkom ur denna oundvikliga utveckling.<sup>53</sup> Jag tror att detta är de ”lagbundenheter och tendenser” – Sweezys uttryck – för det feodala samhället, som ligger i linje med metoden i *Kapitalets* tredje band.<sup>54</sup>

#### IV

Vi kommer nu slutligen till förhållandet mellan industrikapitalets bildande och den ”borgerliga revolutionen”. Den borgerliga revolutionens grundläggande ekonomiska process var att de feodala produktionsförhållandena avskaffades i överensstämmelse med industrikapitalets utveckling. Detta utgör, enligt vår mening, det *logiska* innehållet i ”övergången från feodalism till kapitalism”, och en rationell analys av det feodala samhällets historiska karaktär är endast möjlig *post festum*, dvs först när vi tar den borgerliga revolutionen som utgångspunkt. Det är därför mycket viktigt att förklara dels den utveckling av produktivkrafterna som gjorde den borgerliga rörelse, som avskaffade de traditionella feodala produktionsförhållandena, historiskt oundviklig, och dels industrikapitalets samhälleliga existensformer under denna tid. Ett av Dobbs mest värdefulla bidrag till historievetenskapen är att han inte sökte industrikapitalisternas sociala ursprung bland *haute bourgeoisie*, utan i vad som utvecklades inom klassen av småproducenter under den process, i vilken dessa befriade sig från det feodala jordägandet; och därför lade han stor vikt vid den roll som de små och medelstora varuproducenterna spelade som huvudsakliga bärare av produktivitetens utvecklingen under kapitalismens tidigare stadium. Enligt Dobb fanns under denna tid representanterna för kapitalistiska produktionsförhållanden inom den oberoende och självägande bondeklassen och bland små och medelstora hantverkare. Speciellt *kulakyeoman*-jordbrukarna utvidgade sina gårdar, förbättrade sina produktionsmetoder och köpte arbetskraft från sina fattigare grannar, *cotters*. De utökade inte bara sin produktionsverksamhet genom att starta textilindustri på landsbygden (manufaktur som den kapitalistiska produktionens tidiga form), utan samma typ av företagare dök även upp inom städernas hantverk.<sup>55</sup> ”Den nya cromwellska armén och independenterna, som var den verkliga drivkraften i revolutionen /Englands borgerliga /, hämtade sin huvudsakliga styrka från manufakturerna i provinserna och . . . från delar av lantadeln och från de små och medelstora självägande bönderna.” Dessa grupper var den engelska revolutionens orubbliga anhängare medan de privilegierade köpmännen och monopolisterna ofta tillhörde royalisterna; ”handelskapitalet spelade långt i från alltid en progressiv roll, utan befann sig ofta i allians med den feodala reaktionen (absolutismen)”.<sup>56</sup>

<sup>53</sup> När det gäller det samhällsekonomiska systemets strukturella kris på 1700-talet, se C-E Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la révolution*, Paris 1944, särskilt VII-LXXV.

<sup>54</sup> Se mina arbeten ”Hokon shakai no siso mujun” (Det feodala samhällets grundläggande motsägelser) 1949 och *Shimin kakumei no kozo* (Den borgerliga revolutionens struktur), s 60-62.

<sup>55</sup> *Studier*, s 106 f, 109 f, 114, 119, 125 f.; Ett svar, ovan s 78-79.

<sup>56</sup> *Studier*, s 143; Ett svar, ovan sid 79. Dobbs insikter om att den borger-revolutionens bärare, det industriella kapitalets (den kapitalistiska produktionens) verkliga bärare, fanns bland den uppåtstigande små- och mellanbourgeoisien och att uppmärksamheten därför måste riktas på motsättningen mellan dessa skikt och handels- och ockrarkapitalisterna (*haute bourgeoisie*), hade redan 40 år tidigare nåtts av G. Unwin, *Industrial Organization in the 16th and 17th Centuries*, 1904, och av Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1904-05 i *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, bd. I, Tübingen 1920, s 17-206. Det är förvånande att Dobb vid sin diskussion av den ”kapitalistiska andan” förbigår dessa betydelsefulla insikter hos Weber. Weber framställer klart två oförenliga sociala system under denna heroiska period i Englands historia. Den

Eller uttryckt i mina tesers ordalag: 1600-talets engelska revolution, som krossade den feodala reaktionen (absolutismen), markerade således det första steget i riktning mot handelskapitalets underordning under industrikapitalet.

Detta slag av problemställning och historisk analys uppträdde i Japan oberoende av Dobb, och tidigare och mer medvetet, med Hisao Otsukas fruktbara och nyskapande historiska teorier.<sup>57</sup> Jag skulle därför vilja påstå att Dobbs uppfattning kan ses som en bekräftelse på den ekonomiska historiens metodologiska nivå i Japan; för Sweezy är den kanske mindre övertygande. I stället för att göra en konkret analys av industrikapitalets sociala ursprung och existensform under denna tid, nöjer sig Sweezy med att – i anslutning till den klassiska passagen i *Kapitalet* III om de ”två vägarna” för övergången från det feodala produktionssättet<sup>58</sup> – göra några kritiska anmärkningar *en passant* till Dobbs uppfattning och dokumentation. Nu är kapitel 20 (liksom kapitel 36) ett kapitel av ”historisk” natur, som avslutar en rad kapitel som behandlar köpmannakapitalet och det räntebärande kapitalet. Analysen gäller det tidiga köpmanna- eller ockerkapitalets väsen och rörelselagar – en kapitalform som förde en självständig tillvaro endast i det förkapitalistiska samhället – och den process genom vilken handelskapitalet underordnas industrikapitalet i loppet av den kapitalistiska produktionens utveckling. Det här är inte endast fråga om en formell eller nominell förändring, dvs att köpmannen blir industriman. Marx beskriver de ”två vägarna” på följande sätt: (1) ”Producenten blir köpman och kapitalist . . . Detta är den verkligt revolutionerande vägen”; (2) köpmannen ”bemäktigar sig den direkta produktionen”, köpmannen blir industriman, ”konserverar det /gamla produktionssättet/ och bibehåller det som sin förutsättning . . . Detta system står över allt i vägen för det verkliga kapitalistiska produktionssättet och går under med det senares utveckling”.<sup>59</sup> Vid diskussionen av denna teori om de ”två vägarna” måste man betrakta problemet som en helhet, såväl historiskt som teoretiskt. Något tidigare lyder texten: ”I det kapitalistiska samhällets förstadium behärskar handeln industrin; i det moderna samhället tvärtom”, och det

---

”kapitalistiska andan”, som framträdde i puritanismens form, var det levnadssätt och den medvetandeform, som under denna tid hade sin närmaste motsvarighet bland de självägande bönderna och de små- och medelstora industriidkarna; man finner den inte i den mentalitet av ”penninghunger” och ”profitbegär”, som kännetecknat köpmän och ockrare i alla tider och i alla länder. ”Vid tröskeln till den moderna tiden var det i allmänhet inte bara, och inte ens till största delen, den handelsidkande noblessens kapitalistiska företagare, utan den industriella medelklassen som var bärare av den attityd, som vi här har kallat den ’kapitalistiska andan.’” M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, bd. 1, Tübingen 1920, s 46 f och *ibid.* s 195 f. På denna punkt har inte Tawney brutit med Bretanos tes i *Die Anfänge des Modernen Kapitalismus* (München 1916), enligt vilken den kapitalistiska andan uppkom samtidigt med den profitinriktade handeln. Tawney skriver *in* *Religion and the Rise of Capitalism*, London 1926, s 319: ”Den ’kapitalistiska andan’ var på 1400-talet vitt utbredd i Venedig och Florens och även i Sydtykland och Flandern av det enkla skälet att dessa områden var tidens största handels- och finanscentra, trots att de åtminstone till namnet var katolska.” Pirenne, som ofta citeras av Dobb och framför allt av Sweezy, och som utan tvivel är en av de främsta auktoriteterna på området, publicerade en studie om ”kapitalismens utveckling under tusen års historia” med titeln ”The Stages in the Social History of Capitalism” i *American Historical Review*, vol XIX, 1914, s 494-515. Han visade hur kapitalisterna förändrades från en tidsålder till en annan: de moderna kapitalisterna var inte efterföljare till de medeltida, utan snarare en produkt av de senares utplåning. För Pirenne var varuproduktion och penningcirkulation i sig kännetecknen på kapitalism, och enligt honom var skillnaden mellan feodal kapitalism och modern kapitalism bara ”en kvantitativ skillnad, en skillnad i intensitet och inte en väsensskillnad” (s 487). Även för honom är *spiritus capitalisticus* den vinningslystnad som uppkom tillsammans med handeln på 1000-talet.

<sup>57</sup> Hisao Otsuka, *Kindai Oshu keizai shi josetsu* (Introduktion till det moderna Europas ekonomiska historia), Tokyo 1944. Kärnpunkterna i detta arbete hade redan formulerats i en tidigare uppsats av samme författare: ”Noson no yimoto to toshi no orimoto” (Textilfabrikanter på landsbygden och i staden) i *Shakai keizai shigaku* (Social och ekonomisk historia), 1938, bd VIII, nr 3-4.

<sup>58</sup> *Kapitalet* III, s 303.

<sup>59</sup> *En kritik*, ovan s 64.

reser frågan om ”handelskapitalets underordnande under industrikapitalet”. Efter denna omstridda passage följer påståendet: ”Producenten är själv köpman. Handelskapitalet förrättar nu bara cirkulationsprocessen ... Nu blir handeln en tjänare åt den industriella produktionen”.<sup>60</sup>

Sweezys analys<sup>61</sup> är att den andra vägen, förvandlingen från köpman till fabrikant eller industriidkare, går omvägen via förlagssystemet, medan den första vägen innebär att 'producenten, vilken bakgrund han än har /förmodligen den sociala bakgrunden/, börjar som både köpman och en företagare som sysselsätter lönearbetare”, eller blir en fullt utvecklad kapitalistisk företagare ”utan att genomgå förlagssystemets mellanliggande stadium”. Detta verkar vara en tämligen ytlig tolkning. För Sweezy framstår problemet som en ren jämförelse mellan former av företagsledande, och de två vägarnas samhälleliga karaktär och därmed deras motsättningsförhållande försvinner. Sweezy hänför förlagssystemet till väg nr 2, och det är utan tvivel riktigt. Något längre fram i kapitlet i *Kapitalet III* förklaras vägen från ”köpman till industriidkare (fabrikant)”; handelskapitalisten lägger under sig småproduktionen (stadshantverkarna och i synnerhet byproducenterna) och använder förlagssystemet för sin egen vinning genom att betala arbetarna i förskott. Dessutom belyser Marx vägen från ”producent till köpman (kapitalist)” med följande exempel: ”I stället för att t ex vävmästaren får ull i små portioner undan för undan av köpmannen och arbetar för denne med sina gesäller, köper han själv ull eller garn och säljer sin väv till köpmannen. Produktions-elementen ingår som av honom själv köpta varor i produktionsprocessen. Och i stället för att producera för den enskilde köpmannen eller för bestämda kunder producerar vävaren nu för handelsvärlden. Producenten är själv köpman.”<sup>62</sup> Här är småproducenten i färd med att uppnå oberoende och en ställning som industrikapitalist från att ha varit under handelskapitalets kontroll i förlagssystemet. Dessa referenser till den ursprungliga texten visar således inte bara förekomsten av de två vägarna, utan också deras motsatsförhållande och kollision. Det avgörande momentet i gången från ”producent till köpman” är att den är en ”revolutionär” process, där det tidigare handelskapitalet underordnas industrikapitalet (den kapitalistiska produktionen).<sup>63</sup>

När det gäller väg nr 1 går Sweezy visserligen inte så långt, att han förnekar att det förekommit fall, i vilka små varuproducenter förvandlats till industrikapitalister, men han tillmäter dem inte någon betydelse för industrikapitalisternas samhälleliga ursprung. Snarare betraktar han den direkta övergången till industrikapitalist, utan någon omväg via förlagssystemet, som det allmänna fallet. Med största säkerhet är det de centraliserade manufakturerna (*fabriques réunies*) som han har i åtanke. Dessa brukar framhållas av ekonomihistoriker under åbero-

<sup>60</sup> *Kapitalet III*, s 299, 302, 304 f.

<sup>61</sup> Ovan, s 64-65.

<sup>62</sup> *Kapitalet III*, s 304

<sup>63</sup> Vad gäller ”producentens utveckling till köpman”, så finner man i ett tidigare kapitel, som analyserar den kommersiella profiten, följande anmärkning: ”I den vetenskapliga analysen framträder den allmänna profitkvotens bildande som något från industrikapitalen och deras konkurrens utgående, som senare justeras, kompletteras och modifieras genom köpmannakapitalets mellankomst. Historiskt förhåller det sig alldeles tvärtom ... Den kommersiella profiten bestämmer ursprungligen den industriella profiten. Först då det kapitalistiska produktionssättet trängt igenom och producenten själv blivit köpman, reduceras den merkantila profiten till den andel av totalmervärdet, som tillkommer handelskapitalet såsom en likvärdig del av det i den samhälleliga reproduktionsprocessens sysselsatta totalkapitalet.” *Kapitalet III*, s 262. På motsvarande sätt förvandlade den kapitalistiska produktionens utveckling inom jordbruket jordrätten från att vara merarbetets normala form (feodal ränta eller feodala förpliktelser) till att utgöra en ”utlöpare” av profiten (den i förhållande till den genomsnittliga profitkvoten överskjutande delen).



pande av de fakta, som samlats i J.U. Nefs studier av gruvdrift och metallurgi.<sup>64</sup> Sådana centraliserade manufakturer förekom i många länder och de etablerades under de absoluta monarkiernas beskydd som *manufactures royales (d'état privilégiées)* eller som institutioner för tvångsarbete.<sup>65</sup> Det handlar här emellertid inte om den äkta manufaktur, som bildar utgångsform för kapitalistisk produktion (industrikapitalet), utan snarare om rena samlings- eller knutpunkter för köpmanna-kapitalets förlagssystem; och därför föreligger ingen avgörande skillnad i förhållande till väg 2. Var denna variant verkligt ”revolutionerande”, när den var oförmögen att frambringa utvecklingen av en egentlig kapitalistisk produktion? I Västeuropa överflyglades den istället av uppkomsten av en klass av småproducenter och deras ekonomiska expansion, och dukade slutligen under steg för steg. Denna typ av monopolistiska företag var, som Dobb visat i Englands fall, ”konservativa” till sin natur och allierade sig med den absoluta monarkins statsmakt; de förstördes och försvann därför i den borgerliga revolutionen.<sup>66</sup> En sådan utveckling är karakteristisk för kapitalismens framväxt i Västeuropa och i synnerhet i England. andra sidan spelade stora monopolistiska företag av denna typ en viktig roll för kapitalismens upprättande i Östeuropa och i Japan; men det går Sweezy inte in på.

När Dobb behandlar problemet med de ”två vägarna” likställer också han vägen från ”producent till köpman” med ”förlagssystemet, som organiserades av köpmän-fabrikanter” eller av ”företagare ... som drev handel och sysselsatte fattigare hantverkare inom förlagssystemet”<sup>67</sup>; hamnar han emellertid i en uppenbar motsägelse. I förlagssystemets historiska form realiserade ”köpmannafabrikanterna” sin profit genom att i sina händer koncentrera köpet av råmaterial och försäljningen av produkterna och att lägga ut råmaterial till småproducenterna för bearbetning. Denna avskärmning av småproducenterna från marknaden, förläggarens marknadsmonopol, blockerade naturligtvis den väg, på vilken de omedelbara producenterna oberoende steg fram som varuproducenter och blev kapitalister.<sup>68</sup>

<sup>64</sup> *Industry and Government in France and England 1549-1450*, Philadelphia 1940.

<sup>65</sup> J. Kulischer, ”La grande industrie aux XVIIe et XVIIIe siècles, France, Allemagne, Russie” i *Annales d'histoire econ et soc*, no 9, 1931, s 11-46; jfr Dobb, *Studier*, s 117 f, 120 f och *Ett svar*, ovan s

<sup>66</sup> Detsamma gällde i Frankrike. Tarlés studier av industrin under Pancien regime föranledde honom att än en gång framhäva ”det utomordentligt viktiga faktum”, att den oförtrutna kampen för en bredare och friare nationell produktion inte fördes av vare sig *la grande industrie* eller av de välbärgade *industriels des villes* (förläggarna), utan av *petits producteurs des campagnes*. E. Tarle, *L'industrie dans les campagnes en France à la fin de l'ancien regime*, Paris 1910, s 53. Labrousse lysande arbete påvisar den alltmer tilltagande splittringen och antagonismen mellan den privilegierade feodala minoriteten och nationen som helhet. *Esquisse du mouvement de prix et des revenus en France au XVIIe siècle*, Paris 1933, bd 2, s 615, 626, 419-21, 639, 535-544

<sup>67</sup> *Studier*, s 117 och *Ett svar*, ovan s 79.

<sup>68</sup> Även om förlagssystemet dr en typ av varuproduktionen är det inte någon kapitalistisk produktion. Jordherren, som brukar sin huvudgård med hjälp av de livegnas tvångsarbete, eller den feodale jordägare, som driver in räntan in natura från dem, kan visserligen förvandla produkterna till varor, men är därför inte kapitalister. Förlagssystemet förutsätter att de omedelbara producenterna besitter sina produktionsmedel; det förutsätter alltså inte lönearbete. Likaledes förutsätter det feodala jordegendomsystemet att bönderna besitter jord. Feodalherren lösgjorde sig från Hufe-bönderna och berövade dem deras oberoende; han tog över bysamfälligheten och dess kollektiva förpliktelser, som utgjorde den grund varpå de ömsesidiga relationerna mellan Hufe-bönderna organiserades, och omorganiserade dem inom ramen för feodala jordegendoms- och herraväldesförhållanden. På liknande sätt uppstod köpmannaförläggarna från de oberoende hantverkarna och berövade dem deras oberoende; de fick kontroll över städernas hantverksskrån och deras kollektiva förpliktelser, på vars grundval de oberoende hantverkarnas ömsesidiga relationer hade organiserats, och omorganiserade dem under handelskapitalets kontroll. Den kategoriella utvecklingsgången hantverkare – skrå – förlagssystem (handelskapital) är den formella eller fiktiva projektionen av den feodala jordegendoms grundläggande logiska struktur: *Hufe – Gemeinde – Grundherrschaft* (se ovan not 15). Jfr *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*, s. 41. Avskiljandet av de oberoende hantverkarna, som var både producenter och köpmän, från deras kommersiella funktioner – att köpa

Även om dessa *marchands-entrepreneurs* ofta kallades *fabricants*, så var de inga verkliga ”progressiva” industrikapitalister. De ”kontrollerade” endast produktionen utifrån, och för att vidmakthålla sin ställning som handelskapitalister lämnade de de traditionella produktionsbetingelserna oförändrade. De var till sin karaktär konservativa. Detta system hör alltså inte hemma på väg 1, utan på väg 2.

Varför hänför då Dobb förlagssystemet och dess köpmän till väg 1? Kanske ligger ekonomisk-historiska fakta, som är specifika för England, till grund för hans uppfattning. Dobb identifierar förlagssystemet med ”hemindustrin” (*domestic industri, industrie domicile, Hausindustrie*). ”På det hela taget verkar det uppenbart att hemindustrin, snarare än fabriken eller manufakturverkstaden, förblev den mest typiska produktionsformen i 1600-talets England.”<sup>69</sup> Englands ”hemindustrisystem” (som är något annat än den tyska *Hausindustrie*, som till sitt innehåll ofta är identisk med *Verlagssystem*) betecknar ofta snarare oberoende små och medelstora industrier än förlagssystemet i dess egentliga och ursprungliga mening.<sup>70</sup> Det är dessutom värt att notera, att i Englands ekonomiska historia framstår handelskapitalets ledning av förlagssystemet som mindre hård, och klassen av småproducenter, som förskotterades råmaterial av köpmännen, kunde relativt lätt upprätta en självständighet gentemot förlagssystemets kontroll. Sådana förhållanden var särskilt framträdande i 1700-talets Lancashire. Enligt Wadsworths och Manns undersökning kunde vävaren inom förlagssystemets lösa struktur lätt avancera till förläggare och sedan till manufakturägare.<sup>71</sup> Dobb kan ha haft en liknande ekonomisk och social situation i åtanke. Hans framställning<sup>72</sup> antyder det: ”många nya företagare /var/enkla män som hade börjat som förlagssystemets 'köpmannafabrikanter'”. När Dobb valt ”köpmannafabrikanten” som representant för väg 1, ligger därför inte tyngdpunkten på de kapitalistiska köpmannaförläggarnas monopolistiska oligarki, som var ett hinder för den kapitalistiska produktionens utveckling – vilket *der Verleger-kompagnie* belyser – och vars makt först bröts med den borgerliga revolutionen, utan snarare på den klass av små och medelstora industri- och handelskapitalister, som banade sin väg till självständighet genom sprickorna i handelskapitalisternas kontrollsystem och blev köpmanna-

---

råmateriel och sälja produkterna – och koncentrationen av dessa funktioner i händerna på köpmännen var förutsättningen för införandet av det handelskapitalistiska förlagssystemet. Köpmannaförläggarens ”utom-ekonomiska tvång” garanterade producenternas avskärmning från marknaden, dvs negerandet av deras oavhängighet som varuproducenter. Hantverkarna förlorade sig självständighet och underkastades köpmannaförläggarens kontroll. Det skedde emellertid inte någon förändring av själva produktionsprocessen, utan snarare bibehölls produktionens och arbetsprocessens skrå- och hantverksmässiga former som dess förutsättning. Förändringen gällde endast cirkulationsprocessen. På grundval av de små hantverksindustrierna förenhetligades produktionsprocessen av köpmannaförläggarna och hamnade under deras kontroll. Följaktligen skiljer sig inte förlagssystemet som produktionssitt väsentligen från feodal hantverksproduktion. Se vidare Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, s 147.<sup>69</sup> *Studier*, s 120

<sup>70</sup> P. Mantoux, *The Industrial Revolution in the 18th Century*, London 1937, s 61. Även Toynbee hänvisade till detta förhållande inom den engelska industrin före den industriella revolutionen: ”den kapitalistiska företagar-klassen befann sig ännu i sin linda. En stor del av våra nyttigheter producerades fortfarande inom hemindustrin. Manufakturerna var i liten utsträckning koncentrerade till städerna, och var endast delvis avskiljda från jordbruket. 'Fabrikanten' var bokstavligen talat den man som arbetade med sina egna händer i sin stuga ... Ett viktigt drag i tidens industriella organisation var förekomsten av små mästarfabrikanter, som var helt oberoende, eftersom de förfogade över både jord och kapital, och kombinerade odlingen av fria betesmarksgårdar med sitt hantverk”. *Lectures on the 18th Century in England*, London 1884, s 52 f.

<sup>71</sup> Wadsworth/Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire*, Manchester, 1931, s 277, se också s 70-75, 241-248, 273-277.

<sup>72</sup> *Ett svar*, ovan s 80.

fabrikanter. Det är här som Dobb söker ”manufakturens” historiska ursprung som det första stadiet av kapitalistisk produktion, och inte i vad historikerna kallar ”fabrik” (*factory, manufactory*). Detta är utan tvivel ett av Dobbs viktigaste bidrag till den historiska forskningen.<sup>73</sup> Men han skulle ha utvecklat denna anmärkning om industrikapitalets ursprung mer precist, och framför allt med hänsyn till det engelska jordbrukets inre organisation.

Även om Dobb presenterade en konkret och substantiell analys av de ”två vägarna” och kunde ge en inblick i den ”klassiska” borgerliga revolutionens historiska karaktär, så måste hans olika teser prövas på nytt på en internationell nivå. Vad gäller Västeuropa, så bars denna revolution i England och Frankrike upp av den fria och självständiga bondeklassen och klassen av små och medelstora varuproducenter. Revolutionen var en intensiv kamp om statsmakten mellan en grupp ur medelklassen (independenterna i den engelska revolutionen och Berget i den franska), och en grupp ur den *haute bourgeoisie* som hade sitt ursprung i den feodala aristokratin, nämligen köpmanna- och finansmono-polisterna (royalisterna i den engelska revolutionen och efter dem presbyterianerna, i den franska revolutionen monarkisterna, sedan feuillanterna och slutligen girondisterna); i loppet av de båda revolutionerna slog den senare gruppen ner den förra.<sup>74</sup> Detta har Dobb visat i Englands fall.

I Preussen och i Japan förhöll det sig emellertid annorlunda. De klassiska borgerliga revolutionerna i Västeuropa siktade till att befria producenterna från ett ”tvångssystem” (feodalt jordägande och skråväsende) och göra dem till fria och oberoende varuproducenter<sup>75</sup>; det var emellertid ofrånkomligt att de spaltades upp i loppet av den ekonomiska utvecklingen, och denna differentiering (i kapital och lönearbete) skapade den inre marknaden för industrikapitalet. Det behöver knappast påpekas, att den för Västeuropa typiska strukturella upplösningen av det feodala jordägandet utgjorde den samhällsliga bakgrunden till fullbordandet av den borgerliga revolutionen. I motsats härtill kännetecknades kapitalismens uppkomst i Preussen och Japan ända från första början av den absolutistiska statens kontroll och beskydd.<sup>76</sup>

<sup>73</sup> På denna punkt, se Hisao Otsuka, ”Toiyo seido no kindai teki ketai” (Moderna former av förlagssystemet), 1942, i hans bok *Kindai shihonshugi no keifu* (Den moderna kapitalismens härkomst), Tokyo, 1951, s 183 f. Se också Kulischers resumé av den socioekonomiska historieforskningens resultat, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, bd 2, München och Berlin, 1929, s 162 f.

<sup>74</sup> Jämför Webers ”konflikt mellan de två slagen av kapitalistisk verksamhet”. Han finner att när samtida källor talar om anhängare till olika puritanska sekter, så beskrivs en del av dem som egendomslösa (proletärer) och en annan del som tillhörande skiktet av småkapitalister. ”Det var just från detta skikt av småkapitalister, och inte från de stora finansmännen — monopolister, statens leverantörer och finansärer, kolonialföretagare — som det för västkapitalismen *karaktäristiska* härstammade: den borgerliga privatekonomiska organisationen av industriellt arbete” (jfr t ex Unwin, *Industrial Organization in the 16th and 17th Centuries*, s 196 f), och vidare: ”Puritanismen motsatte sig den 'organiska' samhällsorganisationen i den fiskalmonopolistiska form, som den antog i Stuarttidens anglikanism, särskilt i William Lauds version — denna statens och kyrkans allians med 'monopolisterna' på grundval av ett kristet-socialt fundament. Häremot ställde man, under ledning av folk som var lidelsefulla motståndare till denna typ av statligt privilegierade handels-, förläggar- och kolonialkapitalism, den individualistiska drivkraften hos det rationella, legala förvärvet i kraft av egen duglighet och eget initiativ. Och medan de statligt privilegierade monopolindustrierna i England snart försvann allihop, var dessa drivkrafter på ett avgörande sätt delaktiga i uppbyggandet av industrier, som stod utan bistånd från överheten och som till viss del även byggdes upp trots och i motsättning till denna,” *Protestantische Ethik*, s 195 (fotnot) och s 201 f.

<sup>75</sup> Independenterna i den puritanska revolutionen var av detta slag liksom Berget i den franska revolutionen, vilket den främsta fackmannen på området påpekar: ”Deras samhällsliga ideal var en demokrati av små autonoma egendomsägare, bönder och självständiga hantverkare, som fritt arbetade och drev handel.” G. Lefebvre, *Questions agraires au temps de la Terreur*, Strasbourg, 1932, s 133.

<sup>76</sup> Se ”Kindai tekai shinka no futatsu no taiko teki taikai ni tsuite” (Om två motsatta system för det moderna

Naturligtvis var det sätt på vilket kapitalismen uppstod i de enskilda länderna nära förbundet med de föregående samhällsstrukturerna, dvs den feodala ekonomins inre styrka och organisation. I England och Frankrike upplöstes det feodala jordägandet och livegenskapen antingen i den ekonomiska processen eller utplånades strukturellt och ovillkorligt i den borgerliga revolutionen. G. Lefebvre betonade den roll som *la revolution paysanne* spelade i den franska revolutionen.<sup>77</sup> Dessa revolutioner i Västeuropa kunde, på grund av de små varuproducenternas oavhängighet och uppåtstigande samt deras differentiering, frigöra de krafter, som sedan ekonomiskt åstadkom den kapitalistiska produktionens utveckling, medan denna ”emancipation” i Preussen och Japan förlöpte i motsatt riktning. Det feodala jordägandets organisation förblev här intakt, och såväl klassen av fria och oberoende bönder som medelklassen bland städernas borgerskap var outvecklade. De borgerliga ”reformerna”, såsom *Bauernbefreiung* och *Chisokaisei* (agrarreformer under Meijirestaurationen), innehöll så motsägelsefulla inslag som rättslig sanktionering av junkrarnas jordägande ställning och parasitärt jordägande av halvfeodal karaktär. Eftersom kapitalismen måste upprättas på en sådan grundval, på basis av en fusion snarare än en konflikt med absolutismen, utvecklades den annorlunda än i Västeuropa, huvudsakligen som förlags- och handelskapitalets transformationsprocess till industrikapital. De socioekonomiska betingelserna för den moderna demokratis grundläggning var inte för handen; i stället måste kapitalismen bana sig väg i ett oligarkiskt system – den ”organiska” samhällsstrukturen – vars syfte var att undertrycka den borgerliga liberalismen. Följaktligen var det inte själva den inre utvecklingen i dessa samhällen som gjorde den ”borgerliga” revolutionen nödvändig – behovet av reformer uppkom snarare som en följd av yttre omständigheter. Man kan säga, att kapitalismens etableringsfas uppvisar olika grundmönster beroende på skillnader i världsläge och historiska betingelser: i Västeuropa väg 1 (från producent till köpman), i Östeuropa och Japan väg 2 (från köpman till fabrikant). Det finns ett djupt inre samband mellan agrarstruktur och industrikapital, som bestämmer kapitalismens karakteristiska utformning i olika länder.<sup>78</sup> För oss gäller fortfarande vad *Kapitalets* författare skrev i förordet till första upplagan 1867, trots att det avser ett annat skede i världshistorien: ”Vid sidan av de moderna missförhållandena trycker oss en hel rad av nedärvda missförhållanden, som härleder sig från ålderdomliga, utlevade produktionssätts fortsatta veiterande, med otidsenliga sociala och politiska förhållanden i släptåg.”<sup>79</sup> Därför är frågan om de ”två vägarna” inte endast av historiskt intresse, utan har också att göra med aktuella och praktiska problem. *Hic Rhodus, hic salta!*

---

framåtskridandet) 1942, i mitt arbete *Kindai shakai seiritsu shiron* (Historisk essä om det moderna samhällets uppkomst), s 151 f.

<sup>77</sup> Om ”bonderevolutionen” se G. Lefebvre, ”La revolution et les paysans”, *Cahiers de la révolution française*, 1934, nr 1.

<sup>78</sup> Detta problem ställdes tidigt i Japan: se Seitō Yamadas nydanande arbete *Nihon shihon shugi bunseki* (En analys av den japanska kapitalismen), 1934, särskilt inledningen som i koncentrerad form innehåller en mängd historiska insikter.

<sup>79</sup> *Kapitalet* I, s 4.

## Maurice Dobb: En ytterligare kommentar

I stort sett instämmer jag i professor Takahashi's stimulerande artikel om "Övergången från feodalism till kapitalism", som i hög grad bidrar till att vidga och fördjupa vår förståelse av den aktuella problemställningen, och det finns väldigt lite som jag önskar eller kan tillägga. I synnerhet tycker jag att hans framställning av idén om de "två vägarna" och hans användning av den för att belysa kontrasten mellan den borgerliga revolutionens väg och utvecklingen i Preussen och Japan är mycket klagörande. Angående hans kritik av mig vill jag endast göra tre kommentarer.

Han har naturligtvis helt rätt, när han säger att min bok inte "ägnar tillräcklig uppmärksamhet åt tyska och franska arbeten". Han skulle, med ännu större berättigande, kunnat tillägga, att jag nästan helt förbisett sydeuropeiska, i synnerhet italienska och spanska, erfarenheter. Jag kan bara lämna den förklaringen, att detta gjordes avsiktligt och att min bok fick titeln *Studier i kapitalismens utveckling* just för att ange dess selektiva och ofullständiga karaktär. Inga anspråk gjordes på att skriva eller ens skissera en sammanfattning av kapitalismens historia. Mitt tillvägagångssätt kan sägas bestå i en behandling av vissa avgörande faser och drag i kapitalismens utveckling, i första hand med avseende på England som det klassiska fallet, men också med tillfälliga hänvisningar till kontinentala paralleller (som när det gäller skrå- och förlagssystemets utveckling) eller kontraster (som när det gäller den feodala reaktionen i Östeuropa eller proletariats uppkomst), för att belysa de speciella problem som jag försökte klargöra. För att tillräckligt utveckla dessa paralleller och kontraster, och för att utifrån dem åstadkomma något som kan liknas vid en fullständig jämförande studie av kapitalismens ursprung och framväxt under skilda betingelser, skulle det bli krävt en omfattande kunskap om Europas historiska litteratur, som jag inte kan göra några anspråk på. Även en forskare med ett mycket mer encyklopediskt vetande än jag har, skulle antagligen ha fått vänta ett decennium eller två på de "gemensamma framsteg i dessa studier", som professor Takahashi hänvisar till.

För det andra, så tror jag att professor Takahashi har förletts att ta min formulering av ett problem för min lösning på det, när han påstår att jag i min bok talar om perioden mellan 1300- och 1500-talet som "varken feodal eller ännu kapitalistisk". Om han än en gång tittar på sidan 25 i min bok, tror jag att han kommer att upptäcka, att jag här ställer en fråga (det finns faktiskt ett frågetecken i slutet av meningen) – att jag formulerar ett problem som många forskare har ställt inför. Redan på samma sida påstår jag, att man trots feodalismen upplösning och uppkomsten av "ett produktionssätt som hade vunnit oberoende från feodalismen: småproduktionen ... som ännu inte var kapitalistisk fastän den inom sig bar embryot till kapitalistiska förhållanden", inte kan tala om slutet på feodalismen, ("Men om man inte skall identifiera feodalismens slut med ändringen i betalningssättet ... kan man ännu inte tala om ett slut på det medeltida systemet och än mindre om den medeltida härskande klassens detronisering." – s 25) Det medges att mina sparsamma hänvisningar till jordbruket (som han kritiserar) gör att min slutsats inte ges det stöd som skulle ha varit möjligt. Här tror jag emellertid, att det, trots den belysning ämnet fått av Tawney och en del andra, återstår en hel del fältarbete för specialister på perioden – specialister, som följer en marxistisk metod. Jag medger dock villigt, att mina tidigare ståndpunkter, som återfinns i tidigare utkast, kan ha lämnat kvar sina spår i den slutliga versionen och där bär ansvaret för att framställningen blivit mindre klar än den borde ha varit. Men det var verkligen inte min avsikt att ge stöd åt uppfattningen, att perioden mellan Edvard II och Elisabeth "varken var feodal eller ännu blivit kapitalistisk"; och påståendet att detta var en "övergångsperiod", vilket enligt professor

Takahashi är en ”korrigerings” som först införs i ”Ett svar”, återfinns faktiskt på sidan 25 i min bok.

Jag skall gå vidare med att försvara mitt andra och entydiga påstående, att ”upplösningen av det feodala produktionssättet redan hade nått ett långt framskridet stadium innan det kapitalistiska produktionssättet utvecklades, och att denna upplösning inte ägde rum i något närmare samband med det nya produktionssättets framväxt i det gamlas sköte”. Detta innebär inte att dessa övergångsårhundranden ”varken var feodala eller ännu blivit kapitalistiska”, utan snarare det motsatta; och jag tror att detta är nyckeln till den svårighet som lett så många till att anta en uppfattning om denna period, som är besläktad med Sweezys. Jag ser detta påstående som en allmän och preliminär formulering av den tes, som jag förmodar att professor Takahashi helt ansluter sig till: nämligen att feodalismens upplösning (och följaktligen dess slut- och förfallsstadium) inte, som man allmänt har antagit, var ett resultat av angreppet från en begynnande ”kapitalism” i form av det med penningekonomin” förbundna ”handelskapitalet”, utan ett resultat av småproducenternas revolt mot den feodala exploateringen. Småproducenternas partiella oberoende påskyndade deras egen upplösning (även om detta inte var processens början) genom att driva på den sociala differentieringsprocessen bland dem; och ur denna process (men först när den nått sin mognad under en övergångsperiod av feodalt förfall) föddes det kapitalistiska produktionssättet. Just därför att denna sociala differentieringsprocess inom småproduktionen måste nå sin fulla utveckling innan en kapitalistisk produktion kunde födas, var ett intervall mellan livegenskapens nedgång och kapitalismens uppkomst nödvändigt. Med professor Takahashis egna ord: ”Eftersom räntan in natura bereder väg för penningräntan, blir dessa små bondgårdar, småproduktionen inom jordbruket, alltmer oberoende, och samtidigt sker också detta produktionssätts självupplösning allt snabbare och obehindrat.” Här verkar den enda oenigheten mellan oss ligga i en möjligen skiljaktlig betoning av graden av denna ”självupplösning” under en tidigare och en senare period.

För det tredje, när det gäller de ”två vägarna” och mina hänvisningar till förlagssystemet, så gör professor Takahashi en riktig tolkning, när han säger att jag låter förlagssystemet av den engelska hemindustritypen innefattas i väg nr 1. Jag trodde emellertid att mitt kapitel om ”Industri-kapitalets uppkomst” hade klargjort, att jag inte betraktade förlagssystemet som en enhetlig ekonomisk form, utan snarare som ett komplext fenomen omfattande flera olika typer. En av dessa typer – den rena förlagsindustri som organiserades av köpmän inom kortvaruhandlarnas, klädeshandlarnas, klädestillverkarnas och läderhandlarnas kompanier – behandlade jag som representant för väg nr 2 – från köpman till fabrikant (se s 109-114 i mina *Studier*) – och kontrasterade den samtidigt mot den rörelse, som fick sitt uttryck i uppkomsten av en klass av köpmanna-fabrikanter ur hantverkarnas egna led. Dessa köpmanna-fabrikanter rekryterades från livery-gillenas (underordnade) Yeomanry och bildade de nya Stuartkorporationerna (om vilka Unwin skrivit), som utgjorde en utmaning mot den äldre typen (s 114-118). Om denna form av underifrån organiserat förlagssystem var ett specifikt engelskt fenomen eller om det hade kontinentala paralleller, vågar jag inte med säkerhet uttala mig om. Här kan jag bara framkasta misstanken, att det allt överskuggande intresse som ägnats åt att söka efter den storkapitalistiske företagaren, möjligen kan ha gjort de kontinentala historikerna blinda för den roll som de små köpmanna-fabrikanterna och parvenyerna spelade, och att den sanna bilden av förlagssystemet kanske inte ens i Tyskland är så systematisk och välordnad, som den framställs av tyska ekonomihistoriker. Man måste åter vädja till de ”gemensamma framsteg” i studiet av dessa problem i olika länder, som professor Takahashi talar om.

## Paul Sweezy: Ett genmäle

De problem som sysselsatte mig mest när jag första gången läste Dobbs bok *Studier i kapitalismens utveckling* var i korthet följande: Under den tidiga medeltiden existerade i så gott som hela Västeuropa ett feodalt system, som Dobb så väl beskriver på sidorna 37-38. Detta produktionssätt genomgick en utvecklingsprocess som kulminerade i kriser och sammanbrott, och det efterföljdes av kapitalism. Formellt ligger analogin med kapitalismens livshistoria – utveckling, allmän kris, övergång till socialism – väldigt nära. Nu hade jag emellertid en rätt god uppfattning om den primära drivkraftens natur vad gäller kapitalismen; varför den genererar en utvecklingsprocess som leder till kriser, och varför socialismen nödvändigtvis är den efterföljande samhällsformen. Men jag var inte klar över någon av dessa faktorer med avseende på feodalismen när jag började läsa Dobbs bok. Jag letade efter svaren.

Den största uppskattning jag kan visa Dobbs bok är, att jag efter läsningen av den själv var mycket klarare över dessa frågor. Detta berodde delvis på att han lyckats övertyga mig och delvis på att han stimulerade mig att gå till andra källor och på nytt tänka igenom problemen. Min ursprungliga artikel i *Science och Society* var till sin karaktär en redogörelse för de preliminära svar som jag nått fram till. (Jag tror för ö till jag borde ha klargjort detta mer direkt. Dobb formulerade naturligtvis sina problem på sitt eget sätt, och han intresserade sig till stor del för sådant som endast indirekt, om alls, har att göra med de frågor som jag sökte svar på. En del av mina kritiska anmärkningar var därför inte alls avsedda som någon egentlig kritik; de borde ha presenterats som kompletterande förslag och hypoteser.)

I sitt ”Svar” anger Dobb olika punkter där han inte är överens med mina svar, och Takahashi, om jag förstått honom rätt, avvisar dem nästan *in toto*. Men jag vet nu knappast mer om Dobbs svar (på *mina* frågor naturligtvis) än vad jag gjorde efter att ha avslutat boken, och om Takahashis svar vet jag nästan ingenting. Jag skulle därför vilja använda det tillfälle som denna replik erbjuder till att på ett nytt sätt framställa mina frågor och svar så koncist som möjligt, och i en form som kanske inbjuder till alternativa formuleringar från Dobb och Takahashi.<sup>1</sup>

*Första frågan.* Vilken var den primära drivkraften bakom den västeuropeiska feodalismens utveckling?<sup>2</sup>

För kapitalismens vidkommande kan vi besvara frågan säkert och otvetydigt. Den primära drivkraften är kapitalackumuleringen, som är inneboende i själva den kapitalistiska tillägnelseprocessens struktur. Finns det något motsvarande i feodalismens fall?

Dobb finner en motsvarighet i feodaltherrarnas växande inkomstbehov. Enligt hans uppfattning var det ”feodalismens otillräcklighet som produktionssätt tillsammans med den härskande klassens växande behov av inkomster som i första hand var orsaken till dess nedgång. Behovet av större inkomster ökade trycket på producenterna till en punkt där detta tryck bokstavigt talat blev outhärdligt.” (*Studier*, s 42) Resultatet blev ”för det mesta

<sup>1</sup> I det följande hänvisar jag till Dobbs bok som *Studier*, till min egen recension som ”En kritik”, till Dobbs svar som ”Ett svar” och till Takahashis artikel som ”Ett diskussionsbidrag”.

<sup>2</sup> Jag framhårdar att tala om västeuropeisk feodalism, eftersom vad som till sist hände i Västeuropa i grunden skilde sig från utvecklingen i andra delar av världen, där det feodala produktionssättet varit rådande. I vilken omfattning detta kan bero på variationer mellan olika feodala system, och i vilken omfattning det kan bero på ”yttre” faktorer it- naturligtvis mycket viktiga frågor. Eftersom jag emellertid inte tror mig kunna besvara dem, är det enda förnuftiga att jag begränsar mig till Västeuropa. Med denna begränsning vill jag emellertid inte ha sagt, att andra former av feodalism är underkastade andra utvecklingslagar; jag vill undvika frågan helt och hållet.

katastrofalt, eftersom detta till slut ledde till en förbrukning eller ett faktiskt försvinnande av den arbetskraft genom vilken systemet fick sin näring.” (s 43) Frågan är om feodaltherrarnas växande inkomstbehov – själva *faktumet* kan inte bestridas – kan visas vara inneboende i det feodala produktionssättets struktur. Jag angav skäl för att betvivla att ett sådant samband existerar (”En kritik”, ovan s 43-45), och jag visade hur feodaltherrarnas växande inkomstbehov lätt kunde förklaras som en biprodukt av handelns och stadslivets tillväxt.

Dobb har svårt att fördrå min betoning av denna synpunkt. Enligt honom verkar jag uppfatta det feodala produktionssättets utveckling ”som en fråga om *antingen* inre konflikter *eller* yttre krafter. Det är en alltför förenklad eller rentav mekanisk uppfattning, som förvånar mig. Jag ser det som växelverkan mellan de två, även om tonvikten ligger på de inre motsättningarna; min uppfattning är nämligen att dessa skulle ha verkat i vilket fall som helst (om än efter en helt annan tidsskala) och att de bestämmer den specifika form och riktning, som de externa influensernas verkar i.” (”Ett svar”, ovan s 73).

*Historiskt* har Dobb naturligtvis helt rätt. Det var en växelverkan av inre och yttre krafter som bestämde den feodala utvecklingens förlopp, och jag avsåg aldrig att förneka detta. Men samma sak kan sägas om kapitalismens historiska utveckling, vilket dock inte hindrar oss från att söka den primära drivkraften inom systemet. Därför kan jag inte hålla med om att Dobb är berättigad att beskriva min formulering av frågan med avseende på feodalismen som ”mekanisk”. Det är en teoretisk fråga, och jag är fortfarande övertygad om att den är avgörande för hela analysen av feodalismen.

Den andra delen av det föregående citatet visar, att Dobb faktiskt intar en ståndpunkt i denna fråga, trots sin ovilja att formulera frågan eller svaret på ett klart och tydligt sätt. Och hans ståndpunkt är just den som jag tillskrev honom på grundval av boken, nämligen att feodalismen har en inre primär drivkraft. Eftersom han emellertid inte anför några nya argument för denna tes kan jag bara hålla fast vid mitt tvivel.

Så vitt jag kan se bidrar Takahashi inte mycket till klargörandet av detta problem. Hans intressanta analys av feodalismens *element* (”Ett diskussionsbidrag”, ovan s 85-88 ff) leder honom inte till att formulera systemets lagbundenheter och tendenser, och eftersom han speciellt ägnar sig åt denna fråga är inte resultatet särskilt upplysande, åtminstone inte för mig. I det feodala samhället, skriver han, ”är produktionsmedlen förenade med producenterna, och produktiviteten utvecklas (godssystemets sammanbrott och utvecklingen av ett småskaligt bondejordbruk; penningröntans uppkomst; feodalaröntans tendens att falla; *crise seigneuriale*) som de omedelbara producenternas egen produktivitet; och därför kan feodalismens utvecklingslag endast verka i riktning mot böndernas befrielse och oberoende” (Ibid, ovan s107). Här behandlas den ökande produktiviteten som den avgörande faktorn, men det är verkligen inte självklart att ökande produktivitet är något karaktäristiskt för feodalismen. Det finns faktiskt en hel del historiska och samtida belägg som antyder just den motsatta hypotesen. Även här, liksom vad gäller Dobbs tes om feodaltherrarnas växande inkomstbehov, tror jag att vi har att göra med inverkan från krafter som befinner sig utanför det feodala systemet.

Vad gäller hela frågan om yttre krafter tar Takahashi mig i sträng upptuktelse:

”Sweezy ser inte uppbyggnaden av en given samhällsstruktur som ett resultat av dess produktivkrafters egenrörelse, utan söker istället efter en yttre kraft. Om vi antar att historisk utveckling sker på grund av yttre krafter, kvarstår emellertid frågan hur dessa krafter uppstod och varifrån de kom.” (”Ett diskussionsbidrag”, ovan s 97) Den senare punkten är naturligtvis



bindande, och jag har aldrig haft för avsikt att bestrida den. Historiska krafter, som är yttre i förhållande till ett bestämt komplex av samhälleliga förhållanden, är inre i förhållande till ett annat mer omfattande komplex av samhälleliga förhållanden. Och så förhöll det sig med den europeiska feodalismen. Handelns expansion med städernas och marknadernas åtföljande tillväxt var yttre i förhållande till det feodala produktionssättet,<sup>3</sup> men den var inre i förhållande till den ekonomiska enhet som Europa och Medelhavsområdet utgjorde.

En grundlig analys av den västeuropeiska feodalismen – som Dobb naturligtvis aldrig gjort anspråk på – måste analysera den i sammanhang med denna större ekonomiska enhet. Hur detta kan göras har på ett lysande sätt visats av Pirenne. Han menade, för det första, att den västeuropeiska feodalismens ursprung måste sökas i isoleringen (genom arabernas expansion på 600-talet) av denna relativt efterblivna region från den antika världens verkliga ekonomiska centra; och, för det andra, att feodalismens senare utveckling huvudsakligen präglades av återupplivningen av dessa avbrutna handelsförbindelser.<sup>4</sup> Beträktad på detta sätt var handelns tillväxt från slutet av 900-talet och framåt uppenbarligen inte den mystiska yttre kraft, som Takahashi felaktigt anklagar mig för att ”leta efter”. Men när uppmärksamheten strikt begränsas till feodalismen som sådan – vilket Dobb med rätta gör – förefaller det mig inte bara legitimt, utan även teoretiskt sett väsentligt att behandla handelns tillväxt som en yttre kraft.

Svaret på den första frågan förefaller mig alltså vara följande: det feodala systemet rymmer ingen inre primär drivkraft, och om det genomgår en utveckling i egentlig mening – till skillnad från svängningar och kriser som inte påverkar dess grundläggande struktur – måste drivkraften sökas utanför systemet. (Jag förmodar att detta gäller för feodala system i allmänhet och inte bara för Västeuropa, men det är ett problem som ligger utanför den pågående diskussionens räckvidd.)

*Andra frågan.* Varför ledde feodalismens utveckling i Västeuropa till kriser och slutligen till sammanbrott?

Efter att ha konstaterat att en yttre primär drivkraft ligger till grund för utvecklingsprocessen, måste vi naturligtvis dra slutsatsen, att svaret på denna fråga står att söka i denna yttre krafts inverkan på den feodala strukturen. Som Dobb mycket riktigt framhåller, är det fråga om en växelverkande process, och jag antar att Takahashi instämmer i detta. Här föreligger alltså ingen grundläggande meningsskiljaktighet. I detta sammanhang är min huvudkritik mot både Dobb och Takahashi, att de i sin strävan att minimera handelns betydelse som faktor i feodalismens nedgång undviker en direkt analys av den växelverkande processen. Båda tenderar till att behandla arbetsplikternas och produktröntans ersättande med penningranta som en ren formsak, och tappar därvid bort det faktum, att en sådan förändring bara kan äga rum i någon

---

<sup>3</sup> Jag kan inte förstå Dobbs resonemang, när han säger att städernas tillväxt ”i viss mån” var en inre feodal process (”Ett svar”, s 74). Det faktum som Dobb anför, att feodalismen ”uppmuntrade städer för att tillfredsställa sitt behov av långdistanshandel”, bevisar definitivt inte påståendet. Man måste i så fall visa, att den feodala härskande klassen tog initiativet till uppbyggnad av städer och framgångsrikt lyckades integrera dem i det feodala systemet av egendoms- och arbetsförhållanden. Detta gällde otvivelaktigt för en del städer, men mig förefaller det, som om Pirenne övertygande har visat att de viktigaste handelscentra i allmänhet uppstod på ett helt annat sätt. Men vad som framför allt visar städernas icke-feodala karaktär är den allmänna frånvaron av livegenskap.

<sup>4</sup> Se förutom Henri Pirennes *Economic and Social History of Medieval Europe*, London 1936, också hans *Mohammed and Charlemagne*, New York 1939; det postumt publicerade arbete, där författaren ger sin fullständigaste behandling av de sammanflätade problemen med antikens slut och feodalismens uppkomst i Västeuropa.

större omfattning på grundval av en utvecklad varuproduktion.

Mitt eget försök att behandla den växelverkande processen och dess följder redovisades i min ursprungliga artikel ("En kritik", ovan s 47-54) Det innehåller otvivelaktigen många svagheter – t ex behandlingen av den s k "andra livegenskapen", som Dobb kritiserar – men jag tror, att den fortfarande har förtjänsten att vara en klar teoretisk analys. Jag skulle vilja se att andra förbättrade den.

*Tredje frågan.* Varför åtföljdes feodalismen av kapitalism?

Om man, som jag, håller med Dobb om att feodalismen höll på att fullständigt falla samman under perioden från 1300-talet och fram till slutet av 1500-talet, samtidigt som kapitalismen ännu bara befann sig i sin allra första början, så innebär det ett verkligt brydsamt problem. Man kan inte säga att feodalismen hade frambringat produktivkrafter, som endast kunde bevaras och vidareutvecklas under kapitalistiska förhållanden – på samma sätt som man t ex bestämt kan påstå att kapitalismen har skapat produktivkrafter, som endast kan bevaras och vidareutvecklas under socialismen. Visserligen åtföljdes feodalismens nedgång (jag skulle kanske säga "orsakades") av en allmän utbredning av varuproduktionen, och, som Marx upprepade gånger betonade, "varuproduktion och utvecklad varucirkulation, handel, utgör de historiska förutsättningarna för dess /kapitalets/ uppkomst" (*Kapitalet*, I, s 127). Men de historiska förutsättningarna ger själva inte en tillräcklig förklaring. Den antika världen karaktäriserades trots allt av en högt utvecklad varuproduktion utan att någonsin frambringa kapitalism; och de tydliga ansatserna till kapitalism i Italien och i Flandern under den senare medeltiden visade sig vara för tidiga. Varför bröt då kapitalismen slutligen igenom och tog verklig fart i slutet på 1500-talet, framför allt i England?

Dobb har belyst denna fråga ur flera aspekter, även om jag är säker på att han vore den siste att påstå sig ha givit det slutgiltiga svaret. Han lägger stor vikt vid vad Marx kallade "den verkligt revolutionära vägen" för industrikapitalistens utveckling, som enligt Dobbs tolkning avser de små männens uppstigande ur småproducenternas led. I min ursprungliga artikel kritiserade jag denna tolkning av Marx, men Dobbs svar och vidare reflektioner har lett mig till slutsatsen, att även om den inte är den enda möjliga tolkningen, så är den i vilket fall en välgrundad tolkning som kan visa sig vara fruktbar. Vad som nu verkar krävas är mycket mer empirisk forskning kring den industriella bourgeoisieens ursprung. Denna typ av forskning skulle mer än något annat bidra till att avslöja hemligheten med kapitalismens slutgiltiga uppkomst på 1500-talet.

Jag är inte alls på det klara med Takahashis ståndpunkt i denna fråga. Han kritiserar Dobb för att gå för långt då han beskriver 1400- och 1500-talen som en övergångsperiod. Antagligen menar han att feodalismen kvarlevde i huvudsak intakt intill dess den förintades genom kapitalismens uppkomst, och det finns därför inget glapp mellan feodalismens nedgång och kapitalismens uppkomst, vilket både Dobb och jag påstår. Hur det än må vara med den saken, så råder det i vart fall inget tvivel om att Takahashi delar Dobbs uppfattning om den revolutionära betydelsen av småproducenternas uppstigande; och jag antar att han också skulle hålla med mig om att det krävs mer empirisk forskning kring detta fenomenets natur och omfattning.

En sista anmärkning i detta sammanhang. När jag uppvecklade Dobbs antagande, att 1400- och 1500-talet utgör en period som "varken var feodal eller ännu blivit kapitalistisk" (*Studier*, s 25), föreslog jag att perioden skulle betecknas som förkapitalistisk varuproduktion. Dobb avvisar detta förslag och föredrar att betrakta samhället under denna period som feodalt "i ett

långt framskridet stadium av upplösning” ("Ett svar", ovan, s 75) Han skriver:

”Den grundläggande fråga, som Sweezy uppenbarligen inte lyckats ställa är denna: vilken var periodens härskande klass? ... det /kan/ inte ha varit en kapitalistklass ... Om handelsbourgeoisien utgjorde en härskande klass, måste staten ha varit någon form av borgerlig stat. Och om det redan förhöll sig så ... vad utgjorde då den egentliga stridsfrågan i 1600-talets engelska inbördeskrig? Det kan enligt denna uppfattning inte ha varit den borgerliga revolutionen. Vi lämnas med en vag hypotes av det slag som framfördes vid en inledande diskussion av ämnet för några år sedan: att det handlade om en kamp mot ett försök till kontrarevolution, som iscensattes av kungamakten och hovet mot en redan existerande borgerlig statsmakt ... Om vi avvisar de alternativ som just nämnts, kvarstår bara uppfattningen (som jag anser vara den riktiga), att den härskande klassen fortfarande var feodal och att staten fortfarande var ett instrument för dess herravälde.” ("Ett svar", ovan s 76 [OBS sidhänvisningen stämmer ej! – Red ])

Jag vet att dessa frågor i flera år allvarligt har diskuterats av engelska marxister, och det är kanske förhastat av mig att överhuvudtaget uttrycka någon åsikt Låt mig därför ge mina kommentarer frågeform. Varför finns det inte en annan möjlighet, som Dobb inte nämner, nämligen att det under perioden inte bara fanns en utan flera härskande klasser, baserade på olika egendomsformer, som var invecklade i mer eller mindre kontinuerliga strider om privilegier och hegemoni?

Om vi antar denna hypotes kan vi förstå staten under denna period i enlighet med den välkända passagen hos Engels:

”Undantagsvis förekommer emellertid perioder, då de kämpande klasserna håller varandra i så nära jämvikt, att statsmakten som skenbar förmedlare momentant erhåller en viss självständighet till de båda parterna. Så den absoluta monarkin på 1600- och 1700-talen, som balanserade adel och borgerskap mot varandra.”<sup>5</sup>

Enligt denna tolkning var inbördeskriget *den* borgerliga revolutionen i den enkla betydelsen, att den gjorde det möjligt för kapitalistklassen att styra staten och uppnå ett definitivt övertag gentemot de andra klasserna.

---

<sup>5</sup> *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Stockholm 1969, s 220.

## Rodney Hilton: En kommentar

Paul Sweezy ställer en rad frågor, som historiker bör försöka besvara. Som skarpsinnig marxistisk utforskare av det kapitalistiska samhället är Sweezy naturligtvis intresserad av marxistiska undersökningar av likartade problem i för-kapitalistiska samhällen. Den viktigaste fråga han ställer, är utan tvekan den om feodalismens ”primära drivkraft”. Med denna fråga avser han förmodligen vad som utgjorde de inre motsättningar i det feodala produktionsättet, som svarade för dess utveckling och slutliga upphävande. Detta är åtminstone vad han som marxist borde mena, även om hans eget antagande, att feodalismen saknade en ”primär drivkraft”, dvs en inre dialektik, faktiskt är icke-marxistiskt.

Innan jag går in på denna fråga skall jag klargöra några förutsättningar. Marxismen är en metod som kräver konkreta data för att lösa historiska problem, även om svaret till sist kan ges en abstrakt formulering (som i en del kapitel i *Kapitalet*). Sweezys närmaste kontakt med konkreta data verkar vara Pirennes teorier. Eftersom dessa inte kan accepteras av marxister, och faktiskt även har bestridits av många icke-marxistiska specialister, måste vi behandla Pirenne innan vi kan vända oss till Sweezy.<sup>1</sup>

De för vårt syfte viktigaste av Pirennes teorier gäller handelns nedgång under den äldre medeltiden och städernas ursprung. Han ansåg att de barbariska kungadömena (speciellt det merovingiska frankerriket), som efterträdde det Västromerska riket, inte avbröt medelhavs-handelns öst-västliga flöde, och att därför inte heller den lokala handeln i Västeuropa avtog. Städerna blomstrade fortfarande, man använde guldvaluta och mycket av det romerska administrations- och skattesystemet fanns kvar. Det var först då den islamska invasionen skar av Medelhavets handelsvägar (på 600- och 700-talen), som inte bara den internationella utan även den lokala handeln förtvinade. Resultatet blev en dominans för stora livegenskapsbaserade gods och en produktion som nästan helt inriktades på direkt konsumtion. Inte förrän handeln mellan Medelhavets östra och västra delar återupprättades kom varuproduktionen igång på nytt i Västeuropa. Denna varuproduktion stimulerades framförallt av den internationella handeln. De första handelsmännen, som uppträdde vid slutet av den äldre medeltiden och grundade eller återupprättade de medeltida städerna, rekryterades från randgrupper i samhället; de stod i Sweezys mening ”utanför” det feodala samhället. När så handeln och stadslivet kommit igång på nytt utvecklades de lokala marknaderna. Med andra ord, så var, enligt Pirenne, den internationella lyxvaruhandeln den avgörande faktorn både för varuproduktionens nedgång på 600-talet och för dess återupplivande på 1000-talet.

Utän att gå in på detaljer kan vi säga, att denna tolkning inte kan accepteras på en mycket viktig punkt. Varuproduktionens nedgång, som kan ha nått sin lägsta punkt under karolingisk tid, började inte bara långt innan den arabiska invasionen, utan långt innan det romerska rikets sammanbrott som politiskt system. Åtminstone sedan 200-talets kriser hade stadslivet krympt samman, och självförsörjande gods som baserades på ofritt arbete hade börjat dominera rikets samhällsstruktur. Öst-västhandeln minskade också, inte bara på grund av politiska orsaker, utan också för att det blev allt svårare för Väst att betala i guld. Orsaken härtill var ett utflöde av guld till Orienten, som troligen började redan på 100-talet, och som varken kunde komma tillbaka genom krigföring eller genom handel, eftersom Västs export hade ett mycket mindre värde än dess import från Orienten.

---

<sup>1</sup> Pirennes positiva bidrag till förståelsen av medeltidens ekonomiska historia har naturligtvis haft stor betydelse och kräver respekt. Vi bör också vara tacksamma för att han ställer sina hypoteser på ett så stimulerande sätt, även om (kanske *eftersom*) vi inte instämmer i dem.

Araberna hade alltså inte särskilt mycket att klippa av. Men Pirenne hade trots allt fel, då han betraktade araberna som motståndare till öst-västhandeln. Naturligtvis skedde en viss förskjutning, men araberna gynnade en fortsatt existens av de ekonomiskt fördelaktiga handelsförbindelserna, vilket forskningen i detalj har visat. En fransk historiker har framfört den mycket sannolika uppfattningen, att araberna direkt uppmuntrade öst-västhandeln genom att mobilisera (dethéaurisation) de guldskatter som anhopats i de delar av de bysantinska och sasanidiska rikena, som de invaderade.<sup>2</sup>

Marknadsproduktionens låga nivå under den äldre medeltiden var alltså till stor del en fortsättning på en ekonomisk utveckling, som hade börjat inom det romerska rikets politiska och sociala ramar. Detta betyder dock inte att vi skall se den karolingiska eran rätt och slätt som en period av fullständig ekonomisk och social tillbakagång. Det skedde en viktig, fast otillräckligt utforskad, utveckling av det ekonomiska, sociala och politiska livet, utan vilken den senare expansiva utvecklingen av det feodala produktionssättet inte skulle ha varit möjlig. Det fanns i själva verket viktiga tecken på en utveckling av varuproduktionen i slutet av 900-talet. Lokala marknader började utvidgas till städer. Stadslivet utvecklades som en följd av ekonomiska och sociala krafter utveckling inom det feodala samhället, inte, som Pirenne antog, som ett resultat av yttre påverkan från kringresande handelsmän som Godric av Finchale. Detta faktum har nu blivit tillräckligt väl belagt genom noggranna undersökningar av enskilda städer i Frankrike, Tyskland och Italien. Pireennes tolkning av handelns återupplivning och förändringarna i den europeiska feodalismens ekonomi (varpå Sweezys egna teorier till stor del vilar) måste alltså överges.<sup>3</sup>

Vad orsakade samhällelig utveckling under feodalismen? Jag är böjd att tro, att vi vid undersökningen av detta problem inte skall begränsa oss till feodalismen, utan behandla det förkapitalistiska samhället som helhet, eller åtminstone det förkapitalistiska *klass*samhället. Sweezy betraktar kapitalackumuleringen som det kapitalistiska samhällets primära drivkraft, eftersom den är inneboende i den kapitalistiska produktionsprocessen. Nu finns det naturligtvis inte någon ackumulationsprocess i förkapitalistiska samhällen, som liknar den som oundvikligen följer av de konkurrerande kapitalisternas exploatering av lönearbete. Men nog måste vi betrakta merproduktens tillväxt utöver de omedelbara subsistensbehoven som en nödvändig betingelse för klasssamhällets utveckling under perioden mellan den primitiva kommunismens upplösning och kapitalismens begynnelse. Ökningen av denna merprodukt berodde naturligtvis på produktivkrafternas utveckling — verktygen, hantverkarnas och böndernas yrkesskicklighet. Produktivkrafternas utveckling beror naturligtvis i sin tur på merproduktens storlek och *användning*. Med andra ord beror tekniska förbättringar, även i mycket primitiva ekonomier, på om ackumulationsresultatet — naturligtvis inte som ackumulerat kapital, men som ackumulerad merprodukt — används för detta syfte. Detta är uppenbart, men förklarar inte i sig varför den dialektiska växelverkan mellan produktivkrafterna och den ackumulerade merprodukten i ett givet förkapitalistiskt samhälle först skulle leda till ett produktionssätts (slaveri eller feodalism) expansion och sedan till dess nedgång. Detta kan bara begripas om man tar de förhärskande produktionsförhållandena i beaktande; den kapitalistiska ackumulationsprocessen kan, när allt kommer omkring, inte begripas om man bortser från förhållandet mellan kapitalister och arbetare. Text måste man uppenbarligen ta hänsyn till produktionsförhållanden om man vill besvara en av Sweezys frågor; varför utvecklades inte kapitalismen ur den antika varuproduktionen? Marx, och de marxister

<sup>2</sup> M. Lombard, "L'Or musulman du ylle au XI<sup>e</sup> siècle", *Annales* 1947.

<sup>3</sup> Forskningen sammanfattas i "The Origins of the Medieval Town Patriciate" av A.B. Hibbert, *Past and Present*, 1953, nr 3, s 15-27; och i *Les Villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens: au XI<sup>e</sup> – XV<sup>e</sup> siècle*, av J. Lestocquoy.

som har läst *Kapitalet* III (vilket Paul Sweezy säkert har), skulle svara att varuproduktionen i sig inte är tillräcklig för att rubba ett produktionssätts ”stabilitet och inre organisation”. I slaveriets fall är orsaken till att kapitalism inte uppträder, att de ekonomiska sektorer som hade den mest avancerade varuproduktionen i regel också var de sektorer där slavar utnyttades som hårdast. Exploateringen av slavar förhindrade teknisk utveckling, så när tillgången på slavar minskade uppenbarades slavekonomins tekniska efterblivenhet. I stället för att skilja slavar från produktionsmedlen — en nödvändig förutsättning för kapitalism — löste slavägarna (eller försökte lösa) det senantika samhällets problem genom att installera sina slavar på arrendegårdar, dvs genom att i själva verket skapa det feodala samhällets karaktäristiska produktionsförhållanden.

Mitt syfte är emellertid inte att undersöka problemet med ”den primära drivkraften” för alla förkapitalistiska produktionssätt.

Feodalismen är vårt problem. De viktigaste beståndsdelarna i vårt svar förefaller vara följande. Det feodala produktionssättets viktigaste kännetecken är att produktionsmedlens ägare, dvs jordägarna, ständigt strävar efter att för eget bruk tillägna sig hela den merprodukt, som de direkta producenterna skapar. Innan vi frågar oss varför de gör detta, måste vi i korthet visa att det faktiskt också var detta som de på olika sätt försökte åstadkomma. De direkta producenterna ändrar karaktär på olika stadier av den europeiska feodalismens utveckling, liksom även andra sidor av det ekonomiska systemet, och följaktligen förändrar jordägarnas exploatering sin specifika karaktär. I vissa delar av det tidiga feodala Europa fanns fortfarande fria bondesamhällen med åtskilliga kvarlevor av stammässiga organisationsformer. I dessa fall (speciellt i t ex England före den danska invasionen) konfronterades den militära aristokratin — som delvis också hade stamkaraktär — med det komplicerade problemet att till feodal ränta omvandla de tributer, som bönderna tidigare frivilligt givit sin stamhövding och som nu överfördes till adeln, och att samtidigt förstärka denna ränteuppbärande position genom kolonisering av ouppodlad mark med hjälp av slavar, halvfria underlydande, osv. I vissa byar, som inte underordnats någon medlem av kungens följe, medförde samtidigt stamsamfällighetens upplösning att bondefamiljer som var mäktigare och mer välbärgade än sina gelikar kunde uppnå en ställning som ränteuppbärande adel. I andra delar av Europa (t ex Italien, västra och södra Gallien) hade å andra sidan den romerska aristokratin sedan 200-talet genomgått en omvandlingsprocess till feodal aristokrati. Deras slavdrivna latifundier hade omvandlats till gods baserade på livegenskap där de livegna bönderna till en del utgjordes av före detta slavar och till en del av undertryckta fria jordägare. Denna typ av exploatering övertogs delvis av de germanska militära inkräktarna (*hospites*), t. ex. burgunderna och västgoterna, som smälte samman med den gamla romerska aristokratin. Deras exploateringsform kunde emellertid variera beroende på i vilken utsträckning deras romerska föregångare hade integrerat de förromerska stamsamfälligheterna i imperiets slavsystem.

På 800-talet — en period som tyska och franska historiker kallar högmedeltiden — dominerades den europeiska feodala ekonomin av stora jordegendomar. Dessa var sammansatta av gods (*villae*), som territoriellt var uppdelade i huvudgårdsjord och bondejord och som hade till uppgift att förse feodalherren med livsmedel och hantverksprodukter. Den feodala räntan bestod till största delen av arbetsprestationer, till en mindre del av naturprodukter och i obetydlig omfattning av pengar. De stora godsen täckte naturligtvis inte ens den övervägande delen av det feodala Europas territorium, men de var ekonomins bestämmande element. Den kvarvarande fria bondejorden och lågadelns egendomar kom inte att spela någon mer betydande roll förrän det feodala produktionssättet började bryta samman — vilket Kosminsky visat i Englands fall. Mellan 800- och 1200-talet utvidgades livegenskapen snabbt, men just vid den tid då de

exploaterades *rättsliga* position försämrades och förenhetligades, åstadkom varuproduktionens utveckling en förändring av räntans form, så att vid slutet av 1200-talet ränta in natura och i pengar till stor del hade ersatt arbetsräntan (utom i England), vilket i sin tur åstadkom en förbättring av den rättsliga ställningen. Av olika orsaker, som hängde samman med varuproduktionens utveckling (av vilka uppstyckningen av bondejorden och utvecklingen av ett bonde-motstånd mot utsugning var de viktigaste), minskade tillägnelsen av ränta som direkt pålades bondgårdarna, men feodalherrarna bibehöll sina totala ränteanspråk genom att utnyttja seigneurieprivilegier och införa en privat och offentlig beskattning. Vi kan kortfattat säga, att den härskande klassen på det ena eller det andra sättet, antingen genom sina egna privilegier eller genom statens förmedling, hela tiden strävade efter att maximera den feodala räntan, dvs de direkta producenternas merprodukt, som tillägnades genom tvång. Men deras framgång stod naturligtvis inte alltid i proportion till deras ansträngningar, och när vi analyserar deras misslyckanden finner vi orsakerna till det feodala produktionssättets nedgång.

Men Sweezy kommer att fråga, *varför* strävade de feodala härskarna efter att få så stor del som möjligt av de direkta producenternas merprodukt? Vari består analogin med de kapitalistiska förhållandena, under vilka kapitalisterna är tvingade att ackumulera och förbilliga produktionen för att kunna konkurrera på marknaden? Och vilka var de ekonomiska och sociala konsekvenser av denna jakt efter ränta, som gav upphov till en dynamik i det feodala samhället?

Feodalherrarna ökade naturligtvis inte feodalaräntan i avsikt att placera bondgårdens eller tvångsarbetets produkt på marknaden, även om försäljning undantagsvis kunde vara ett sätt att realisera räntan in natura eller huvudgårdens produktion. I grund och botten strävade de efter att öka feodalaräntan för att bevara och stärka sin ställning som härskare, såväl gentemot sina otaliga rivaler som gentemot sina exploaterade underlydande. Upprätthållandet och, om möjligt, utvidgningen av klassmakten är den feodala ekonomins och politikens drivkraft. Detta är anledningen till att räntan måste maximeras. Under 800-talet underhöll den karolingiske stormannen sitt enorma följe direkt genom produktionen på sitt gods (*villae*). När det väldiga men kortlivade karolingiska imperiet föll samman och lämnade plats för mindre och mer hanterliga feodala kungadömen, grevskap och hertigdömen, förlänades de ledande kungarnas och adelsmännens anhängare jord i utbyte mot militära förpliktelser, så att de permanenta följen, som var otympliga och svåra att upprätthålla, kunde reduceras. Men förlänningen av jord till riddare, som därmed tog över en administrativ börda från sina feodala ledare, gav inte på något sätt bönderna några lättnader; de exploaterades istället ännu hårdare. Kampen om makt och kampen om jord är naturligtvis sammanflätade, men konsekvensen var att kraven från det växande antalet större och mindre feodalherrar på olika former av ränta mångfaldigades. Statsmaktens växande omfång ökade ytterligare böndernas börda, och därtill kom de kyrkliga jordherrarnas växande fordringar.

Slutligen måste vi komma ihåg, att utvecklingen av hemma- och utlandsmarknaden, kanske redan från 900-talet, var en annan viktig faktor, som drev feodalherrarna till att höja sina ränteanspråk. Industriproduktionens specialisering i städerna, där borgerskapet framgångsrikt stred för ekonomiska och politiska privilegier, ledde till att terms of trade mellan stad och land vägde över till stadens fördel. I den mån feodalherren var indragen i köp och försäljning, så köpte han dyrt och sålde billigt. Och feodalherrarnas växande behov av "konsumtionskrediter" på de stigande utgifterna för lyx och rustning satte dem i skuld till penningutlånarna. Det var till sist endast en ökning av feodalaräntan som kunde sluta gapet mellan feodalherrens inkomster och utgifter.

För att på ett övertygande sätt visa att kampen om ränta var det feodala samhällets "primära drivkraft" krävs en mer detaljerad undersökning än vad som här är möjlig. Men några möjliga

forskningsfält kan kanske antyd. Motsättningarna mellan den kapetingiska monarkin och de ledande franska läns herrarna under 1000- och 1100-talen tillhör den politiska historiens allmängods. Den feodala statens förstärkande (antingen kapetingernas monarkistiska stat eller de mäktigare vassallernas hertigdömen och grevskap i Normandie, Flandern, Anjou, etc) har således blivit ett väl inmutat område för ”politiska” historiker. Men den verkliga bilden framträder inte förrän man ser kolonisationen av ny mark och den intensifierade utsugningen av bönderna, med andra ord försöken att maximera jordräntan, som grundval för de bättre dokumenterade politiska stridigheterna. En del av denna process kommer till synes i de räkenskapsberättelser som Suger, abbot av St Denis, lämnat för sin godsförvaltning; men historien måste sättas samman bit för bit, huvudsakligen från urkundsmaterial. Samma typ av problem kan studeras i Fredrik Barbarossas och Henrik Lejonets Tyskland<sup>4</sup>, för att inte nämna England på 1100- och 1200-talen, där det feodala samhällets alla väsentliga problem — kampen om jordräntan mellan feodalherrar och bönder och mellan rivaliserande feodalherrar, rättens växande betydelse som instrument för maximering av räntan finns bättre dokumenterade än i något annat land i Europa.

Jordherrarnas indrivning av feodal jordränta varierade i omfattning, eftersom de ekonomiska omständigheterna av en rad orsaker förändrades under den feodala epoken, och framförallt för att de som avkrävdes jordränta varken socialt eller ekonomiskt stod på samma nivå och inte heller bevarade samma karaktäristiska under någon längre tidsperiod. Kravet på ränta i vidaste bemärkelse var otvivelaktigt den viktigaste bestämmande faktorn för den feodala ekonomins dynamik. Bondens skyldighet att överlämna sin merprodukt kunde medföra att han antingen fullständigt utarmades eller att han stimulerades till att höja produktionen på sin gård. För även om den feodala räntan, som Marx påpekar, representerar bondens merprodukt, så leder den nödvändiga rutinen i varje organiserat ekonomiskt system till en viss regelbundenhet, och räntan låg därför fast under långa perioder. Därför kunde räntan i många fall (speciellt i de rikare böndernas fall) endast utgöra en del av merprodukten. Bönderna strävade efter att öka den andel av merprodukten som de själva behöll, och det kunde de göra antingen genom att framtvinga en absolut eller en relativ reduktion av räntan, genom att öka gårdens produktivitet eller genom att öka gårdens storlek utan motsvarande ökning av räntan. Dessa strävanden ledde till bondeuppror och till uppodling av ny jord. Feodalherrarna ville naturligtvis öka den del av merprodukten som tillföll dem, och de försökte även få kontroll över ytterligare jord, antingen sådan som redan koloniserats av räntebetalande bönder (inte bara ränta direkt från jorden utan också räntor i form av intäkter från rättskipning) eller sådan som ännu inte uppodlats och låg öppen för bosättning. Följaktligen var jordbrukets allmänna expansion, som pågick åtminstone till slutet av 1200-talet och var ett av den feodala ordningens viktigaste framsteg, en följd av kampen om räntan

Det ekonomiska framåtskridande, som var oupplösligt förenat med den tidiga kampen om räntan och feodalismens politiska stabilisering, karaktäriserades av en ökning av den totala samhälleliga överskottsproduktionen. Detta, och inte det så kallade återupplivandet av den internationella handeln med silke och kryddor, var grundvalen för varuproduktionens utveckling. Dvs att under den period då naturhushållningen dominerade kunde en allt större del av överskottet användas för utbyte. Expansionen för medeltidens marknadscentra och städer under 900- och 1000-talen grundades framför allt på den enkla varuproduktionens expansion. Den internationella handelns spektakulära utveckling, industrialiseringen av Flandern, Brabant, Liège, Lombardiet och Toscana, framväxten av handelscentra som Venedig, Genua, Brügge, Paris och London ligger kronologiskt efter produktivkrafternas utveckling inom jordbruket, som drevs fram av kampen

---

<sup>4</sup> En avhandling om ”The State of the Dukes of Zähringen” av T. Mayer i *Medieval Germany*, II, red G. Barraclough, pekar på utvecklingslinjer som marxistiska historiker kan driva vidare.



om den feodala räntan.

Samspelet mellan dessa olika faktorer — som alla var inre faktorer i det feodala Europa — åstadkom djupgående förändringar av förhållandena. Marknadsproduktionens utveckling fördjupade och diversifierade den existerande skiktningen bland bondeproducenterna. De rika bönderna blev rikare och de fattiga blev fattigare. Men de blev en annan sorts rika och en annan sorts fattiga, speciellt efter 1200-talet. Tidigare hade den välbärgade bondefamiljen varit rik på produkter för den egna konsumtionen, men med marknadens utveckling börjar dessa välbärgade bönder att utbjuda en allt större del av sitt överskott till försäljning. De utökar jorden på sin gård; de sysselsätter mer lönearbete — och detta arbete utförs i allt större utsträckning av de helt jordlösa i stället för av småbrukarna. De protesterar också mot avtappningen av deras merprodukt, och deras antagonistiska förhållande till feodaltherrarna förstärks av förtvivlan hos andra grupper av bönder, för vilka räntefordringarna inte främst innebär ett hinder för ekonomisk expansion, utan en försämring av själva existensvillkoren. Kampen om jordräntan skärps och når på 1300-talet det akuta stadiet av ett allmänt uppror.

För feodaltherrarnas vidkommande är detta en krisperiod för deras speciella form av ekonomisk företagsamhet. Räntorna faller och inkomstförlusten måste ersättas av en intensifierad utsugning genom statsskatter, krigföring och plundring — åtgärder som ofta omintetgjordes av en otyglad valutainflation. De mest effektiva marknadsproducenterna, som minst betungades av administrativa omkostnader, av traditionella föreställningar om lyx och av improduktiva anhängare, var naturligtvis de rika bönderna och en del av lågadeln, som föraktade imitationen av sina överordnades stil. Dessa gruppers framgångsrika konkurrens grundades på exploateringsformer som föregrep det kapitalistiska jordbruket. Den feodala räntan tjänade inte längre som en sporre till ökad och förbättrad produktion (den kunde fortfarande utgöra ett hinder för den medelstore bonden), men under 1400-talet blir i allmänhet marknadens sporre den viktigaste faktorn för produktionens utveckling — produktionen av nya element i ekonomin. Den ekonomiska basen underminerades för dem som fortfarande hade den ledande ställningen i staten, trots desperata försök (t ex av de absoluta monarkerna) att använda kontrollen över staten för att bibehålla den feodala maktens grundläggande förutsättningar.

## Christopher Hill: En kommentar

Sweezy ber oss överväga möjligheten, att det i 1400- och 1500-talens England ”inte bara fanns en, utan flera härskande klasser, baserade på olika egendomsformer, som var invecklade i mer eller mindre kontinuerliga strider om privilegier och hegemoni”. För att stödja denna uppfattning citerar han en passage ur Engels' *Familjens, privategendomens och statens ursprung*:

”Undantagsvis förekommer emellertid perioder, då de kämpande klasserna håller varandra i så nära jämvikt, att statsmakten som skenbar förmedlare momentant erhåller en viss självständighet till de båda parterna.”

Passagens fortsättning visar klart att Engels endast avser två ”kämpande klasser” och inte ”flera härskande klasser”. Är det inte en logisk absurditet att tala om ”flera härskande klasser” under en period som sträcker sig över två århundraden? En härskande klass måste inneha statsmakten: hur härskar den i annat fall? En dubbelmakt kan existera en mycket kort period under en revolution, som i Ryssland några månader 1917. Men en sådan situation är till sin natur instabil, nästan en betingelse för inbördeskrig: den måste leda till den ena klassens seger över den andra. Den har aldrig varit någon längre period, och statsmakten har heller aldrig delats mellan ”flera” härskande klasser in spe. Vi behöver bara föreställa oss två eller flera härskande klasser och två eller flera statsapparater existerande sida vid sida i mer än 200 år, för att inse att detta är en teoretisk omöjlighet; redan ett ytligt studium av engelsk historia under de aktuella århundradena kommer att övertyga oss om att denna teoretiska omöjlighet inte heller existerade i praktiken.

Det är emellertid inte bara en fråga om logik. För även om vi ersätter Sweezys ”flera härskande klasser” med Engels' ”kämpande klasser”, återstår fortfarande Dobbs fråga att besvara. Vilken var denna periods *härskande* klass? Hur skall staten karakteriseras?

Dessa frågor har utförligt diskuterats av marxistiska historiker i Sovjet och i England. Jag kan här endast anföra deras slutsatser och inte argumenten, som de vilar på. När Z. Mosina sammanfattade de sovjetiska diskussioner om absolutismen som fördes under mars och april 1940, kunde hon, utan risk för att bli motsagd, säga: ”Uppfattningen av den absoluta monarkin som adelns feodala jordägarstat har anammats av alla sovjetiska historiker.” Hon betraktade, liksom Sweezy, Tudor- och den tidiga Stuartmonarkin i England, som en form av absolutism, även om hon tillade att det medförde särskilda problem.<sup>1</sup> Dessa problem debatterades ganska ingående av engelska marxistiska historiker 1940 och 1946-47. Deras slutliga och enhälliga slutsats var: ”Tudor- och den tidiga Stuartstaten var i grunden en verkställande institution för den feodala klassen, bättre organiserad än någonsin tidigare . . . Först efter revolutionen 1640-49 börjar den engelska staten underordnas kapitalisterna. 1640 års revolution ersatte ett klassherravälde med ett annat.”<sup>2</sup>

Hur stämmer detta med Engels' formulering, som Sweezy citerar och som ofta åberopats i de sovjetiska och engelska diskussionerna? Det är viktigt att lägga märke till den utomordentliga försiktigheten i Engels' påstående, dess många förbehåll. (Om han hade känt till vilken användning det skulle få, så skulle han utan tvivel ha modifierat det ytterligare.) Jag citerar passagen, och kursiverar de ord som förefaller mig särskilt viktiga:

”Undantagsvis förekommer emellertid perioder, då de kämpande klasserna håller varandra så

<sup>1</sup> Z. Mosina, ”The Discussion of the Problem of Absolutism” i *Istoričeskij Marksizim*, nr 6, s 69,74.

<sup>2</sup> ”State and Revolution in Tudor and Stuart England” i *Communist Review*, juli 1948, s 212 f.

*nära* i jämvikt, att statsmakten som *skenbar* förmedlare *momentant* erhåller en viss självständighet till de båda parterna. Så den absoluta monarkin på 1600- och 1700-talen, som balanserar adel och borgerskap mot varandra; så bonapartismen under det första och i synnerhet under det andra franska kejsardömet, som spelade ut proletariatet mot bourgeoisin och bourgeoisin mot proletariatet.”<sup>3</sup>

Skulle Sweezy utifrån denna passage hävda att proletariatet var ”en” härskande klass i Frankrike mellan 1852 och 1870? Eller att den bonapartistiska statsmakten *verkligen* (i motsats till *skenbarligen*) var en självständig förmedlare mellan bourgeoisie och proletariat? Engels' kortfattade formulering i denna passage bör läsas i anslutning till hans fylliga framställning i *Anti-Dühring*, som publicerades sex år senare:

”På denna väldiga förändring av de ekonomiska livsbetingelserna i samhället (1400- och 1500-talens England) följde emellertid ingalunda genast en motsvarande förändring av dess politiska struktur. Den statliga ordningen förblev feodal, men samhället blev mer och mer borgerligt.”<sup>4</sup>

”Under hela denna kamp /'bourgeoisins kamp mot feodaladeln'/ stod den politiska makten på adelns sida, med undantag för en period då kungamakten utnyttjade borgerskapet mot adeln för att med det ena ståndets hjälp hålla det andra i schack. Men från det ögonblick då det *alltjämt politiskt maktlösa* borgarståndet i kraft av sin växande ekonomiska makt började bli farligt, slöt kungadömet åter förbund med adeln och framkallade därmed den borgerliga revolutionen, först i England och sedan i Frankrike.”<sup>5</sup>

Det förefaller mig således, som om Sweezys hypotes om två eller flera härskande klasser i 1400- och 1500-talens England är logiskt ohållbar och verkligen inte kan stödja sig på något som Engels skrivit. Engels' yttrande får inte ryckas ur sitt sammanhang, utan måste begripas i ljuset av vad han och Marx skrivit i andra sammanhang.<sup>6</sup> Man finner då att Engels' yttrande står helt i samklang med de sovjetiska och engelska marxisternas slutsats, nämligen att den absoluta monarkin är en feodal statsform.

Utrymmet tillåter mig inte att till dessa mer formallogiska argument foga ytterligare argument, som är grundade på historiska belägg. Men jag tror att fakta stöder logik. En utförlig behandling av Tudormonarkins sätt att balansera mellan adel och borgerskap kommer att tyda på, att dess förmedling aldrig var annat än *skenbar*, eller att dess självständighet i förhållande till den feodala härskande klassen aldrig var mer än relativ. Det finns, tror jag, tre skäl till den förvirring som får Sweezy (och andra) att inte vilja beteckna den absoluta monarkin som en feodal stat. För det första en kvarleva av den trånga, borgerligt-akademiska definitionen av ”feodal” som en militär term, vilken ignorerar den samhälleliga basen. För det andra, jämförelsen av den feodala staten med en stat, där livegenskap är förhärskande. En av de värdefullaste aspekterna av Dobbs arbete på denna period är, enligt min uppfattning, att han tillbakavisar detta jämförelse, och att han påvisar att småproduktionens partiella frigörelse inte i sig själv förändrar samhällets ekonomiska bas (än mindre den politiska överbyggnaden), även om den skapar betingelser för kapitalismens utveckling. Om feodalismen avskaffas med livegenskapen, då var Frankrike inte en feodal stat

<sup>3</sup> Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Sthlm 1968, s 220. Notera ordet ”borgerskap”, som Marx och Engels använder för att beteckna det urbana *ståndet* inom det feodala samhället, innan det hade omvandlat sig till den moderna *klassen* ”bourgeoisie”, som var redo att ta över statsmakten.

<sup>4</sup> Engels, *Anti-Dühring*, Sthlm 1970, s 144.

<sup>5</sup> *Ibid*, s 225-26; min kursivering. Observera att ”borgerskapet” enligt Engels' uppfattning ”alltjämt var politiskt maktöst” vid den tidpunkt då Sweezy betraktar det som en härskande klass.

<sup>6</sup> Jag har försökt sammanfatta deras ståndpunkter i ”The English civil war interpreted by Marx and Engels” i *Science and Society*, 1948, s 130-56.

1788; och då har det aldrig förekommit någon borgerlig revolution i betydelsen av en revolution, som störtade den feodala staten. För det tredje finns det en föreställning om att den feodala staten måste vara decentraliserad. I själva verket var det just småproduktionens frigörelse — ett resultat av det feodala samhällets allmänna kris — som fick den feodala härskande klassen att från mitten av 1300-talet stärka den centrala statsmakten, för att: (1) slå tillbaka böndernas revolt, (2) använda beskattningen som ett medel att beröva de rikare bönderna på deras kvarhållna överskott och (3) kontrollera arbetskraftens rörelser genom *nationella* förordningar, eftersom den feodala maktens lokala organ inte längre var tillräckliga. Den absoluta monarkin var en form av feodal monarki som skilde sig från den feodala ständermonarki som föregick den. Den härskande klassen förblev emellertid densamma, på samma sätt som republik, konstitutionell monarki och fascistisk diktatur kan vara olika former av borgerligt herravälde.

## Georges Lefebvre: Några iakttagelser

Med stort intresse har jag läst Dobbs bok och den påföljande debatten mellan honom och Sweezy med inlägg från Takahashi, Hilton och Hill. Såvitt jag kan se har man inte ägnat tillräcklig uppmärksamhet åt denna debatt i Frankrike (den enda hänvisning till den som jag kan anföra är J. Nérés recension av Dobbs bok i *Revue Historique*, januari—mars 1950). Jag är ingen medeltids-historiker och min kunskap om medeltidens agrara ekonomi begränsar sig till franska förhållanden, medan Dobb och Sweezy koncentrerar sig på England. Så egentligen är jag inte kompetent att ta ställning till debattens huvudfråga. Men eftersom Dobb och Sweezy verkar ha gjort sina iakttagelser som ekonomer eller sociologer, kan kanske mina reflektioner kasta lite ljus på en historikers perspektiv.

### I

För det första gällde inte debatten, såtillvida som produktionens organisation var dess centrala problem, det ”feodala systemet” som sådant, och användningen av begreppet ”feodalism” var inte lämplig för diskussionen. För en feodal regims specifika karaktär utgjordes av den hierarkiska relationen mellan feodalherren och hans vasaller snarare än av det sätt på vilket feodalherren distribuerade förläningar till dessa vasaller. Termen ”seigneurie system” är inte heller till särskilt stor hjälp, för feodalherrens seigneurie auktoritet över bönderna på sina domäner var en följd av den centrala politiska maktens uppsplittring, varvid suveränens rättigheter överläts till feodalherrarna. Den för diskussionens syfte korrekta formuleringen är *godssystem (manorial system)* — även om detta system var mycket gammalt och strängt taget inte existerade under medeltidens senare århundraden.

För det andra bör det påpekas, att varje identifiering av godssystemet med livegenskap är beroende av hur man definierar livegenskap. Enligt Marc Bloch härstammade förhållandet mellan den livegne och hans herre ursprungligen från ett slags personligt beroende, som exemplifieras av den speciella institution som i Frankrike är känd som *chevage*; det var först senare som den livegne blev bunden till jorden, *adstrictus ad glebam*. Men denna tolkning är inte allmänt accepterad, och varje val av en definition av livegenskap framför en annan måste innefatta en specificering av de enskilda länder som berörs. Å andra sidan kan man inte hävda att landsbygdens samhällsstruktur under den aktuella perioden enbart kan beskrivas med hjälp av livegenskapen, eftersom det hela tiden existerade olika kategorier av fria bönder och frigivna livegna.

För det tredje: eftersom Dobbs grundläggande tes är att godssystemets ekonomiska och sociala omvandling var en följd av dess inre motsättningar, är det viktigt att rikta uppmärksamheten på en sådan motsättning, som han inte nämner. När produktionen grundar sig på exploatering av en arbetare som genom tvång hålls i ofrihet, är herrens problem att kontrollera hans arbete för att försäkra sig om dess effektivitet. Den stora massan av arbetare, som antingen var slavar eller underkastades *corvée*-arbete, kunde sällan undgå en övervakares kontroll — men vem skulle övervaka övervakaren? Jag kommer ihåg, att jag som student hörde föreläsare — som inte var förtrogna med Marx eller Hegel — referera till denna övervakningssvårighet som en av orsakerna till kolonatets uppkomst under den romerska epoken, och som belägg citerade de ett brev, där Plinius den yngre berättar, att han funnit det mer fördelaktigt att dela ut arrendegårdar belagda med arbetsplikt till sina slavar än att direkt sysselsätta dem på sitt gods. Från den karolingiska epoken och framåt var sådana *servi casati* inte ovanliga: *Polyptychus Irminonis*\* talar om landbor, av vilka åtminstone några bör ha befunnit sig i ett tillstånd av slaveri.

\* Jordebok som Irminon, abbot av Saint-Germain-des-Prés, lät uppräta över klostrets egendomar i början av 800-talet./ö a.

Slutligen finner jag det nödvändigt att erinra om mångfalden av faktorer i historien. Marx upptäckte ekonomins eller rättare sagt produktionssättets bestämmande roll. Han var helt upptagen av denna innovation, en för tiden genial skapelse, och utvidgade inte sin forskning till att innefatta andra faktorer, även om han aldrig skulle ha drömt om att utesluta deras betydelse; och eftersom historien är människornas verk fann han det lustigt att han anklagades för att bortse från den mänskliga naturen. Ty om ekonomin är den i sista hand bestämmande faktorn i historien, så är det för att människan först och främst måste ha föda: hon producerar för att hon är hungrig. Här vill jag inte räkna upp exempel, och skall därför nöja mig med att betona demografins betydelse för medeltidshistorien — en betydelse som Dobb själv medger. Om feodalherren ökade sina fordringar så berodde detta delvis på att han genom sina avkomlingar ökade antalet personer som gjorde anspråk på hans inkomst; och om bönderna flydde så berodde även detta delvis på att de blev alltför många för att kunna försörjas av jorden. I detta avseende verkar det ligga mer i Sweezys ståndpunkt än vad Dobb är villig att medge (även om han inte förnekar betydelsen av handelns återupprättande). Om feodalherrarna blev mer fordrande så berodde detta till stor del på att stadshandeln tillhandahöll nya produkter som kunde förfinas deras livsstil, medan bönderna flydde från jorden, eftersom städernas utveckling erbjöd dem en tillflyktsort och en möjlighet till lönande sysselsättning.

## II

Vi kan säga några ord om diskussionen om de ”två vägarna” till kapitalistisk produktion. En köpman startar en tillverkningsverksamhet, antingen i dess egentliga bemärkelse (vad vi i Frankrike kallar *usine*) eller i dess vidare bemärkelse, t ex med hjälp av vad man på engelska kallar *putting-out system* (förlagssystem). Han blir därmed en industriidkare, men eftersom produktionen fortfarande är underordnad handeln förblir ekonomins struktur oförändrad i detta avseende. Detta är ”väg nr 2”. Om å andra sidan en hantverkare slutar att producera för den lokala konsumtionen och börjar tillgodose den nationella och internationella marknaden, blir producenten tillika köpman. Detta är ”väg nr 1”: den revolutionära vägen eftersom handeln här underordnas produktionen.

Jag instämmer i denna beskrivning. Den första vägen frambringade vad jag gärna skulle kalla en teknologisk revolution, och enligt min uppfattning var det detta som främst sysselsatte Marx. Men om kapitalism definieras som jakten på *profit*, som inhöstas på lönearbetarnas produkter, förefaller mig problemet med dess utveckling vara mycket komplext. I synnerhet som ”väg nr 2” kan leda till kapitalism lika lätt som ”väg nr 1”, och jag tror inte att Marx var medveten om detta.

Om en hantverkare beträder ”väg nr 1”, underordnar han inte bara handeln under produktionen. För att tillgodose marknaden, i ordets vidaste bemärkelse, måste han sysselsätta lönearbete från vilket han kan realisera en profit. Det är vad som gör honom till kapitalist.

Men om en köpman startar en varutillverkning gör han exakt samma sak; också han är kapitalist. Man kan kanske invända, att han skiljer sig från hantverkaren om hans tillverkning är organiserad som förlagssystem, eftersom hemarbetaren förblir en oberoende producent, och köpmannen likt en konsument köpslår med honom om priset på produkten och endast realiserar sin profit genom dess senare försäljning. Invändningen skulle vara riktig, om hemarbetaren fortsatte att producera för den lokala marknaden och därigenom bibehöll ett visst mått av frihet att välja sina kunder — en omständighet, som skulle skydda honom från att helt underordnas köpmannens vilja. Men det är uppenbart att förlagssystemet förr eller senare tenderar att utesluta denna möjlighet, eftersom köpmännens beställningar i kraft av sin kvantitet och regelbundenhet till sist kommer att monopolisera hantverkarens aktivitet. Dessutom, när köpmannen sörjer för arbete och råmaterial, underordnar han inte enbart redan existerande hantverkare: han skapar nya hantverkare ur lant-

befolkningen, vars endemiska arbetslöshet utlämnar dem till hans nåd. I vilket fall omvandlas köpmannen till en kapitalist enligt Marx' definition. Det är denna utveckling som förklarar uppkomsten av klasstrider i Italiens och Flanderns städer under 1300- och 1400-talet.

Dessa iakttagelser motsäger inte Dobbs framställning av motsättningen mellan köpmannen och producenten som blivit kapitalist — en motsättning, som han anser vara ett av de utmärkande dragen i den första engelska revolutionen. Köpmännen och staten understödde varandra ömsesidigt: de förra som penningutlånare och leverantörer till staten (speciellt armén), den senare som fördelare av privilegier, premier och monopol. Därutöver gynnade de styrande handel och manufaktur av skatteintresse och för att upprätthålla landets penningmängd: när merkantilism och kolonial exploatering sattes i system, var det köpmannen som gynnades. Köpmannen hade följaktligen ingen tanke på att omstörta den sociala och politiska ordningen; det var på förhand givet att han skulle ta kungens parti om monarkin hotades. Å andra sidan var symbiosen mellan staten och köpmännen en anledning till missnöje bland de tidiga kapitalistiska producenter, som inte åtnjöt samma fördelar som de privilegierade köpmännen och därför måste förlita sig på sina egna resurser.

Det är trots allt omöjligt att förneka, att samförståndet mellan handeln och staten främjade kapitalismens utveckling, även om vi anser att Sombart har överbetonat statens inflytande i detta avseende. Manufakturerna skulle inte ha utvecklats så lätt om inte staten skyddat dem från mer avancerade ekonomiers konkurrens. De statliga kontrakten gav dem också viktiga fördelar och utövade ett större inflytande på deras tekniska utveckling än vad man vid den tiden kunde förutse. Order på lyxartiklar från hovet hade mindre betydelse än leveranser till den statliga sektorn, speciellt armén, eftersom den senare krävde massproduktion. Hantverket kunde inte anpassa sig till denna typ av produktion och kunde inte uppnå den kvantitet, regelbundenhet, snabbhet och framförallt enhetlighet hos produkterna, som var så väsentlig när det gällde krigsutrustning. Det var endast köpmannen, som skapat sig en manufakturverkstad eller organiserat ett förlagssystem, som kunde möta statens efterfrågan genom att koncentrera och rationalisera produktionen. På detta sätt spelade köpmannen en roll i kapitalismens historiska mission: Upprättandet av massproduktion på grundval av en rationaliserad och mekaniserad arbetsprocess möjliggjordes av produktionsenheternas koncentration.

Under dessa förutsättningar tror jag att vi kan sammanfatta situationen på följande sätt: köpmannen skapade tillverkningsföretag; hans intresse sammanföll med statens och även med de stora jordägarnas, som inhägnade jordegendomar och fördrev bönder för att omvandla jordbruket. I deras efterföljd strävade också bönder, som hade samlat besparingar, och hantverkare, som deltog i den ursprungliga ackumulationen, efter att omvandla jordbruket och upprätta manufakturer. Eftersom de ignorerades av staten var de lika avundsjuka på köpmän som på aristokrater, och försökte nå politiskt inflytande för att avskaffa privilegier och monopol och för att själva erhålla statliga uppdrag. Det är därför naturligt att de vid tiden för den första engelska revolutionen tog parti för parlamentet. Den franska revolutionen 1789 uppvisar en liknande bild. Jag borde emellertid tillägga, att förlitandet på staten, som dessa grupper så totalt fördömde när det gällde köpmännen, inte förblev en främmande praxis för dem: när förespråkarna för företagsamhet skaffat sig makt, utnyttjade de staten på samma effektiva sätt som de privilegierade köpmännen gjort före dem.

### III

Jag skulle vilja avsluta med några metodiska anmärkningar. Huvuduppgiften för sociologer och ekonomer som Dobb och Sweezy är att undersöka nutida ekonomier och samhällen. De kan då jämföra dessa för att erhålla allmänna kategorier. Det är naturligt att denna komparativa metod

leder dem till att utvidga sina undersökningar till tidigare ekonomier och samhällen. Då måste de bli historiker.

När Dobb och Sweezy nått detta sista stadium utvecklade de inte sina hypoteser utifrån egen källforskning, utan använde sig av historikernas forskningsresultat. Mot detta finns inget att invända. Historiker har själva anlitat samma utväg. Det är bara det, att de inte stannar vid detta. För när en hypotes en gång har formulerats, måste det teoretiska skarpsinnet rikta sig utåt och på nytt fråga den yttre världen, för att se om vittnesbörden bekräftar eller kullkastar hypoteserna.

Jag tror att den debatt som Dobbs bok orsakat nu har nått denna punkt. Det skulle vara fåfängt och t o m skadligt att driva den vidare i abstrakta termer. För hur kan vi motsvara det experimentella förnuftets principer utan att gripa tillbaka på den historiska forskningen och dess regler? Historikern skall formulera en forskningsplan; han skall utarbeta ett system av problemställningar, som anger var han skall börja sin undersökning. Dobb och Sweezy har gjort oss tjänsten att formulera problemen. Nu är det upp till historikerna att besvara dem!



## Giuliano Procacci: En debattöversikt

Det mest omstridda problemet i debatten mellan Dobb och Sweezy gäller giltigheten av Pirennes tes om handelns betydelse för det feodala samhällets utveckling och förfall. Den belgiske historikers uppfattning i denna fråga är välkänd: han ansåg, att det handelsflöde, som utvecklades i medelhavsområdet under det romerska imperiet, avbröts under 600-talet när de arabiska erövrarna och det frankiska väldet, Mohammed och Karl den store, bröt upp denna geografiska enhet. Europas ekonomiska återuppvaknande på 1000-talet berodde därför, enligt hans uppfattning, på den internationella handelns återuppträdande. Detta var i sin tur till stor del att verk av sådana *déracinés* som Godric av Finchale, som var de första att stimulera handelns och utbytets pånyttfödelse i ett samhälle, som var uppsplittrat i hermetiskt isolerade ekonomiska verksamheter. ”Im Anfang war der Handel”, som Hauser senare sade om kapitalismens ursprung. Om det var så att handeln kronologiskt och kausalt föregick det feodala samhällets uppkomst och utveckling, måste vi dra slutsatsen, att det var handeln, och den särskilda kapitalform som den skapade, som var drivkraften i utvecklingen av det feodala samhälle, som den också framfött. Dessutom måste det feodala samhällets nedgång och dess ersättande av det kapitalistiska samhället ha varit direkt beroende av handelns och handelskapitalets framgång.

De argument, som Sweezy anför i sin kritik av Dobbs bok, ligger mycket nära Pirennes teser. Men för att inte förvränga hans tankegång, skall vi låta Sweezy själv komma till tals: ”Vi ser sålunda hur långdistanshandeln kunde vara en skapande kraft, som gav upphov till ett nytt system av produktion för utbyte vid sidan av det gamla feodala systemet för behovsproduktion. Så snart dessa två system existerade sida vid sida började de naturligtvis påverka varandra.”<sup>1</sup> Den ”väst-europeiska feodalismen” var, enligt Sweezy, ”trots sin kroniska instabilitet och osäkerhet, ett system med en mycket stark benägenhet att bevara givna produktionsmetoder och produktionsförhållanden”.<sup>2</sup> Följaktligen måste den kraft som upplöser detta statiska system komma utifrån; och det var just handeln, i det den drev fram städernas tillväxt och upprättandet av de första industrierna samt drog de livegna till städerna, som i det långa loppet omöjliggjorde ”samexistensen” mellan feodalism och ett system av produktion för utbyte. Till slut bröt den ner feodalismen i de västeuropeiska länderna. Sweezy är väl medveten om att kapitalistisk produktion, såtillvida som den representerar en högre och mer komplex form av varuproduktion, var något helt annat än den varuproduktion som utvecklades under den feodala epoken. Därför ställdes han inför en svårighet: hur skall man definiera den historiska period, som ungefär omfattar 1400- och 1500-talet, under vilken feodalismen var död eller döende men ännu inga element eller drag av ett kapitalistiskt produktionssätt existerade? Sweezy räddar sig undan denna svårighet genom att postulera förekomsten av en särskild historisk fas, i vilken ”de dominerande elementen *varken* var feodala *eller* kapitalistiska”<sup>3</sup>, och för vilken han föreslår beteckningen ”förkapitalistisk varuproduktion”. I detta avseende kritiserar han Dobbs uppfattning, enligt vilken denna period fortfarande var huvudsakligen feodal till sin karaktär.

Redan från en rent abstrakt synpunkt är de logiska bristerna i Sweezys behandling av problemet uppenbara. Om vi försöker tolka problemet med övergången från feodalism till kapitalism i ljuset av marxismen, vilket var den amerikanske ekonomens avsikt, kan vi inte ignorera den dialektiska metoden, som är själva grunden i marxismen. Att hävda att feodalismen var en orörlig historisk formation, som inte hade några inre utvecklingsmöjligheter, utan bara var mottaglig för yttre påverkan, innebär emellertid att man ställer problemet som om det handlade om tillfälligheter och

<sup>1</sup> P.M. Sweezy, *En kritik*, ovan (i mitten av kapitlet)

<sup>2</sup> Ibid (tidigt i kapitlet)

<sup>3</sup> Ibid (sent i kapitlet)

inte om en dialektisk samverkan. Om ett sådant tillvägagångssätt säger Dobb i sitt svar: ”att påstå det /att feodalismen inte har någon inre tendens till förändring/ vore att göra ett undantag från den allmänna marxistiska utvecklingslagen, enligt vilken varje ekonomisk samhällsformation utvecklas genom sina egna inre motsättningar”.<sup>4</sup> Likaså innebär hypostaseringen av en förmedlande och självständig period mellan feodalism och kapitalism (vilken ”etikett” man än vill ge den) att man uppger varje historisk framställning av hur det nya utvecklas inom det gamla, eller, som Marx säger, att beskriva de ”födelsvåndor” som åtföljer uppkomsten av ett nytt samhälle i det gamlas sköte. Metodologiska synpunkter liknande Dobbs har också framförts av Hilton och Takahashi.

Dessa logiska brister medför motsvarande brister i den historiska tolkningen. Här kan vi hänvisa till de invändningar, som framförts i de bidrag som följt på Sweezys kritik. Både Dobb och Hilton har ånyo hävdad, att feodalismens utveckling och nedgång var ett resultat av krafter som verkade inom den. Dobb betonade — liksom redan i sina *Studier* — att i vissa områden, som var perifera i förhållande till de stora allfarvägarna och handelsrutterna, inträdde upplösningen av de typiska feodala samhällsförhållandena (t ex livegenskapen) betydligt tidigare än i de områden som genomkorsades av dessa handelsvägar: sålunda försvann livegenskapen tidigare i de efterblivna områden i norra och västra England än i de mer avancerade områdena i sydöst. På motsvarande sätt sammanföll den ”andra livegenskapen” i Östeuropa med en period av handelsexpansion. Detta innebär inte — vilket Dobb understryker — att handels och varuproduktionens tillväxt inte spelade en viktig roll i det feodala samhällets utveckling och upphävande. Men den var — för att upprepa en formulering av Marx, som Dobb citerar i sina *Studier* — en samverkande faktor som var underordnad produktionssättets egen ”stabilitet och inre organisation”.

Hiltons bidrag till debatten om övergången från feodalism till kapitalism försöker beskriva just denna inre organisation. Han utvecklar några av synpunkterna i *Studier*, och försöker klarlägga det feodala samhällets inre funktionssätt. Detta samhälles grundläggande lagbundenhet utgjordes enligt honom av den exploaterande klassens tendens att maximera den jordränta, som utvanns av de omedelbara producenternas arbete: denna tendens kom emellertid i konflikt med den samhälleliga tillväxtens krav och framkallade därigenom motsättningar inom den exploaterande klassen själv. Hiltons analys går sedan in på enskilda aspekter, som vi inte kan behandla här. När man läser Hilton och de relevanta delarna av Dobbs bok, kan man inte undgå intrycket, att även om dessa författare övertygande vederlägger Pirennes teser, som Sweezy upprepar, om att handeln var det feodala samhällets *primära drivkraft* (Hiltons uttryck), så är de mindre övertygande i sin historiska rekonstruktion av feodalismens inre dialektik, eftersom deras argumentation ofta verkar vara defensiv och kritisk snarare än konstruktiv och positiv. Det är naturligtvis riktigt att tolkningssvårigheterna här är stora p g a bristen på användbar forskning; Sweezy står på en relativt säker grund, när han visar, vilket Dobb själv också medger, hur svårt det skulle vara att belägga Dobbs tes om att det feodala produktionssättets primära drivkraft var immanent till sin natur.

Det förefaller mig som om denna svårighet blir tydligast, när vi betraktar hur det för debatten centrala problemet om de medeltida städernas ursprung behandlades. Med hänsyn till detta problem anmärkte Sweezy: ”Dobbs teori om de inre orsakerna till feodalismens sammanbrott skulle fortfarande kunna räddas, om man kunde visa att städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet. Men som jag förstår Dobb, så hävdar han inte detta. Han intar en eklektisk ståndpunkt till problemet med de medeltida städernas ursprung, men erkänner att deras tillväxt i allmänhet var beroende av deras betydelse som handelscentra. Eftersom handeln inte kan betraktas som en form av feodal ekonomi, så innebär det, att Dobb knappast kan förklara

---

<sup>4</sup> Dobb, *Ett svar* (början av kapitlet)

stadslivets uppkomst som en konsekvens av inomfeodala orsaker”.<sup>5</sup>

Medan, som vi sett, den amerikanske ekonomens antagande om att handel och feodalism ömsesidigt utesluter varandra inte kan accepteras utan en noggrann prövning, så är hans anmärkning om Dobbs osäkerhet om problemet med städernas ursprung inte utan värde. I själva verket nöjer sig *Studier i kapitalismens utveckling* med att framställa olika teorier om detta problem och övertar från den ena eller andra teorin de mest sannolika elementen. Men själva problemet med städernas ursprung inom (eller utanför) det feodala samhällets struktur får inte någonstans den medvetna och systematiska behandling som det förtjänar, så läsaren kan ofta känna att han möter dessa städer utan att veta något om deras uppkomst och ursprung.

I sitt svar försummar inte Dobb att ta hänsyn till Sweezys kritik på denna punkt. Men hans formuleringar tycks emellertid röja en viss osäkerhet. Han håller inte med om att han kan tillskrivas tesen att ”städernas uppkomst var en inre process i det feodala systemet”, men tillägger inom parentes: ”Även om jag tror, att det senare i viss mån är sant, och att feodalismen, just eftersom den långt i från var en ren naturhushållning’, uppmuntrade städer för att tillfredsställa sitt behov av långdistanshandel.”<sup>6</sup> Kanske är den bristande klarhet med vilken Dobb uttrycker sig ett tecken på att han inte ägnat tillräcklig uppmärksamhet åt detta problem. Det är emellertid uppenbart, att så länge problemet med förhållandet mellan stad och land, som den historiska formen av förhållandet mellan produktion och handel, inte kan ges en systematisk förklaring, så kommer det att vara svårt att tillbakavisa Pirennes teori om handelns nedbrytande yttre påverkan på det feodala samhället — och hans härtill relaterade uppfattning om de medeltida städernas ”kapitalism”. Så länge dessa städer, som var handelns centra, inte integreras med det feodala samhället självt och betraktas (med Dobbs formulering) som ett resultat av detta samhälles ”inre” utveckling, kommer frestelsen att placera feodalismens ”primära drivkraft” utanför systemet att vara alltför stark och faktiskt också alltför berättigad.

I Dobbs arbete förblir emellertid denna integration underförstådd snarare än explicit uttryckt. Men andra riktningar inom den historiska forskningen, som också arbetar inom en marxistisk ram, har gått längre. Jag tänker framför allt på de sovjetiska historiker, som betraktar de medeltida städerna och den varuproduktion de stimulerade, som beståndsdelar i själva det feodala produktionsättets historiska utveckling. Denna fråga debatterades nyligen i tidskriften *Voprosy Istorii*. Författaren till en av artiklarna, F. Polyansky, hävdar i själva verket, att ”stadens uppkomst utgjorde en form av den feodala regimens politiska och ekonomiska expansion”.<sup>7</sup> Han infogar denna tes i den allmänna uppfattningen, att varuproduktionen var funktionell för feodalismen — en integrerad beståndsdel i den, och inte något yttre och antagonistiskt i förhållande till den.<sup>8</sup> Därav följer, att de uttryck för en brådmogen kapitalism, som faktiskt fanns i några medeltida städers industri, framför allt i Italien och Flandern, inte har mer än en ”episodisk” karaktär för Polyansky.<sup>9</sup>

Om vi emellertid vill begränsa oss till anglosaxisk historieskrivning, så saknas det heller inte här tecken på att det är i denna riktning som den moderna historieforskningen rör sig. I februari 1953, bara en månad efter publiceringen av den citerade uppsatsen i *Voprosy Istorii*, publicerade den engelska tidskriften *Past and Present* A.B. Hibberts artikel ”The Origins of the Medieval Town

<sup>5</sup> En kritik, ovan

<sup>6</sup> Ett svar, ovan

<sup>7</sup> F. Ya Polyansky, O Tovarnom proizvodstve v usloviach feodalizma i *Voprosy Istorii*, 1953, Nr 1, s 52 f.

<sup>8</sup> Ibid, s 54

<sup>9</sup> Ibid, s 55.

Patriciate”<sup>10</sup>. Hibbert diskuterade här Pirennes bedömning av handelns roll för det medeltida stadsväsendets uppkomst och tillväxt, och karaktäriserade hans teori som att ”det finns en naturlig oförenlighet mellan en feodal stat och en stat som tillåter handelns och industrins tillväxt”. Mot denna uppfattning ställde han sin egen övertygelse om att ”både teori och fakta tyder på att handeln under den tidiga medeltiden långt ifrån verkade upplösande på det feodala samhället, utan snarare var en naturlig produkt av detta samhälle och fram till en viss punkt gynnade feodaltherrarna dess utveckling”.<sup>11</sup> Förutsättningen för de kommersiella verksamheternas varuproduktionens blomstring var utvecklingen av ekonomins agrara sektor. Denna var naturligtvis en ”inre” beståndsdel i det feodala produktionssättet och en ”grundläggande förutsättning för städernas utveckling”.<sup>12</sup>

Hibbert belägger denna tes genom att erinra om det faktum, att många medeltida stadscentra hade ett ”seigneurie” ursprung — för att modifiera en term som varit föremål för en historievetenskaplig debatt i Italien. Som exempel anför han här städerna Genua, Milano, Lincoln, vissa polska städer, Bergen, Cambridge, Arras och staden Dinant, som Pirenne har undersökt. Sina belägg hämtar Hibbert, förutom från några välkända stadsmonografier, från Lestocquoys undersökning av flamländska och italienska städer<sup>13</sup> och från Saporis referat på den internationella historikerkongressen 1950. Dessa arbeten utkom emellertid efter publiceringen av Dobbs *Studier*, och varken Sweezy eller Dobb kunde vid tiden för deras debatt ta dem i beaktande. Men det är värt att understryka, att det finns tecken på att senare forskning har bekräftat de mycket tentativa anmärkningar om de medeltida städernas uppkomst, som Dobb gjorde i sitt svar.

Men trots allt förefaller det mig, som om den engelske historikerns ståndpunkt i viss utsträckning bara är en arbetshypotes, även om den, vad gäller det särskilda problemet med handelns och handelskapitalets roll i det feodala samhället och därmed de medeltida städernas karaktär, är den mer adekvata. Diskussionen mellan Sweezy och de engelska marxisterna har alla kännetecken på en duell mellan ojämnt beväpnade kombattanter, eftersom den förre kan stödja sin tes på en stor fond av välstuderat material, ja på en hel forskningsriktning, medan de senare bara kan förlita sig på en ny och djupare förståelse av problemet och på försök att tolka heterogena källor, som ofta är inspirerade av den motsatta uppfattningen. Det enda sättet att komma ur denna återvändsgränd är att utrusta de stridande med samma vapen, dvs att uppmuntra forskningen att hålla steg med denna rimliga forskningshypotes. Häri är alla parter i diskussionen överens. Hilton understryker nödvändigheten av detta särskilt tydligt i en skarpsinnig artikel, som publicerades i *Past and Present* i februari 1952. Här hävdar han, att ”Pirenne har både genom sina studier av de medeltida städernas tillväxt och genom sina mer allmänna arbeten utövat ett betydande inflytande på undervisningen och forskningen i medeltidens ekonomiska historia. Han betonade att den internationella handelns tillväxt hade en nyckelroll i det feodala samhällets omvandling. Många vanliga påståenden om medeltida kapitalism härrör från hans arbeten, och hans slutsatser har understötts av en rad senare studier”.<sup>14</sup> Men denna tankegång, som har befrämjats av Pirennes kraftfulla personlighet, har — enligt Hilton — visat sig vara inadekvat i ljuset av de moderna hypoteserna om handelns och handelskapitalismens roll. Han drar därför slutsatsen, att den historiska forskningen skall orienteras mot andra områden, och som särskilt viktiga framhåller han agrarhistoria, teknologihistoria och historien om sambandet mellan ekonomisk bas och

<sup>10</sup> A.B. Hibbert, *The Origins of the Medieval Town Patriciate* i *Past and Present*, februari 1953, s 16.

<sup>11</sup> *Ibid*, s 17.

<sup>12</sup> *Ibid*, s 17.

<sup>13</sup> *Ibid*, s 27. Lestocquoys bok *Aux origines de la bourgeoisie: les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens* utkom i Paris 1953.

<sup>14</sup> R.H. Hilton, *Capitalism — vad betyder det?* (nedan, Hitons artikel)

politisk-juridisk överbyggnad.

Det andra huvudproblem som Sweezy reste var, om 1400- och 1500-talet skulle klassificeras som en kapitalistisk eller feodal epok, eller om Sweezys hänvisning till en ”period av förkapitalistisk varuproduktion” var den riktiga tolkningen. Här var enligt min mening Dobbs och de engelska marxisternas svar mer substantiellt. På detta område kunde de utnyttja ett ansevärt arv av forskning och diskussion. 1940, vid den engelska revolutionens 300-årsjubileum, gav publiceringen av Hills välkända studie<sup>15</sup> upphov till talrika diskussioner, som återupptogs 1946-47 när detta arbete utgavs på nytt. Tidskriften *Labour Monthly* var forum för diskussionerna 1940-41, som bl a innehöll ett betydelsefullt inlägg från Dobb.<sup>16</sup> Problemet gällde den engelska revolutionens natur. Var det en borgerlig revolution med målet att slutgiltigt upprätta ett kapitalistiskt produktionssätt, vars nödvändiga förutsättning redan förelåg efter en mognadsprocess under 1500-talet och tidigare? Eller handlade det om en aktion från en bourgeoisie, som redan var vid makten och ville förekomma en feodal-aristokratisk reaktion? De flesta diskussionsdeltagare uttalade sig för den första tolkningen, som också var den Hill hade föreslagit i sin uppsats. Dobbs inlägg fick en särskild betydelse, eftersom det sporrade till större konkretion och undvikande av abstrakt och rigid dogmatism. Han påpekade att det för diskussionens syfte var nödvändigt att klarlägga vilket produktionssätt som var förhärskande i England vid tiden för revolutionen. Begreppet ”handelskapitalism”, som användes av alla deltagarna i diskussionen, fäste särskild uppmärksamhet vid utbytessfären på bekostnad av produktionssfären, och var därför inte ägnat att definiera produktionssättet som sådant. Dobb var benägen att lösa problemet genom att beteckna Tudor- och Stuarttidens England som feodalt, samtidigt som han anmärkte, att inom detta feodala samhälle befann sig de element, som till sist skulle komma att karaktärisera det borgerliga samhället, redan i ett avancerat utvecklingsstadium. Dobb skulle senare komma att skärpa denna tolkning i sina *Studier*, där han understryker den konservativa roll som de merkantila klasserna spelade i den engelska revolutionens olika faser.<sup>17</sup> Man kan förstå hur erfarenheterna från denna diskussion och den därmed förbundna forskningen tillät de engelska marxistiska historikerna att besvara Sweezys kritik i detta avseende med större självsäkerhet. I själva verket förhöll sig både Dobb och Hill till de tidigare debatter, som vi just har nämnt.

Dobb förklarar att han är överens med Sweezy om att det europeiska samhället mellan 1300- och 1500-talet måste betraktas som en komplex historisk formation i ett övergångsstadium, dvs att de gamla ekonomiska formerna höll på att upplösas samtidigt som nya former uppkom. Denna dynamiska situation representerar emellertid inte en distinkt historisk fas; den utgör inte ett produktionssätt *sui generis* [av sitt eget slag]. Den innebär bara att det nya växer fram ur det gamla. Ett produktionssätt förutsätter produktionsförhållanden, som i sin tur förutsätter klasser med olika samhällslig ställning: livegna och feodalherrar, ”fria” arbetare och kapitalister. Vilka produktionsförhållanden och vilka klasser svarar mot det produktionssätt som Sweezy postulerar — förkapitalistisk varuproduktion? Det var denna fråga som både Dobb och Hill ställde till amerikanen. ”Om köpmannabourgeoisien utgjorde den härskande klassen, måste staten ha varit någon form av borgerlig stat, anmärker Dobb. ”Och om det redan förhöll sig så, inte bara på

<sup>15</sup> C. Hill, *The English Revolution 1640. Three Essays*, London 1949, andra upplagan. Boken består av tre uppsatser, av vilka den första (Hill) behandlar revolutionen i allmänhet, den andra (M. James) materialistiska tolkningar av det revolutionära samhället i England och den tredje (E. Richword) Milton.

<sup>16</sup> Se recensionen av Hills uppsats av P.F. i *Labour Monthly*, okt 1940, s 558; svaret på den från D. Garman och P.F:s replik, ibid, dec 1940, s 651 ff; inläggen av D. Torr och Dobb, ibid, febr 1941, s 88 ff. En klagörande och omfattande sammanfattning av diskussionen finns i artikeln ”State and Revolution in Tudor and Stuart England” i *Communist Review*, juli 1948, s 207 ff, som publicerades av Brittiska kommunistpartiets historikergrupp.

<sup>17</sup> Dobb, *Studier i kapitalismens utveckling*, kap. 4. Vad gäller denna aspekt av Dobbs teori, se de kritiska anmärkningarna som finns i B. Trentins recension av Dobbs bok *Società*, nr 3, 1952.

1500-talet utan också i början av 1400-talet, vad utgjorde då den egentliga stridsfrågan i 1600-talets engelska inbördeskrig?” Om vi tillbakavisar hypotesen att den engelska revolutionen var en form av borgerlig repression riktad mot en feodal kontrarevolution, eftersom den inte överensstämmer med historiska fakta, ”så kvarstår bara uppfattningen (som jag anser vara den riktiga), att den härskande klassen fortfarande var feodal och att staten fortfarande var ett instrument för dess herravälde”.<sup>18</sup> Inte heller är den idé hållbar, som Sweezy senare framförde: i 1500- och 1600-talets England förelåg en viss balans mellan de motsatta klasskrafterna, som medförde att ”flera” klasser delade och tävlade om makten. Hill visade eftertryckligt att denna hypotes inte bara var teoretiskt tvivelaktig, utan också, åtminstone vad gäller 1500-talet, empiriskt ogrundad. Sammanfattningsvis tenderade de engelska historikerna att flytta fram feodalismens — som produktionssätt betraktad — *terminus ad quem* till tiden för de borgerliga revolutionerna — med andra ord, i Englands fall till 1600-talet och för det kontinentala Europa till en än senare tidpunkt. Det är också väl känt, att det är denna periodisering som sovjetiska historiker arbetar med.<sup>19</sup>

En sådan klassificering kan säkert framstå som något överraskande om den tillämpas abstrakt och kategoriskt. I själva verket avser den bara att visa, att intill en viss tidpunkt var det dominerande produktionssättet i varje land feodalt; denna dominans utesluter inte möjligheten av att det fanns kapitalistiska ”frön” eller ”former” (betydelsen av dessa begrepp kommer att framgå av det följande) inom det gamla produktionssättet. På denna punkt är de engelska historikerna mer eller mindre överens med Sweezy. Det gäller också Takahashi, som i sin tur korrigerade några felaktigheter hos Dobb. Vi kan därför sluta oss till att 1400- och 1500-talen (och även senare århundraden, om vi betraktar andra länder än England) inte framstår som en självständig fas, som en avgränsad ”era” mellan feodalism och kapitalism, utan som en historisk period, vilken karaktäriseras av kapitalistiska formers uppkomst och utveckling (t ex de första manufakturerna) inom ramen för ett ännu existerande feodalt produktionssätt.

Problemet med kapitalismens ursprung inom det feodala samhället har flera olika aspekter. De studier som vi här intresserar oss för behandlar problemet med jordbrukets rationalisering (den engelska *enclosure*-rörelsen); problemet hur den första arbetsmarknaden uppkom genom den sociala differentieringen inom bondeklassen (jfr det elisabethanska Englands fattiglagar); problemet med förändringen av förhållandet mellan stad och land. Men det viktigaste problemet gäller uppenbarligen de första kapitalistiska manufakturernas ursprung, vilka medförde uppkomsten av nya produktionsförhållanden, nämligen förhållandet mellan den kapitalistiske företagaren och de ”fria” arbetare, som han anställde. Utvecklades manufakturerna på grundval av den medeltida industrins skråsystem, eller var de en ny skapelse? Härstammade dess grundare ur de köpmannaklasser, som var bundna till det feodala samhället, eller handlade det om andra personer och nya sociala skikt? Detta var diskussionens allmänna problem. Den kom efter hand att koncentreras till tolkningen av en känd passage i *Kapitalets* tredje band, som det för klarhetens skull är värt att återge: ”Övergången från det feodala produktionssättet sker på två sätt. Producenten blir köpman och kapitalist, i motsats till jordbrukets naturaekonomi och det skråbundna hantverket i medeltidens stadsindustri. Detta är den verkligt revolutionerande vägen. Eller också bemäktigar sig köpmannen direkt produktionen. Lika mycket som den sistnämnda vägen historiskt sett verkar som en övergångsform — som t ex en engelsk klädeshandlare under 1600-talet, som skaffar sig kontroll över vävarna, vilka dock fortfarande är självständiga, säljer ull till dem och köper deras väv — lika litet leder den i och för sig till en omvälvning av det gamla produktionssättet. Snarare

<sup>18</sup> Dobb, *Ett svar*, ovan

<sup>19</sup> Se boken *Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalismus in der geschichtlichen Entwicklung der UdSSR. Diskussionsbeiträge*, Berlin 1952

konserverar den det och bibehåller det som sin förutsättning."<sup>20</sup>

Detta är de ”två vägar” på vilka de kapitalistiska produktionsförhållandena upprättas. Dobb försökte i sina *Studier* att historiskt skilja dessa två faser åt. Den första vägen (från producent till kapitalist) företräddes av de produktionsenheter baserade på lönearbete, som bildades inom jordbruk och industri under 1500- och 1600-talet. Dessa företag hade i allmänhet en ganska begränsad omfattning och skapades av personer, som kom direkt ur producenternas egna led (välbärgade bönder, hantverkare). Dessa skikt utgjorde den mest progressiva delen av bourgeoisie: det var de som hade mest att vinna på det feodala produktionsättets nederlag. Cromwells New Model Army rekryterades till stor del ur deras led. Den andra vägen (från köpman till kapitalist) var den historiska process genom vilken de köpmannaklasser, som utvecklades inom det feodala samhället, bemäktigade sig kontrollen och ledningen av den industriella produktionsprocessen i dess förefintliga form.

Medan i det första fallet det alltså uppstod ett förhållande mellan företagare och ”fri” arbetare, så konfronterades i det andra fallet ofta en köpmannakapitalist med en producent, som ännu inte hade berövats sina produktionsmedel. I det första fallet producerade producent-kapitalisten för marknaden och var därför intresserad av dess utvidgning och av att sänka produktionskostnaderna. På så sätt kom han att frigöra sig från underordningen under handelskapitalet och tenderade i själva verket att underordna detta under industrikapitalet. I det andra fallet producerade köpmannakapitalisten endast så mycket som hans handelsföretag kunde sälja. Han underordnade sin produktionsverksamhet under sina köpmannaintressen, och handelskapitalet fortfor därför att dominera över industrikapitalet. I det första fallet är kapitalistens profit redan en profit, som på kapitalistiskt vis tillägnas på grundval av de ”fria” arbetarnas merarbete. I det andra fallet är profiten fortfarande i stor utsträckning vad Marx kallade ”försäljningsprofit”. Den var typisk för handelskapitalet i det feodala samhället, och utgjordes av den skillnad mellan köp- och försäljningspris som förelåg under särskilda marknadsbetingelser. Följaktligen hade kapitalisten i det första fallet allt intresse av att rasera det feodala samhällets olika restriktioner och skråprivilegier för att kunna utöka och utvidga marknaden, medan i det andra fallet handelskapitalisten hade allt intresse av att bevara samhällets status quo, som var förutsättningen för hans ”försäljningsprofit”.

Detta är den historiska tolkning, som Dobb gav den citerade passagen i *Kapitalet*. Enligt hans *Studier* exemplifieras väg 1 av textilfabrikanter som John Winchcomb i Newbury och Thomas Blake i Bristol. Denna typ av företagare var talrikare inom gruvdrift och saltproduktion. Slutligen hänför han den s k ”hemindustrin” till den första vägen.<sup>21</sup> Exempel på väg 2 är, om vi får anföra ett mer känt exempel utanför England, *manufactures royales* i Frankrike under Colberts tid. Detta exempel framfördes av Takahashi som ett stöd för den tes, som Dobb argumenterade för nästan uteslutande på grundval av engelskt material. Takahashi åberopade arbeten av Lefebvre, Labrousse och Tarlé. Det var dessa studier som först klargjorde, att den industriella organisationsform som hade framtiden för sig inte var den som exemplifierades av Colberts privilegierade manufaktur, utan istället mindre företag med en entydig kapitalistisk karaktär — inte *l'industrie des villes* utan *les petites producteurs de campagne*.

Sweezy föredrog emellertid en annan tolkning av passagen från *Kapitalet*. Marx ställde, enligt hans mening, ”den snabba starten för den fullt utvecklade kapitalistiska företagsamheten” i kontrast till ”förlagssystemets långsamma utveckling”.<sup>22</sup> Med andra ord motsvaras väg 2 av förlagssystemet, där köpmannaföretagaren lägger ut produktens olika produktionsfaser på

<sup>20</sup> Marx, *Kapitalet* III, s 303.

<sup>21</sup> Dobb, *Studier*, s 117 ff.

<sup>22</sup> Sweezy, *En kritik*, ovan

oberoende hantverkare. Väg 1, som är snabbare och därför mer revolutionär, hoppar över denna mellanliggande fas och leder direkt till upprättandet av ett rationellt produktionssystem av det slag, som — enligt Takahashi — uppkom med Colberts manufactures réunies. Sweezy verkar inte tro, att dessa båda vägar nödvändigtvis motsvaras av olika sociala skikt (producenter å ena sidan och köpmän å den andra), även om han medger att denna tolkning är möjlig. Istället verkar han hålla fast vid att samma slags människor och samma sociala skikt var företrädde i lika hög grad på de båda vägarna. Med andra ord, medan skillnaden mellan väg 1 och väg 2 för Dobb väsentligen består i att de företräddes av sociala krafter med skilda intressen och politiska föreställningar, så består skillnaden för Sweezy i att det är fråga om olika typer av produktionsprocesser (förlagssystem kontra centraliserad manufaktur). Sweezys värdering av de små företagens roll — de ”små männen”, *les petits producteurs de campagne* — i den kapitalistiska industrins inledningsfas är följaktligen rakt motsatt Dobbs. Enligt hans uppfattning bör man inte söka den kapitalistiska fabriken egentliga föregångare i första hand bland dessa småproducentkapitalisters företag, utan bland mer betydande industriella företag av det slag som Colberts manufakturverkstäder.

Ett värdefullt bidrag till lösningen av detta komplicerade problem har givits av Takahashi. När han ingrep i debatten mellan Dobb och Sweezy ägnade han särskild uppmärksamhet åt problemet med de ”två vägarna”. Han företrädde tesen, att passagen från *Kapitalets* tredje band, sedd i sitt sammanhang, inte begränsar sig till att påvisa existensen av två vägar, utan även hävdar att det föreligger en motsättning mellan dem. Väg 1 kännetecknas av handelskapitalets underordning under industrikapitalet och marknadens under produktionen, medan väg 2 omvänt kännetecknas av produktionens fortsatta beroende av marknaden, industrins beroende av kommersiella vinster. Väg 1 leder nödvändigtvis till ett definitivt brott med de feodala produktionsförhållandena, väg 2 till en anpassning till dessa förhållanden, såtillvida som den — för att använda Marx' ord — ”i och för sig /inte leder/ till en omvälvning av det gamla produktionssättet. Snarare konserverar den det och bibehåller det som sin förutsättning”. Den japanske historikern gör den träffande iakttagelsen, att vi här har att göra med en historisk karaktärisering av två åtskilda faser i kapitalismens inledning. Just för att de är två åtskilda och motsatta historiska faser är de två vägarna inte (som Sweezy verkar föreställa sig) två olika lösningar på ett och samma problem; de svarar inte mot samma intressen, utan mot olika problem, olika intressen och olika sociala skikt. *Manufactures réunies* grundades av *haute bourgeoisie*, som var bunden till och integrerad i den feodala ordningen, och de försvann också då denna ordning föll samman i den franska revolutionen. På samma sätt stod Stuartperiodens ”ryktbara manufakturister” i motsättning till den puritanska revolten, som istället understöddes av små kapitalistiska producenter i städerna och på landsbygden.

Från denna synpunkt återspeglas motsättningen mellan de två vägarna och de med dem förbundna två motsatta produktionssätten i politisk kamp och i partier: jakobiner kontra girondister i den franska revolutionen, indenpendenter kontra rojalister i den engelska. Dominansen för någon av de två vägarna i ett land tolkar därför Takahashi — med ett brett historiskt perspektiv — som karaktäristiska uttryck för detta lands sociala struktur under den kapitalistiska eran. Han påpekar, att den första vägens dominans i Frankrike och England ger en stor del av förklaringen till skillnaden mellan den sociala strukturen i dessa länder och i de länder, t ex Tyskland och Japan, där den andra vägen dominerade. Vad gäller den specifika historiska analysen är Takahashis uppsats ett framstående bidrag, även i jämförelse med Dobbs Studier. Han kritiserar särskilt Dobbs misstag att sätta förlagssystemet i förbindelse med väg 1 snarare än med väg 2. Detta system var i själva verket till största delen en skapelse av köpmän, som — såtillvida som de först försåg enskilda producenter med material och sedan försäkrade sig om försäljningen av slut-



produkten — endast ” ’kontrollerade’ produktionen utifrån, och för att vidmakthålla sin ställning som handelskapitalister lämnade de de traditionella produktionsbetingelserna oförändrade”.<sup>23</sup> Förlagssystemet skall därför inte, vilket är fallet hos Dobb, sammanblandas med den hemindustri, som bars upp av ”oberoende små och medelstora företag”.

Det är intressant att notera, att debatten mellan Dobb och Sweezy om manufakturernas ursprung också hade sin motsvarighet i Sovjetunionen. Mellan 1948 och 1950 publicerade tidskriften *Voprosy Istorii* ett antal artiklar om de ryska manufakturerna under Peter den stores tid. Den senaste av dessa artiklar, skriven av Borisov<sup>24</sup>, utvecklade problemställningar och argument, som i mycket liknar Takahashis. I polemik mot tidigare artiklar och monografier avvisar Borisov föreställningen om att de ryska manufakturerna på Peter den Stores tid var kapitalistiska till sin karaktär. De innehöll kapitalistiska ”frön”, men hade själva inte någon kapitalistisk ”form” (*kapitalitjeskij ukklad*, enligt den terminologi Lenin använde i *Kapitalismens utveckling i Ryssland*). Borisov skiljer den ”kommersiella” (*kaufmännisch*) manufakturen från den ”kapitalistiska”. Liksom den japanske historikern lägger han stor vikt vid förhållandet mellan handels- och industrikapital samt mellan produktion och marknad för den historiska bestämningen av manufakturen.

Vi avslutar här vår översikt av de viktigaste texterna och problemen i debatten om övergången från feodalism till kapitalism. För läsaren bör det ha framgått att denna debatt var ett komplex av ytterst olika diskussioner och teman. Inom ramen för den allmänna problemställningen diskuterades ett antal speciella frågor: handelsns roll för det feodala produktionssättets utveckling och undanträngande; den engelska revolutionens karaktär; de ”två vägarna” och den kapitalistiska manufakturernas ursprung.

I denna mening ger debatten en överblick över de nyare historiska ansatserna till en lösning av problemet. Naturligtvis beror dess intresse liksom dess begränsning på att det inte varit fråga om rent empiriska beskrivningar utan om försök att åstadkomma en rekonstruktion i ljuset av ett nytt historiskt perspektiv. Debatten var, som påpekats, aldrig fri från heterogenitet: förhållandet mellan källor och tolkning, mellan material och framställning förblev med nödvändighet utvändig. Alla diskussionsdeltagare var medvetna om detta förhållande, som särskilt betonades av Hilton. I detta avseende är diskussionen inte bara en summering av existerande kunskap. Den representerar en rad olika ansatser för historisk utforskning av särskilda problem. Dessa olika ansatser börjar redan bära frukt, framför allt i England. Låt oss hoppas att kunskapen om och studiet av dessa problem skall visa sig lika fruktbara för den historiska forskningen i vårt eget land.

Naturligtvis är den italienska historiens problem helt annorlunda än den engelska eller franska historiens. Det är emellertid uppenbart att många av de element som framkommit under loppet av diskussionen om övergången från feodalism till kapitalism kan användas för att berika vissa forskningsområden och för att ställa och besvara vissa problem i vår egen historia. Det är t ex otvivelaktigt att handelskapitalets roll för det medeltida italienska samhällets utveckling och nedgång är ett tema av särskilt stort intresse för oss. Detsamma gäller industrins och manufakturernas ursprung liksom hemindustrins karaktär. De som känner till Gramscis fängelseanteckningar vet att dessa innehåller många reflektioner kring teman som ingår i den debatt vi behandlat. Varje läsare kommer att erinra sig Gramscis anmärkningar om stadsekonomiernas korporativa struktur och om den historiska utvecklingen av förhållandet mellan stad och land.

<sup>23</sup> Ett diskussionsbidrag, ovan

<sup>24</sup> Jämför Borisovs uppsats ”Über die Entstehung der Formen der kapitalistischen Ordnung in der Industrie” i boken *Zur Periodisierung* s 157-171, som sammanfattar de ryska arbetena i detta ämne.

## Kompletterande material

### Rodney Hilton: Kapitalism — vad betyder det?

En gång studerades kapitalismens historia av både dess anhängare och kritiker utifrån en någorlunda gemensam uppfattning om vad detta begrepp innebar.

”Ämnet kapitalism”, skrev professor Postan,<sup>1</sup> ”har fått sin plats i den politiska och vetenskapliga diskussionen tack vare Marx' och marxisternas verk”. Många historiker följde honom i denna bedömning. E. Lipson övertar i sin *Economic History of England*<sup>2</sup> på det stora hela taget Marx' definition av kapitalismen. Han håller med om att kapitalismens grundläggande kännetecken är klassuppdelningen mellan egendomslösa lönearbetare och kapitalägande företagare, till skillnad från den karaktäristiska medeltida organisationen av industri och jordbruk, som baserades på småproducenter med egna produktionsmedel.

Under de senaste åren har definitioner — både implicita och explicita — med mycket mindre precision vunnit anseende. En karakteristisk definition har givits av professor Pirenne, som talar om ”den tendens till ständig ackumulation av rikedom som vi kallar kapitalism”.<sup>3</sup> Två ledande franska historiker hänvisar till kapitalister och kapitalism i sin analys av karolingertidens stora jordegendomar.<sup>4</sup> Och det är alldeles uppenbart en vidare definition än Marx', som får professor Sapori — en specialist på den italienska industrins och handelns historia under medeltiden — att tala om en ”kapitalistisk revolution” på Thomas av Aquinos tid.<sup>5</sup>

Pireennes definition hänförde sig till de europeiska köpmännens verksamhet under 1100- och 1200-talet. Sådana definitioner ställer historieläraren och -studenten inför det förbryllande fenomenet med ”medelklassens uppåtstigande” (naturligtvis förbunden med handelns tillväxt), som tycks börja så tidigt, pågå så länge och ge förklaringen till så många olika historiska processer och händelser. För även om medeltidens urbana medelklass i Europa sägs ha börjat sin beryktade karriär redan så tidigt som på 900-talet,<sup>6</sup> så ställs läraren inför problemet att förklara varför det dröjde ända till 1600- och 1700-talen innan denna klass blev den dominerande kraften i samhället. Varför tog det mer än 700 år att nå denna ställning, när den var ”uppåtstigande” under hela denna period?

Alla historiker sätter inte likhetstecken mellan en klass' expansion på grundval av handel i ett agrart dominerat samhälle och kapitalismens expansion. Men trots allt antar man i allmänhet att dessa två rörelser var identiska. Specialisterna gör detta med försiktighet och reservationer, men de som av pedagogiska skäl anser det nödvändigt att förenkla är för det mesta mer reservationslösa. De senare kan faktiskt också hämta stöd från några framstående specialister på medeltidens handel. Professor de Roover, som givit utomordentliga bidrag till vår kunskap om det medeltida bankväsendet, talar t ex om den ”kommersiella revolutionen i slutet av 1200-talet”, som beredde väg för en ”handelskapitalism, vilken i de flesta europeiska länder inte ersattes av industrikapita-

<sup>1</sup> ”Medieval Capitalism” i *Economic History Review*, 4. En utförlig diskussion om användningen av detta begrepp finns i M. Dobb, *Studier i kapitalismens utveckling*, kap I.

<sup>2</sup> *Economic History of England*, London 1956-58; jfr bd I, s 468.

<sup>3</sup> *Belgian Democracy*, s 30.

<sup>4</sup> E. Halphen, *Etudes critiques sur l'histoire de Charlemagne*, s 265. J. Calmette, *Le Moven Age*, s 135.

<sup>5</sup> ”Il guisto prezzo nella dottrina di San Tomasso” i *Studi di Storia economica Medievale*, 1946, s 191.

<sup>6</sup> Jfr ”The Tenth Century” av Abbé Lestocquoy i *Economic History Review*, 1, 1947, s 1-14.

lismen förrän vid mitten av 1800-talet”.<sup>7</sup> Och de flesta moderna bidragen från historiker, som ägnar sig åt handelns och industrins historia under medeltiden, utgår (ofta implicit) från antagandet att vad de diskuterar är ”kapitalism”.

Nyare forskning har visat, att den äldre generationen ekonomihistoriker begick ett misstag, när de betraktade medeltiden som en period av ”naturahushållning”. Dessa historiker förringade den omfattning i vilken varor producerades för marknaden. De underskattade också den handelns omfattning och dess återverkan på det ekonomiska livet. Pirenne har både genom sina studier av de medeltida städernas tillväxt och genom sina allmänna arbeten<sup>8</sup> utövat ett betydande inflytande på undervisningen och forskningen i medeltidens ekonomiska historia. Han betonade att den internationella handelns tillväxt spelade en nyckelroll i det feodala samhällets omvandling. Många vanliga påståenden om medeltida kapitalism härrör från hans arbeten, och hans slutsatser har understötts av en rad senare studier. Här behöver bara några av dem nämnas. De viktigaste arbetena har utforskat handelns och industrins utveckling i de ekonomiskt mest avancerade delarna av det medeltida Europa — Flandern och Italien. Espinas studier har visat hur omfattande den industriella verksamheten var i den flamländska klädesmanufakturerna, och har genom dessa detaljstudier åskådliggjort Pireennes mer allmänna iakttagelser. Doren, Davidsohn, Saporini har visat hur de toscanska städernas industriella och kommersiella verksamhet var mer utvecklade än den i Flandern.<sup>9</sup> Dessa centra producerade tyger för den internationella marknaden. De köpte råmaterialet från platser som låg långt från tillverkningsorten. Ull importerades från England, Spanien och andra länder. Färgämnen hämtades från Svarta havet. Naturligtvis framtvångade skeppningen av råmaterial och exporten av färdiga produkter en komplicerad handelsmekanism. Ända till slutet av 1200-talet var de stora marknaderna i Champagne viktigast i rader av internationella handelsplatser, där köpare från söder mötte säljare från norr. Under 1300-talet upprättade importköpmän (främst italienare) permanenta agenturer i tillverknings- och handelscentra. För att undvika transport av guld och silver och för att övervinna svårigheterna med valutaväxling i mynt infördes bruket av växlar. De möjliggjorde kreditväsendets utveckling, för att inte tala om att de underlättade ocker i stor och liten skala liksom ett internationellt statligt finansväsen.<sup>10</sup>

Vid sidan av de undersökningar, som påvisat den internationella handelns betydelse, står agrarhistoriska arbeten, som har korrigerat den gamla föreställningen om en värld bestående av slutna ”natura”-ekonomier. Upplösningen av karolingertidens stora egendomar sedan 1000-talet, uppdelningen av huvudgårdsjorden, de helt livegna böndernas avtagande antal och penningrättans tilltagande andel i förhållande till arbets- och produkträttan beskrevs redan i mer än ett halvsekel gamla arbeten.<sup>11</sup> Sedan dess har ekonomihistoriker tenderat att entydigt förbinda dessa företeelser med den samtida kommersiella expansionen. Fortfarande är emellertid jordbrukets

<sup>7</sup> Money, *Banking and Credit in Medieval Bruges*, Cambridge, Mass. 1948, s 11.

<sup>8</sup> *Medieval Cities; Histoire de Belgique; Social and Economic History of Medieval Europe; Mahomet et Charlemagne*.

<sup>9</sup> G. Espinas, *La vie urbaine de Douai au Moyen-Age*, Paris 1913; densamme, *La draperie de la Flandre française au Moyen-Age*, Paris 1923; A. Doren, *Studien aus der Florentiner Wirtschaftsgeschichte*, Stuttgart 1910; densamme, *Entwicklung und Organisation der Florentiner Zünfte im 13. und 14. Jahrhundert*, Leipzig 1897; R. Davidsohn, *Geschichte von Florenz IV*, Berlin 1925; A. Sapiro, a a.

<sup>10</sup> Se förutom de redan citerade arbetena av Saporini och de Roover, R. Doehaerd, *L'expansion économique beige au Moyen-Age*, Brussel 1946; Y. Renouard, *Les hommes d'affaires Italiens du Moyen-Age*, Paris 1949; densamme, *Les relations des papes d'Avignon et des compagnies commerciales et bancaires de 1316 a 1378*, Paris 1942.

<sup>11</sup> Tex L. Delisle, *Etudes sur la condition de la classe agricole en Normandie au Moyen-Age*; H. See, *Les classes rurales et le regime seigneurial en France au Moyen-Age*, Paris 1901.

marknadsaspekt mindre utforskad än industrins och handelns. En orsak till detta är att beläggen för marknadsproduktion inom jordbruket är förhållandevis knappa, undantaget England. Upplösningen av de stora jordegendomerna dröjde längre i England än i Frankrike och Västtyskland; de utvecklades därför till den främsta marknadsproducenten när efterfrågan expanderade framför allt under 1200-talet. Följaktligen finns lämningar från denna marknadsproduktion bevarade i England i en annan utsträckning än på kontinenten. Det finns en stor mängd årliga godsräkenskaper från ungefär mitten av 1200-talet. Men även om många värdefulla monografier har skrivits om enskilda egendomar, så har förhållandevis få systematiska undersökningar av marknadsproduktionens exakta omfång företagits.<sup>12</sup> Trots detta har åtminstone en modern historiker dragit slutsatsen att 1200-talets engelska gods var exempel på en agrar kapitalism.<sup>13</sup>

Det råder en högst påtaglig förvirring när det gäller studiet av kapitalismens tidiga former. Det är därför lämpligt att se tillbaka på vad Marx menade med ordet. Han använde det för att beteckna vad han beskrev som den samhällsliga materiella rikedomens ”produktionssätt”. Hans uppfattning var, att de samhällsliga och politiska institutionerna, idéerna och framstegen i varje samhälle ytterst bestämdes av dess ”produktionssätt”. Därför såg han det avgörande momentet i övergången från det feodala till det kapitalistiska samhället i omvandlingen från ett huvudsakligen agrart samhälle av småproducenter, vars viktigaste sociala klasser var jordherrarna och deras ofria bönder, till ett samhälle som producerade varor för utbyte på marknaden och vars huvudklasser utgjordes av kapitalägande företagare och egendomslösa lönearbetare.

Marx' allmänna uppfattning är välkänd, och hans kapitel om den ”ursprungliga ackumulationen” i *Kapitalet* I är de flesta ekonomihistoriker förtrogna med. Men av särskilt intresse för medeltidshistorikern är tre kapitel i tredje bandet<sup>14</sup>, i vilka mindre kända uppfattningar om kapitalismens ursprung sammanfattas.

Hans huvudargument är att handeln med pengar eller produkter, hur utbredd och hur effektiv den än är för ackumulationen av penningkapital, inte av sig själv förmår omvandla det feodala samhället. I stället beror hastigheten och formerna för det feodala samhällets upplösning på dess ”stabilitet och inre organisation” som ”produktionssätt”. De viktigaste orsakerna till dess nedgång var samhällets inneboende motsättningar snarare än handelns påverkan utifrån.

Enligt hans uppfattning var penningkapital, ackumulerat av köpmän och ockrare, den enda formen av kapital i den antika och medeltida världen. Medeltidens typiska kapitalist var en köpman, som skaffade sig en profit på transportmonopolet mellan ekonomiskt efterblivna och geografisk avlägsna områden. Denna profit kunde härstamma från import av lätta och dyra artiklar (t ex kryddor) från öst, eller från exploatering av prisskillnader på dagligvaror mellan olika lokala marknader. Även ockrarens profit grundade sig på ekonomins efterblivna snarare än på dess utvecklade drag. Den härrörde från de jordägande klassernas överflöds konsumtion och från böndernas och de små hantverkarnas ständigt återkommande bankrutter. Det är först när kapitalet ”bemäktigar sig produktionen” som köpmanna- och ockerkapitalet underordnas industrikapitalet, och först då kan man tala om ett kapitalistiskt ”produktionssätt”.

Denna värdering av det medeltida penningkapitalet föranledde Marx att inta en skeptisk hållning till uppfattningen, att penningröntans tillväxt stod i något direkt samband med de feodala för-

<sup>12</sup> Pionjärarytet av N.S.B. Gras, *The Evolution of the English Corn Market from the Twelfth to the Eighteenth Century*, Cambridge, Mass. 1915, måste särskilt nämnas, även om det bara riktar uppmärksamheten på detta problem.

<sup>13</sup> R.R. Betts, ”La Societe dans l'Europe centrale et dans l'Europe orientale” i *Révue d'Histoire Comparée*, 1948.

<sup>14</sup> Kap 20, Ur köpmanskapitalets historia; kap 36, Förkapitalistiska förhållanden; kap 47, Den kapitalistiska jordröntans uppkomst.

hållandenas upplösning. Han skilde likaså noggrant på ”feodal ränta” och kapitalistisk jordränta och på handels- och industrikapital. Den ”feodala räntan”, som bönderna betalade till jordherren i arbete, in natura eller i pengar, motsvarar det ”mervärde”, som kapitalisten erhåller från lönearbetaren. Under kapitalismen är inte jordräntan den viktigaste inkomstkällan för den härskande klassen. Den är främst en ”extraprofit”, som jordägaren tillägnar sig från den kapitalistiske jordbrukaren i kraft av sitt monopol på en naturkraft, jorden.

Marx betonade penningens upplösande inverkan på det feodala samhällets ekonomi, men framhöll samtidigt några av de regressiva effekterna av handels- ockerkapitalets verksamhet. Inom textilindustrin ledde köpmannakapitalets dominans till en försämring av hantverkarnas villkor, så att de i vissa avseenden hade det sämre ställt än lönearbetarna. Ockrandet orsakade, särskilt på landsbygden, en depression, utan att dock förändra det existerande samhällets karaktär. ”Den skuldsatte feodalherren blir alltmer tyrannisk, eftersom han själv blir alltmer förtryckt.” Men Marx betraktade köpmannakapitalets tillväxt som en av det kapitalistiska produktionssättets förutsättningar.

Den viktigaste av dessa förutsättningar, framför allt för den kapitalistiska industrins utveckling, var koncentrationen av penningförmögenheter. Inom jordbruket bidrog penningröntans utveckling till en skiktning av lantbefolkningen och till ett genombrott för det kapitalistiska jordbruket. När penningröntans ersatte arbetsröntan fick bönderna möjlighet att ägna all sin tid åt den egna gården, och de mer välbeställda bland dem kunde ackumulera ett överskott. De fattigare bönderna ruinerades å andra sidan av det ständigt stigande kravet på penningränta och av ockrandet. När jordröntan uttrycktes i pengar kunde också ett penningpris sättas på jorden. Det befordrade köp och försäljning av jord; och allteftersom mer jord marknadsfördes bidrog den åtföljande upplösningen av de traditionella jordlotterna till en ytterligare differentiering inom bondeklassen.

Prövostenen för en sådan analys är inte om den låter övertygande eller inte, utan om den hjälper oss att tolka de fakta och lösa några av de problem som medeltidshistorikerna ställs inför. Ett av de mesta angelägnade av dessa problem är hur länge äldre former av ekonomisk struktur och social organisation bestod och hur länge de var förhärskande.

De viktigaste förändringarna av det agrara livet i senmedeltidens Västeuropa är allmänt bekanta. Feodalherrarnas juridiska anspråk på sina landbors person avtog; en majoritet av landborna befriades från arbetsplikter på feodalherrens huvudgård; penningröntan blev den dominerande rönteformen och det totala röntetrycket minskade. Med andra ord försvagades jordherrens makt över sina bönder. Låt oss för ögonblicket bortse från det exakta sambandet mellan dessa nya företeelser och ökad marknadsproduktion, och i stället försöka göra oss en föreställning om i vilken utsträckning de innebar en grundläggande förändring av samhällets karaktär. De stora huvudgårdarna tenderade att försvinna eller förtvina, men de hade aldrig utgjort mer än en del av den uppodlade jorden och den teknik som användes där skilde sig inte på något betydande sätt från den som bönderna använde på sina egna jordlotter. Den småskaliga bondeproduktionen fortsatte som förut. Det är visserligen sant att från början av 1300-talet började en hel del rika bönder och — lite högre upp i samhällshierarkin — många lågadliga att driva jordbruk i större skala. Båda använde i viss omfattning lönearbete, men inte i en sådan utsträckning att det gamla systemet förändrades därigenom. Men även om man i ljuset av senare händelser kan betrakta det förhållande mellan jordherre och landbo, som grundades på betalning av penningränta, som en viktig övergångsfas i det medeltida jordbrukets nedgång, så kvarstod dock feodalismens grundläggande kännetecken. Jordherrarna fortsatte att ta ränta från bönderna genom

utomekonomiskt tvång.<sup>15</sup> Bönderna lämnade en del av sitt överskott till sina herrar under samma juridiska och militära sanktioner som förut (även om dessa var mer effektiva än tidigare på grund av statsmaskineriets tillväxt). Det faktum att bönderna måste förvandla sitt överskott till pengar i stället för att leverera det direkt i form av arbete eller in natura förändrade ännu inte klassförhållandena.

Småproduktion fanns det också inom industrin. Det inträdde en stor förändring då de spridda hantverkarnas verksamhet i byarna kompletterades med produktionen från ett stort antal verkstäder, som var koncentrerade i städerna och organiserade i skrän. Detta var en del av den allmänna ekonomiska expansionen under 1100- och 1200-talen. I vissa centra för exportproduktionen, framför allt av textilier, tog rika köpmannagrupper kontroll över produktionsprocessens båda ändar; de anskaffade råmaterial och organiserade försäljningen av slutprodukten. I och med detta förlorade hantverkaren sitt oberoende. Men de stora köpmännen i Douai, Gent och Florens revolutionerade inte produktionen. Även om man uppnådde en viss centralisering av de förberedande och avslutande processerna, så utfördes den största delen av tillverkningen i hantverksmästarens familjeverkstad. Även om det fanns proletär arbetskraft i de flamländska och italienska textilcentra, så var arbetarna vanligen sammanförda i grupper om högst fyra eller fem i köpmännens centrala magasin. Till största delen var de anställda i hantverksmästarnas verkstäder och arbetade vid deras sida.<sup>16</sup>

I vissa avseenden försenade de stora köpmännen i själva verket produktionens utveckling. De var rädda för hantverkarnas egen marknadsproduktion. Följaktligen förbjöd de varje samarbete mellan hantverkare på olika stadier av produktionsprocessen. Om vävarna skulle överlämna sin produkt direkt till valkare och färgare, fanns det en risk för köpmannen att någon hantverkare skulle kunna kontrollera produktionsprocessen inifrån. Så gick det nästan i Flandern på 1200-talet. När de gamla klädeshandlande patricierna förlorade den politiska makten, utvecklades bland vävarna i städer som Gent företagarelement, som kunde ha övertagit produktionen om inte politiska faktorer, landsbygdsindustrins framväxt och den flamländska textilindustrins nedgång hade hindrat dem.<sup>17</sup> Det var för att undvika detta som de köpmän i Nordeuropa och Italien, som levererade råmaterial, insisterade på att produkten efter varje produktionsled skulle återföras till det centrala magasinet för att sedan lämnas ut till nästa hantverkare i kedjan. Så länge hantverkaren förblev underordnad köpmannen på detta sätt var ingen förändring av småproduktionens traditionella metoder möjlig.

Liksom inom jordbruket fanns det också inom industrin och finansväsendet såväl konservatism som förändring. Stora koncentrationer av handelskapital och förfinade kredit- och bytesmekanismer var nya drag under 1200- och 1300-talet. De uppkom när den europeiska exporten av industriella produkter återställde handelsbalansen mellan Västeuropa och Orienten.<sup>18</sup> Denna utveckling förkroppsligades av de stora köpmännen, vilkas främsta representanter var de italienska bankirerna. Trots sin synbarliga makt som internationella finansiärer anpassade de sig,

<sup>15</sup> Lönearbetaren är tvungen att arbeta för kapitalisten för att överleva; han är underkastad ett ekonomiskt tvång. Den feodale bonden, som besitter sina egna produktionsmedel, måste genom ett direkt eller indirekt våldshot tvingas att överlämna ränta till feodalherren. Här ligger orsaken till den medeltida bondens brist på personlig frihet.

<sup>16</sup> Närmast ett organiserat proletariat kom *Ciampi* i Florens. Deras svaghet visade sig i upproret 1378, då deras kortvariga politiska makt bröt samman så snart de skars av från sina allierade bland hantverkare och småhandlare. Det var också ett uttryck för deras omognad att storborgerskapet så lätt kunde isolera dem.

<sup>17</sup> Jfr H. van Werweke, "Currency Manipulations in the Middle Ages" i *Transactions of the Royal Historical Society*, serie 4, XXXI.

<sup>18</sup> M. Bloch, "Le problème de l'or au Moyen-Age" i *Annales*, 1933, nr 5; M. Lombard, "L'or musulman du VIIe au XIe siècle" i *Annales*, 1947, nr 2; F. Braude, "Monnaies et civilisations", *Annales*, 1946, nr I.

liksom sina föregångare på 1000- och 1100-talen, till den rådande samhällsstrukturen. Redan deras brett spridda intressen som bankirer, penningutlånare och handlare med varje tänkbar vara gjorde det lättare för de härskande feodala kretsarna att socialt och politiskt integrera dem. Ty dessa härskare utgjorde den viktigaste marknaden för deras lyxvaror och upptog privata och offentliga lån från dem.

De gamla produktionsmetoderna och -förhållandena måste visserligen framhävas, men inte desto mindre ägde stora förändringar rum i det medeltida Europa mellan 1000- och 1400-talet. Utan dem hade den senare utvecklingen inte varit möjlig. Det avgörande är emellertid att det gamla sociala och politiska systemet bevarades i sina huvuddrag och först försvann på 1600- och 1700-talet, trots produktionens, befolkningens och handelns expansion under 1200- och det tidiga 1300-talet. Naturligtvis skedde viktiga förändringar av regeringsformer och samhälleliga förhållanden under medeltiden. Men Europas stater fortfor att styras av och för olika territoriella aristokratier som representerades av feodala monarkier. De styrdes inte av och för köpmän och förläggare. Därför var en borgerlig revolution nödvändig innan kapitalismens fulla utveckling kunde äga rum. Vi har betonad de gamla strukturernas fortlevnad inom jordbruk och industri för att påvisa den ekonomiska grunden för de gamla klassernas fortsatta herravälde. Detta är ett skäl till varför ett okritiskt övertagande av uppfattningen om kapitalismens gradvisa expansion från 1200-talet och framåt kan leda till en förvrängning av såväl kapitalismens som den föregående epokens verkliga historia.

Av den kritik som skisserats ovan följer att det krävs en ny inriktning på forskningen om kapitalismens ursprung. Detta förringar dock inte det stora värdet av det arbete som redan utförts av specialister på handelns, bankväsendets och industrins historia. Det avgörande är att ett antal frågor, som inte behandlats av moderna historiker, återstår att besvara.<sup>19</sup>

För att bidra till lösningen av problemen med såväl kapitalismens kronologi som dess tidigaste karaktäristika är två angreppssätt tänkbara. Först bör en kronologi över de dominerande produktionsmetoderna och -förhållandena upprättas och ställas samman med den mer kända kronologin över handelns expansion. Sedan bör det inbördes förhållandet mellan samhällets ekonomiska, sociala och politiska aspekter studeras. Speciellt krävs en undersökning av betydelsen och konsekvenserna av den ojämna utvecklingen på dessa olika områden av det mänskliga livet.

Vi kan troligen skaffa oss den riktigaste bilden av det feodala samhällets slutfas och det kapitalistiska samhällets begynnelse, om vi framför allt riktar uppmärksamheten mot produktionstekniken och -förhållandena. Naturligtvis måste handelns expansion under medeltiden analyseras i nära samband med produktionssättets förändringar. Men handelns historia kan inte ensam visa hur och när de karaktäristiska feodala förhållandena gav plats åt de kapitalistiska, hur bondejordbruk och hantverksindustri gav plats åt stora anhopningar av kapital och lönearbetare och hur profit i räntans form gav plats åt en profit, som uppkom genom det värde arbetaren tillfört den färdiga produkten.

De politiska förhållandena kräver en närmare uppmärksamhet. Den politiska strukturen och de politiska processerna uppstår i sista hand ur sociala relationer som beror av produktionen. Ekonomiska och politiska förändringar går visserligen inte hand i hand, men trots denna ojämna

---

<sup>19</sup> Det är i detta avseende intressant att se vad Mme Doehaerd (i det beundransvärda arbete som nämndes ovan) anser att ”i alla tider ha utgjort det lokala och internationella ekonomiska livets skelett”. Det är ”frågan om de produkter som är handelns objekt ... frågan om deras ursprungsorter och produktionscentra, deras handelsplatser, om importens och exportens centra, transportvägar, varubyttets agenter, metoderna för utbytet, betalningsmedlen och krediten”, s 142. Det är anmärkningsvärt att de frågor som har med produktionen att göra inte dyker upp i det ekonomiska livet.

utveckling står de lika fullt i ett inre samband. Det är inte möjligt att tala om ett kapitalistiskt samhälle när den politiska makten fortfarande ligger i den feodala aristokratins händer. Det är oklokt att tala om ett kapitalistiskt system när samhällets politiska och juridiska överbyggnad fortfarande är präglad av förkapitalistiska ekonomiska förhållanden. Den politiska makten kan försena utvecklingen av nya ekonomiska och sociala former, även om den ligger i händerna på en klass vars ekonomiska bas är i upplösning. Englands historia under Tudor- och Stuartmonarkerna liksom Mellan- och Östeuropas historia under 1800-talet illustrerar detta.

Vilka problem kräver då särskild uppmärksamhet från historieforskaren? Den kapitalistiska produktionens tillväxt kan inte bestämmas genom en uppskattning av varuproduktionens nivå. Teknikens utveckling, totalproduktionens tillväxt och omfattning samt arbetskraftens förbrukning i produktionen måste också studeras. Dessa problem är gemensamma för jordbruket och industrin; man får verkligen inte tro att undersökningen av kapitalismens ursprung primärt skall fokuseras på industrin. Englands historia fram till 1640 års revolution skulle bara vara berättad till hälften om man bortsåg från kapitalismens uppkomst inom jordbruket.

Problemet med tekniken skall inte betraktas som om det endast gällde teknologisk utveckling. Vad som är av intresse är teknikens ekonomiska och sociala verkningar. Ett av de viktigaste hindren för ackumulation och investering av kapital var produktionsenheternas litenhet inom jordbruk och industri. En central uppgift är därför att med avseende på antal, storlek och driftsmetoder undersöka de större lantgårdar, som under slutet av 1300-talet och under 1400-talet brukades av landsbygdens mest drivande element — storbönderna och lågadeln. Det enda vi hittills vet om dessa produktionsenheter inom jordbruket är att de var åtskilligt större än den genomsnittliga traditionella bondgården under 1200-talet och ofta omfattade mer än 40 ha odlingsbar jord; att de hade en heterogen struktur, eftersom de omfattade bondens ärvda jord, delar av andra bönders uppgivna jordlotter och arrenderad huvudgårdsjord; att de måste ha använt hyrd arbetskraft. Vi behöver också veta mer om tidpunkten för och omfattningen av övergången till fårskötsel för ullproduktion. Det är troligt att England producerade mindre ull vid mitten av 1400-talet än vid början av 1300-talet.<sup>20</sup> Ändå har det funnits mycket lösa skrivelser om att England var ”täckt av fårfarmer i stället för av sädesfält”.<sup>21</sup>

Problemet med gårdarnas storlek och det sätt på vilket de brukades leder omedelbart över till frågan om den agrara arbetskraften under senmedeltiden. Ökade eller minskade antalet lönearbetare efter mitten av 1300-talet? Professor Postan har i en nyligen publicerad artikel<sup>22</sup> bestridit den förhärskande uppfattningen att lönearbetet ökade i betydelse under denna period. Med utgångspunkt från uppgifter om stigande reallöner sluter han sig till att antalet lönearbetare måste ha minskat i förhållande till andra befolkningsskikt. Han antar att jordlösa arbetare och småarrendatorer efter digerdöden kunde ta över gårdar efter pestens offer. Men vem utförde arbetet på de utökade gårdar som tillhörde de räntebetalande böndernas överskikt, självägande bönder och lågadel? Då 1300- och 1400-talets förteckningar över ränteintäkter och gårdar visar att klassen av småbrukare minskade i förhållande till andra bondegrupper, är denna typ av bevis naturligtvis utan värde när det gäller att uppskatta de helt jordlösa antal. Det bästa engelska materialet om denna fråga är inte helt tillförlitligt. Det gäller beskattningslängden från 1381. Till skillnad från tidigare förteckningar anger den sysselsättningen för praktiskt taget alla skattskyldiga personer. Listorna är emellertid mycket ofullständiga eftersom det var en massflykt

<sup>20</sup> En uppskattning av ullproduktionen under 1400-talet finns i E. Power, *Medieval English Wool Trade*, s 37.

<sup>21</sup> E. Lipson, *History of the English Woollen and Worsted Industries*, 1921, s 16.

<sup>22</sup> ”Some Economic Evidence of Declining Population in the Later Middle Ages” i *Economic History Review*, II, 3.



från skattein-drivarna.<sup>23</sup>

Men de som höll sig undan och inte räknades var troligen jordlösa, eftersom de andras hus och jord inte kunde hemlighållas. Därför underskattar troligen dessa förteckningar andelen lönearbetare. De hittills studerade skattelängderna visar en förvånansvärt stor andel lönearbetare, men innan några säkra slutsatser kan dras måste detta material undersökas ytterligare.<sup>24</sup>

En uppskattning av antalet lönearbetare under senmedeltiden ger inte bara en antydning om de kapitalistiska samhällsförhållandenas framväxt. Den ger dessutom en indikator på marknadsproduktionen. När bönderna förlorade sin jord blev de inte bara arbetare utan också konsumenter. Hela deras inkomst utgjordes av lön (inte helt, men till största delen i pengar) och de måste på marknaden köpa produkter, som tidigare inte gått via marknaden.<sup>25</sup>

Hemmamarknadens kvantitativa betydelse i detta tidiga skede är så svår att uppskatta, att den internationella handeln (som det finns mycket bättre uppgifter om, t ex tullräkenskaper) lätt dominerar vår föreställning om marknadsproduktionen och förhindrar att vi ägnar tillräcklig uppmärksamhet åt hemmamarknaden.<sup>26</sup> För att kunna uppskatta betydelsen av varuproduktionen för hemmamarknaden i relation till produktionssystemet som helhet är det vidare tillrådligt att försöka uppskatta förhållandet mellan de produkter som producerades för direkt förbrukning och de som producerades för marknaden. Som ett tillägg till vad vi redan vet om regionala olikheter i den engelska historien skulle det vara värdefullt att skaffa en överblick över hur stor del av böndernas totalprodukt i de olika regionerna som konsumerades av producenterna, hur stor del som gick till marknaden och hur mycket som återstod att spendera när räntan erlagts.

Några av dessa synpunkter gäller också industrin. Även här är produktionsenheternas storlek och art av avgörande betydelse. Den oförändrade organisationen av produktionen på grundval av hantverkets familjeenhet förhindrade utvecklingen av kapitalistiska produktionsförhållanden. Det skulle emellertid vara otillräckligt att bestämma hur långt kapitalismen utvecklats bara med utgångspunkt från denna faktor. Ett av de mest fruktbara angreppssätten på problemen med kapitalismens tidigaste stadier inom industrin vore att jämföra textilindustrins historia i det medeltida Flandern och centrala Italien med dess historia i England under 1500- och 1600-talen.<sup>27</sup> Koncentrationen av kapital och arbete, organisationen av råmaterialanskaffningen och försäljningen av slutprodukten i de flamländska och italienska städerna under slutet av 1200- och början av 1400-talet var sådan, att man kan säga att samhället här befann sig vid randen av det kapitalistiska produktionssättet. Den moderna kapitalismen fick emellertid sin ursprungliga impuls från den engelska textilindustrin och härstammar inte från medeltidens viktigaste centra. Grunden lades i landsbygdens hemindustri, som hade flytt från produktionens traditionella stadscentra. Naturligtvis vet vi att skråordningen var en av orsakerna till att gravitationspunkten förflyttades från staden till landsbygden. Men detta är bara en bland många aspekter på problemet.

Ett skäl att studera Flanderns och Italiens misslyckande med att upprätta ett kapitalistiskt produktionssätt är att det inte bara tillåter utan också kräver bredast möjliga behandling.

<sup>23</sup> Jfr C. Oman, *The Great Revolt of 1381*.

<sup>24</sup> I två av Leicestershires häradar var 28 % av den taxerade befolkningen lönearbetare, exklusive marknadsstäderna och byarnas hantverkare. En jämförelse med 1800-talets Ryssland är här belysande. Lönernas höjning berodde inte bara på arbetskraftsknapphet, utan också på ökningen av rent lönearbete jämfört med småarrendatorernas tillfälliga lönearbete; eftersom en del av deras lön utgjordes av rätten till smågårdarna kunde penningersättningen hållas nere, vilket inte var möjligt då det gällde rena lönearbetare.

<sup>25</sup> Jfr. Marx: *Kapitalet* I, kap 24, avd 5; Lenin, *Selected Works* I, s 223-25.

<sup>26</sup> Jfr M. Malowists anmärkningar om Polen i *IX<sup>e</sup> Congrès des Sciences Historique*, Rapports, s 314.

<sup>27</sup> Det finns för båda århundradena en stor mängd god sekundärlitteratur.

Problemet är olösligt så länge man bara koncentrerar sig på tekniska och ekonomiska faktorer, ty den sociala och politiska utvecklingen var väl så viktig. Hur annorlunda var inte Boinebrokes i Douai och Bardi och Acciaiuoli i Florens än 1600-talets engelska företagare! Dessa tidiga kapitalister hade inte några specialiserade kommersiella intressen; de hade nära finansiella förbindelser med de ledande feodal-herrarna; de var så invävda i den europeiska feodalismens politiska och sociala relationer att något genombrott till en ny samhällsform inte var möjligt under deras ledning. I Flandern förenade de sig i början av 1300-talet med kungen av Frankrike och feodaladeln gentemot städernas hantverkare och bönderna. I Florens förbådades på 1300-talet den borgerliga revolutionens klassiska mönster i sin minst heroiska aspekt: bourgeoisien allierade sig med sina besegrade feodala fiender av rädsla för arbetarna och hantverkarna och förstörde därmed sin egen framtid som klass.<sup>28</sup>

För att använda Marx' ord, så var det feodala samhällets "stabilitet och inre organisation" tillräckligt stark även i denna tid av ekonomisk och politisk kris, för att förhindra införandet av ett nytt produktionssätt. Men precis hur och varför, det är frågor som måste överlåtas till den kommande forskningen.

Det räcker inte att studera kapital, lönearbete och produktionsenheter i deras ekonomiska aspekt. Eftersom människorna själva skapar sin historia, måste historikern veta vilken roll olika klassers politiska och samhälleliga medvetande spelade för att fördröja den kapitalistiska utvecklingen. Eftersom detta medvetande inte är något direkt uttryck för dessa klassers ekonomiska verksamhet, är historikern tvingad att dra in rättsliga, politiska och religiösa förhållanden i sin undersökning. Varken feodalismen eller kapitalismen kan begripas bara som faser i den ekonomiska historien. Samhället och dess utveckling måste studeras i sin totalitet, eftersom man annars spärrar för en insikt i den olikmässiga utvecklingen och motsägelserna mellan samhällets ekonomiska grundval och dess föreställningar och institutioner. En underskattning av dessa sambands betydelse är ödesdiger inte bara för förståelsen av det kapitalistiska produktionssättets uppkomst och slutliga seger, utan också för förståelsen av de avgörande drivkrafterna för all mänsklig utveckling.

---

<sup>28</sup> Jfr de båda första kapitlen i F. Antal, *Florentine Painting and Its Social Background*, London 1948 och N. Rodolico, *I Ciompi: una pagina de storia de proletariato operalo*, Florens 1945.

## Eric Hobsbawm: Från feodalism till kapitalism

Av de olika historiska utvecklingsstadier som Marx räknar upp i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* — det ”asiatiska, det antika, det feodala och det moderna borgerliga” produktionssättet — är det bara det feodala och det kapitalistiska som har accepterats utan några allvarligare invändningar, medan de båda andras existens och allmängiltighet har ifrågasatts eller förnekats.

Å andra sidan har problemet med övergången från feodalism till kapitalism antagligen orsakat mer marxistisk debatt än något annat av världshistoriens periodiseringsproblem. På 50-talet fördes sålunda en välkänd internationell debatt i detta ämne med deltagande av Paul Sweezy, Maurice Dobb, H.K. Takahashi, Christopher Hill och Rodney Hilton (kompletterad med bidrag från Georges Lefebvre, A. Soboul och Giuliano Procacci).<sup>1</sup> Under samma årtionde pågick i Sovjetunionen en livlig debatt om ”feodalismens grundläggande utvecklingslag”, dvs om den mekanism som *med nödvändighet* leder till att feodalismen ersätts av kapitalism, på samma sätt som kapitalackumuleringens historiska tendens i Marx' framställning leder till kapitalismens undergång.<sup>2</sup> Denna debatt ledde dock inte fram till några övertygande resultat. Säkert finns det andra liknande debatter, framför allt i de asiatiska länderna, som jag inte känner till.

Syftet med dessa rader är inte att ge ännu ett svar på de frågor som övergången från feodalism till kapitalism reser, utan att sätta in dem i den mer allmänna diskussion om samhällsutvecklingens olika stadier, som har återupptagits i *Marxism Today*. Detta görs kanske bäst genom att ta upp några påståenden till diskussion.

(1) Det första gäller feodalismens allmängiltighet. Som Joan Simon konstaterade i *Marxism Today*, juni 1962 — när hon summerade en endagsdebatt i ämnet, som organiserats av tidskriften och kommunistiska partiets historiska grupp —, så har den allmänna tendensen inom marxistisk debatt under det sista årtiondet varit att ”feodalismens” giltighetsområde vidgats på bekostnad av de samhällsformer, som man tidigare klassificerat som urkommunistiska, asiatiska osv.

”I praktiken betyder detta, att 'feodalismen' har blivit någon sorts sista arvtagare och nu har en enorm utsträckning — från primitiva samhällen fram till kapitalismens genombrott, vilket i många länder betyder fram till detta århundrade, och från Kina till Västafrika, kanske till och med till Mexico.” (*Marxism Today*, 1962, s 184).

Även om man inte anser att en sådan extensiv användning av ”feodalism”-begreppet är berättigad, så måste man medge att feodalismen är en samhällsformation med mycket stor spridning. Naturligtvis uppvisar feodalismens former betydande variationer. Den närmaste parallellen till den fullt utvecklade europeiska versionen finner man utan tvivel i Japan — här är likheterna mycket slående —, medan parallellerna är mindre långtgående i andra områden, och i ytterligare andra är de feodala elementen endast delar av ett samhälle, som är uppbyggt på ett helt annorlunda sätt.

(2) Under dessa omständigheter förefaller det klart, att det är mycket tveksamt om vi kan tala om en *universell* tendens hos feodalismen att utvecklas till kapitalism. I själva verket gjorde den endast det i en del av världen, nämligen i Västeuropa och i delar av medelhavsområdet. Det kan diskuteras om en sådan utveckling skulle ha varit möjlig enbart genom inre krafter i vissa andra delar av världen (t ex i Japan och i delar av Indien), om inte deras historiska utveckling avbrutits av västkapitalismens och imperialismens intrång. Vi kan också diskutera

<sup>1</sup> Se ovan.

<sup>2</sup> Denna diskussion har såvitt jag vet inte gjorts tillgänglig på engelska, och den tas heller inte upp i den senaste utgåvan av *Fundamentals of Marxism-Leninism*, red. O. Kuusinen.

hur långt tendenserna till kapitalism hade utvecklats i dessa områden. (I Japans fall kanske svaret på den första frågan är ”ja” och på den andra ”mycket långt”, men detta är ett ämne där en icke-expert bör avhålla sig från att uttrycka en åsikt.) Man kan också hävda, att det överallt fanns tendenser till en sådan utveckling, även om takten många gånger var långsam intill försumbarhet. Förvisso förnekar ingen marxist, att de krafter som drev fram den ekonomiska utvecklingen i Europa var verksamma överallt, men inte nödvändigtvis med samma resultat under olika sociala och historiska omständigheter. Men det finns inget sätt att komma ifrån det faktum, att övergången från feodalism i världsmåttstock är ett exempel på en högst olikmässig utveckling. Kapitalismen uppnådde en fullständig seger endast i en del av världen, och denna del omvandlade i sin tur alla andra. Vi måste följaktligen först förklara de särskilda orsakerna till att detta hände i Europa och medelhavsområdet och inte någon annanstans.

(3) Detta innebär inte att problemet kan lösas endast utifrån en europeisk synvinkel. Det är tvärtom uppenbart att förhållandet mellan Europa och resten av världen har haft en avgörande betydelse i olika kritiska faser. Allmänt talat var Europa under större delen av sin historia en barbarisk region på den yttersta västra randen av den civiliserade zon som sträckte sig från Kina i öster genom södra Asien till Mellanöstern och Levanten (Japan intar en liknande gränsposition öster om detta område, fast mycket närmare civilisationens centrum). Vid den europeiska historiens begynnelse var (som Gordon Childe visat) de ekonomiska förbindelserna med Levanten viktiga. Detta gäller också när Europas feodala historia tar sin början, när den nya barbariska (men potentiellt mycket mer progressiva) ekonomin inrättade sig på det antika grekisk-romerska imperiets ruiner, och dess mest avancerade centra låg vid slutstationerna för öst-västhandelns farleder över Medelhavet (Italien och Rhendalen). Detta blir ännu tydligare vid den europeiska kapitalismens begynnelse, då erövring och kolonial exploatering av Amerika, Asien, Afrika — och delar Östeuropa — möjliggjorde den ursprungliga ackumulationen i den del av världen där kapitalismen först utgick med segern.

(4) Detta område innefattar delar (men inte på något sätt alla) av medelhavsområdet, centrala och västra Europa. Tack vare arkeologisk och historisk forskning, framförallt sedan 1939, kan vi nu fastställa de viktigaste stadierna i detta områdes utveckling. De är:

(A) En period av tillbakagång efter det västromerska imperiets sammanbrott, följd av den feodala ekonomins gradvisa utveckling och eventuellt av en recession på 900-talet (”The Dark Ages” — den äldre medeltiden).

(B) En period av allmän och mycket snabb ekonomisk utveckling från omkring 900- till början av 1300-talet (”högmedeltiden”), som utgör feodalismens höjdpunkt. Denna period fick uppleva en avsevärd tillväxt av befolkningen, jordbruks- och hantverksproduktionen och handeln, städernas pånyttfödelse, ett stort kulturellt uppsving och en påtaglig expansion av västeuropas feodala ekonomi i form av ”korståg” mot muslimerna, emigration, kolonisering och upprättande av handelsstationer utomlands.

(C) En mäktig ”feodal kris” på 1300- och 1400-talet, kännetecknad av ett sammanbrott för det storskaliga feodala jordbruket, av nedgång i hantverksproduktionen och den internationella handeln, av befolkningsminskning, försök till social revolution och ideologisk kris.

(D) En förnyad expansionsperiod från mitten av 1400-till mitten av 1600-talet, under vilken de första tecknen på en allvarligare spricka i det feodala samhällets bas och överbyggnad (reformationen, försök till borgerlig revolution i Nederländerna) uppträder och under vilken europeiska handelsmän och erövrare gör sin första stora framryckning mot den amerikanska kontinenten och indiska oceanen. Denna period såg Marx som den kapitalistiska epokens begynnelse. (*Kapitalet* I, s 630.)

(E) Ännu en krisperiod av anpassning eller bakslag, ”1600-talskrisen”, som sammanföll med det borgerliga samhällets första genombrott i den engelska revolutionen. Den åtföljdes av en period av förnyad och alltmer allmän ekonomisk expansion, som kulminerade i

(F) det kapitalistiska samhällets definitiva seger: den kraftfulla samtidigheten av Englands industriella revolution, den amerikanska och den franska revolutionen, som alla inträffade under 1700-talet sista kvartssekel.

Den ekonomiska utvecklingen i Östeuropa är något annorlunda. Eventuellt är den något så när jämförbar i perioderna (A) och (B), men brottet inträder när stora områden erövrats av asiatiska folk (mongoler och turkar), och under perioderna (D) och (E) är vissa delar underordnade halvkolonier till de framväxande kapitalistiska områdena i väst och genomgår en refeodaliseringprocess.

(5) Övergången från feodalism till kapitalism är därför en lång och på inget sätt likformig process. Den omfattar minst fem av våra sex faser. Diskussionen om övergången har till stor del kommit att handla om hur man skall karaktärisera de århundraden som ligger mellan de första tecknen på feodalismens sammanbrott (period C, ”feodalismens kris”<sup>3</sup> på 1300-talet) och kapitalismens slutgiltiga seger i slutet på 1700-talet. Alla faser innehåller starka drag av kapitalistisk utveckling — t ex den italienska och flamländska textiltillverkningens anmärkningsvärda uppgång, som senare bröts i den feodala krisen. Det är å andra sidan ingen som på allvar har hävdats, att kapitalismen var förhärskande före 1500-talet eller att det rådde feodalism efter 1700-talets slut. Ingen kan emellertid betvivla, att under nästan tusen år före 1800 gick den ekonomiska utvecklingen i huvudsak i samma riktning. Det fanns områden som gick tillbaka efter att ha varit ledande (t ex Italien). Det fanns områden som för en tid ändrade sin utvecklingsriktning. Återigen olikformigt. Varje viktigare kris såg tidigare ”ledande” länder falla tillbaka och bli förbisprungna av länder som tidigare varit underutvecklade men potentiellt mer progressiva, som England. Men det kan inte råda något allvarligt tvivel om att varje fas i denna utveckling *befordrade* kapitalismens seger, även de som skenbart framträder som perioder av ekonomisk regression.

(6) Om det förhåller sig på detta sätt är det sannolikt, att det finns en grundläggande motsättning inom denna särskilda form av feodalt samhälle, som ständigt driver det vidare fram mot kapitalismens seger. Denna motsättnings natur har ännu inte klarlagts på ett tillfredsställande sätt. Å andra sidan är det klart, att man inte kan försumma de krafter som motverkar en sådan utveckling, även om dessa är mycket svagare. Ty övergången från feodalism till kapitalism är långt ifrån någon enkel process, där de kapitalistiska elementen inom feodalismen alltmer förstärks för att till sist vara starka nog att spränga det feodala höljet. Vad vi ständigt får se (som på 1300-talet och antagligen på 1600-talet) är att en kris för feodalismen *även* omfattar den borgerliga utvecklingens mest framskridna sektorer och därför leder till en påtaglig tillbakagång. Utan tvivel fortsätter eller återupptas framåtskridandet någon annanstans, i områden som dittills varit efterblivna, som England. Men det intressanta med 1300-talets kris (t ex) är inte bara sammanbrottet för det feodala storskaliga jordbruket, utan också för den italienska och flamländska textilindustrin med sina kapitalistiska företagare och proletära lönearbetare och med en organisation, som nästan nått industrialiseringens gräns. England går framåt; men de mer betydande områdena Italien och Flandern återhämtar sig aldrig och för en tid minskar den totala industriella produktionen. Det är naturligtvis svårt att med statistiska begrepp beskriva den långa period, under vilken de kapitalistiska krafterna tillväxer, men gång efter annan misslyckas med att bryta igenom det feodala höljet eller till och med dras med i den feodala krisen. Denna svårighet förklarar till stor del varför den marxistiska diskussionen om perioden mellan feodalismens första allmänna kris och kapitalismens definitiva seger är så otillfredsställande.

(7) I vilken utsträckning kan denna bild av en feodalism som i en långvarig process ersätts av

<sup>3</sup> Denna kris diskuterades ingående först på 1930-talet. Marxistisk diskussion därom finns i M. Dobb, *Studier i kapitalismens utveckling*, R.H. Hilton i *A Annales E.S.C.* 1951, s 23-50; F. Graus, *The First Crisis of Feudalism* (tyska och tjeckiska), 1953; M. Malowist (polska), 1953 och 1954; och E.A. Kosminsky, ”Feudal Rent in England” i *Past and Present*, 7, 1955.

kapitalism appliceras

på områden utanför den kapitalistiska utvecklingens "hjärta"? I mycket liten utsträckning. Det finns visserligen vissa tecken på en likartad utveckling under inflytande av världsmarknadens uppkomst efter 1500-talet, och kanske kan man se ett sådant i stimulansen åt textiltillverkningen i Indien. Men dessa tecken är endast sidokott av den motsatta tendensen, den som förvandlade andra områden, som kom i kontakt med och under inflytande av europeiska makter, till beroende ekonomier och kolonier. Stora delar av Amerika förvandlades i själva verket till slavekonomier för att tjäna den europeiska kapitalismens behov, och stora delar av Afrika gick ekonomiskt tillbaka på grund av slavhandeln. Av samma anledning förvandlades stora områden i Östeuropa till nyfeodala ekonomier. Och även den tillfälliga och obetydliga stimulansen till kommersiellt jordbruk och hantverk, som den europeiska kapitalismen här och var kan ha gett upphov till, kvävdes av en avsiktlig avindustrialisering så snart kolonierna eller halvkolonierna såg ut att kunna konkurrera med hemmaproduktionen, eller ens försökte tillgodose sin egen marknad istället för att förlita sig på import från England (som i Indien). Den bestående effekten av den europeiska kapitalismens framväxt var därför en skärpning av den ojämna utvecklingen och en allt skarpare uppdelning av världen i två delar; de "utvecklade" och de "underutvecklade länderna", med andra ord de exploaterande och de exploaterade. Kapitalismens seger mot slutet av 1700-talet satte sin stämpel på denna utveckling. Kapitalismen, som utan tvivel skapar de historiska betingelserna för en allmän ekonomisk omvandling, gjorde det i själva verket svårare för de länder, som inte tillhörde den kapitalistiska utvecklingens ursprungliga kärna eller dess absoluta närhet. Först den ryska revolutionen skapade förutsättningarna och modellen för en verkligt världsomfattande ekonomisk tillväxt och alla folks jämbördiga utveckling.

## Maurice Dobb: Från feodalism till kapitalism

Jag är så gott som helt överens med Eric Hobsbawms intressanta behandling av feodalismens högst varierande former och med hans slutsats, att ”övergången från feodalism till kapitalism är en lång och på inget sätt likformig process”. Han gör också rätt i att klart ställa frågan, ”om vi kan tala om en *universell* tendens hos feodalismen att utvecklas till kapitalism”, vad som än kan visa sig vara det rätta svaret; likaså betonar han med rätta den viktiga synpunkten, att kapitalismens utveckling i de mest framskridna länderna, t ex England, försenade utvecklingen i andra delar av världen, och detta inte *bara* under den imperialistiska epoken.

Den enda punkt jag vill kommentera, är en som Hobsbawm bara berör, men inte utvecklar; nämligen hur det feodala samhällets grundläggande motsättning är beskaffad och vilken roll den spelade för att skapa de borgerliga produktionsförhållandena. Det är ett ganska enkelt problem, och det bör vara välkänt för alla som följde den debatt i *Science and Society* (i början av 50-talet) som Hobsbawm refererar till. Men jag tror att det likväl är avgörande, och jag ursäktar mig därför inte för att ta upp det på nytt. Om vi inte utgår från detta problem, tror jag inte att vi kan bringa klarhet i de viktiga frågor som Hobsbawms bidrag ställer.

### **Den grundläggande konflikten**

Om vi frågar oss vilken grundläggande konflikt som det feodala produktionssättet skapade, tycks mig bara ett svar vara möjligt. Produktionssättet under feodalismen var väsentligen småproduktionen — produktion av småproducenter, som var förenade med jorden och sina produktionsmedel. Den grundläggande sociala relationen utgjordes av den feodala härskarklassens tillägnelse av merprodukten från denna småproduktion — ett exploateringsförhållande som upprätthölls genom olika former av ”utomekonomiskt tvång”. Den form i vilken merprodukten tillägnades kunde variera enligt de olika typer av feodal ränta som Marx särskilde i *Kapitalet* III (arbetsränta, produktränta eller ränta in natura och penningränta, som fortfarande kan vara feodal ränta, om än i ”en upplösande form”): ”detta är en brist på frihet”, skrev Marx, ”som kan variera allt ifrån livegenskap till en ren ränterelation.” Jag har mycket liten kunskap om olika former av feodalism i olika delar av världen; men jag tror mig med rätta kunna påstå, att de skillnader, som Eric Hobsbawm talar om med encyklopedisk kunskap, för det mesta handlar om skillnader i *formen för tillägnelse* av merprodukten. Således dominerade arbetsräntan i form av direkta arbetsplikter på feodalherrens gods åtminstone under några århundraden i Västeuropa,<sup>1</sup> (så även i Östeuropa efter ”den andra livegenskapen”); men längre österut, i Asien, verkar tillägnelse i form av tributer ha varit dominerande. ”Den specifika ekonomiska form, i vilken de omedelbara producenternas merarbete pumpas ut, bestämmer förhållandet mellan herre och dräng.”

Av detta följer direkt, att den grundläggande konflikten måste ha utgjorts av relationen mellan de omedelbara producenterna och deras feodala herrar, som i kraft av feodal rätt och feodal makt lade beslag på merarbetstiden eller merprodukten. När denna konflikt bröt ut i öppen antagonism, tog den sig uttryck i bonderevolter (individuella eller kollektiva, t ex flykt från jorden eller organiserade olagliga aktioner eller våldsdåd), som Rodney Hilton har visat vara endemiska i England på 1200- och 1300-talen.<sup>2</sup> Detta, och inte någon direkt konfrontation mellan urbana borgerliga element (köpmän) och feodalherrar, var feodalismens avgörande klasskamp. Det senare inträffade naturligtvis också (vilket stadskommunernas kamp för politisk autonomi och

<sup>1</sup> Ett vanligt misstag i tolkningen och periodiseringen av feodalismen är att man sätter likhetstecken mellan arbetsräntans tillbakagång (genom omvandling till penningränta) och själva feodalismens nedgång.

<sup>2</sup> ”Peasant movements in England before 1381” i *Economic History Review*, 1949, andra serien, del II, nr 2.

kontroll över lokala marknader vittnar om). Men så länge som de borgerliga köpmännen bara var köpmän och mellanhänder parasiterade de på feodalismen och tenderade att kompromissa med den; i själva verket var de i många fall allierade med den feodala aristokratin. Jag tror i vilket fall att deras kamp var av sekundär betydelse, åtminstone intill ett mycket senare stadium.

Om det jag just sagt är riktigt, måste vi fästa uppmärksamheten på denna revolt bland småproducenterna när vi söker en förklaring till den feodala exploaterings nedgång och upplösning, snarare än på vaga begrepp som ”marknadens utvidgning” och ”penningekonomin framväxt” eller på utmaningen från stora kapitalistiska manufakturverkstäder, som Kuusinens bok betonar (s 161-62).

### **Kapitalismens ursprung**

Men vilket samband finns det mellan småproducenternas revolt och kapitalismens uppkomst? Böndernas revolt mot feodalismen innebär inte, även om den är framgångsrik, att borgerliga produktionsförhållanden uppträder. Sambandet mellan dem är alltså inte direkt, utan indirekt; och det förklarar enligt min mening varför feodalismens upplösning och övergången kunde vara så utdragen och varför processen ibland avstannade (som i Italien, som Hobsbawm nämner, och i Nederländerna, där borgerliga produktionsförhållanden blomstrade redan på 1200- och 1300-talet, om än i en väldigt rudimentär form). Det är sant och värt att betona, att ”övergången från feodalism till kapitalism långt ifrån är någon enkel process, där de kapitalistiska elementen inom feodalismen alltmer förstärks för att till sist vara starka nog att spränga det feodala höljet.” (E. H.)

Jag ser sambandet på följande sätt. I den utsträckning som småproducenterna lyckades uppnå en viss befrielse från den feodala exploateringen — till en början kanske bara en mildring av den (t ex övergången från arbetsränta till penningränta) — kunde de behålla en del av merprodukten för sig själva. Detta gav både medlet och motivet till att för- bättra och utvidga jordbruket, vilket i sin tur ytterligare skärpte motståndet mot de feodala restriktionerna. Detta lade också grunden till en viss *kapitalackumulation inom småproduktionen*, och därmed till en begynnande *klassdifferentieringsprocess inom småproduktionen* — en välkänd process, som man kan se vid olika tidpunkter och i vitt skilda delar av världen, där det å ena sidan skapas ett övre skikt av relativt välbärgade jordbrukare (Rysslands *kulaker*) och å den andra ett nedtryckt skikt av utarmade bönder. Denna sociala polarisering inom byn (och inom städernas hantverk) beredde marken för en produktion baserad på lönarbete och därmed för borgerliga produktionsförhållanden.

Det var på *detta* sätt som embryot till borgerliga produktionsförhållanden utvecklades inom det gamla samhället. Men processen fullbordades inte på en gång. Den tog tid: i England tog den några århundraden. Det är i detta sammanhang värt att påpeka, att Marx i anslutning till övergången till kapitalism och handelskapitalets roll talade om kapitalisternas uppstigande ur producenternas led som ”den verkligt revolutionerande vägen”. När borgerliga produktionsförhållanden initieras ”uppiifrån” har övergångsprocessen en tendens att avstanna på halva vägen, och de gamla produktionssätten bevaras snarare än ersätts.<sup>3</sup>

### **Den ojämna utvecklingen**

Detta kan låta abstrakt och schematiskt — i bästa fall alltför förenklat — när det uttrycks så kortfattat som jag har gjort. Men jag menar att det är tillräckligt för att rikta uppmärksamheten på några bestämda faktorer, som kan förklara den ojämna utveckling och de tidsförskjutningar i övergångsprocessen som Eric Hobsbawm betonar. Till att börja med: precis som styrkan hos

<sup>3</sup> *Kapitalet* III, kap 20, speciellt s 303-5



böndernas missnöje kan hänga samman med den feodala utsugningens form, så kan bonde-revolternas framgång påverkas av tillgången på ny jord och förekomsten av städer, som attraherar bönderna från landsbygden och erbjuder tillflyktsorter, vilket medför en arbetskraftsbrist på de feodala egendomarna (arbetskraftsbrist låg sannolikt till grund för den feodala krisen på 1300- och 1400-talet). Feodalherrarnas militära och politiska styrka bestämmer på ett mer uppenbart sätt deras förmåga att slå ned revolter och fylla på arbetskraftsreserven, om så behövs genom nya erövringar och underkuvande av tidigare fria bönder (som under den östeuropeiska reaktionen). De ständiga feodala krigen kan åter igen vara en faktor som förstärker konflikterna och revolterna, eftersom de nödvändiggör ökade feodala inkomster och därmed ökad utsugning av producenterna.

När vi kommer till de borgerliga förhållandenas uppkomst inom småproduktionen, är det uppenbart att förekomsten av marknader — representerade av städer och internationella handelsvägar — var av betydelse. Här spelar marknadsfaktorn och synpunkter som Pirennes medel-havshandel in — men med den mycket konkreta och specifika funktionen att uppmuntra varuproduktionen (dvs produktionen för marknaden) *inom småproduktionen*, och att stimulera den sociala differentieringsprocessen inom den. Det förefaller också troligt, att tillgången på jord, som i ett tidigare stadium kan ha underlättat producenternas revolt, senare kan ha förhindrat framväxten av borgerliga produktionsförhållanden, genom att ge utarmade och/eller fördrivna bönder större chans att flytta någon annanstans (slutade inte vagabonderna och ”tiggarna” i 1500-talets England ofta som ”nybyggare” i någon annan del av landet där tillgången på jord var bättre?). Å andra sidan innebär en stor befolkning i förhållande till jorden att de utarmade och fördrivna tvingas att skaffa sig sysselsättning genom lönearbete, och därmed ställs mer (och billigare) lönearbete till den kapitalistiske *parvenu*-företagarens förfogande.

Jag menar inte att detta är en ens tillnärmelsevis fullständig uppräkningslista av de förklaringar, som vi skall leta bland för att finna svaren på våra problem. De har snarare tagits upp som exempel på den typ av förklaring, som det angreppssätt jag har skisserat pekar hän mot. Men så länge vi inte har någon klar bild av hur feodalismens upplösningsprocess och övergången gick till (även om denna bild kommer att förändras och klarna allteftersom vi införlivar och upptäcker nya fakta), tror jag inte att vi kommer att lyckas med att finna klara och tillfredsställande svar på frågor av det slag som Eric Hobsbawm ställer i sitt bidrag.

## John Merrington: Stad och land i övergången till kapitalism

Förhållandet mellan stad och land, som något centralt i övergången till kapitalism, och — mer grundläggande — identifieringen av urbanisering med kapitalism och framsteg formulerades explicit redan i de tidigaste teorierna om kapitalismens ursprung: 1700-talets politiska ekonomi. Enligt företrädarna för denna revolutionära *conjectural history of civil society* — Smith, Steuart, Ferguson, Millar — skulle arbetsdelningens och marknadens ursprung under civilisationens ”kommersiella stadium” sökas i delningen mellan stad och land. (Uppdelningen mellan Skottlands hög- och lågländer gav ett slående belägg för detta.) Åtskillnaden mellan produktion och konsumtion, som frambringades av utbytet mellan stad och land, var orsaken till den ”revolution”, genom vilken landsbygdsekonomin självständighet underminerades av de urbana konsumtionsmönstren, som raserade den statiska ordningen av patriarkalisk auktoritet grundad på jordägande, där ”konsumtion inte är en belöning utan priset för underkastelse”.<sup>1</sup> Denna revolution genomfördes helt utan förutseende eller avsikt, blott och bart genom egenintressenas växelverkan — adelns tillfredsställelse av ”barnslig fåfänga”, stadsköpmännens jakt efter vinst. Med andra ord: genom bytesprincipens (människans ”naturliga benägenhet att köpa och sälja”) fria verkan realiserades en högre enhet av de olika intressen som konfronterades med varandra på marknaden. På detta sätt förverkligades marknadens progressiva roll: den bröt upp landsbygdens tvångsförhållanden, skapade oberoende för varuproducenterna på landsbygden och ersatte feodalherrarnas inbördes territoriella fejder med en ”reguljär regering”. Den arbetsdelningsprincip som gäller för specialiserade marknadsproducenter verkar även produktivitetshöjande när den tillämpas inom varutillverkningen. Till skillnad från fysiokraterna i Frankrike, som såg jordröntan som mervärdets enda form, uppfattade de skotska socialfilosoferna produktivitetens utvecklingen inom jordbruket som en seger för stadskapitalet över den lantliga efterblivenheten: ”Städer har varit orsaken till och inte effekten av framsteg och kultur.”<sup>2</sup>

Staden är framåtskridandets dynamiska princip; landsbygden, trög och passiv, kräver en yttre stimulans: ”marknadens attraktionskraft”, som utgår från städerna som knutpunkter för bytestransaktioner och kapitaltillgångar. Detta synsätt fungerade som en mäktig underbyggnad åt den uppåtstigande bourgeoisieens ideologi: kapitalismens seger som den urbana civilisationens och den fria marknadsprincipens seger.<sup>3</sup>

Men det är också uppenbart att landsbygdens underordning under den kapitalistiska ”marknaden” redan hade nått ett avancerat stadium vid denna tid: det framgår av Smiths hänvisning till adeln som avskedar sina underlydande som ”överflödiga munnar”, när den ses mot bakgrund av de skotska högländernas avfolkning. Detta exempel på en fullständig nedbrytning av en landsbygdsekonomi och en demografisk omfördelning antyder redan det kapitalistiska urbana framstegets extremt ensidiga karaktär. Problemet kan inledningsvis forumleras med utgångspunkt från Roupnelns påminnelse om att ”den västerländska civilisationen egentligen är lantlig: städerna utgör endast ett senare fenomen, deras form och materiella fysionomi bevarar spåren av det lantliga ursprunget”.<sup>4</sup>

Om vi håller detta lantliga ursprung i minnet, så är det tydligt att den kapitalistiska industrialis-

<sup>1</sup> A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, bok III, kap 3-4, Oxford 1976, bd I. Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, 1854, bd 1, kap 20.

<sup>2</sup> Smith, *Wealth of Nations*, bd I, s 422.

<sup>3</sup> E. Chill (red), *Power, Property and History, Introduction: ”Barnave as a Philosophical Historian”*, s 1-74; D. Forbes, ”Scientific Whiggism: Adam Smith and John Millar” i *Cambridge Journal*, bd 7, 1953-54, s 643-70.

<sup>4</sup> G. Roupnel, *Histoire de la campagne française*, Paris 1932, citerat efter G. Friedman (red), *Villes et campagnes*, Paris 1954, s 3.

men inte bara medförde en väldig omfördelning av mänskliga och materiella resurser till förmån för en koncentration i städer, utan också en underordning av landsbygden, dess ”ruralisering” — tidigare utgjorde den inte någon rent agrar miljö. Från att ha varit ett centrum för all slags produktion, en autonom primär sektor som innefattade hela den samhällsliga produktionen, blir landsbygden identisk med ”jordbruk”, dvs en särskild näringsgren för framställning av mat och råmaterial, som i sin tur är uppdelad i olika specialiserade jordbrukstyper, regioner osv. Alla städer förutsätter naturligtvis någon form av åtskillnad mellan stad och land: redan i själva definitionen av en stad ligger tillägnelsen av livsmedel och arbetskraft från landsbygden. Men den agrara ekonomin utgjorde en historisk begränsning för stadsutvecklingen ända fram till dess den kapitalistiska urbaniseringen bröt det malthusianska beroendeförhållandet. ”Staden existerar endast ... i relation till en livsform som är underordnad dess egen ... Den måste behärska ett imperium, om än aldrig så litet, för att kunna överleva.”<sup>5</sup>

I förkapitalistiska samhällsformationer var städernas seger ständigt hotad och kunde lätt förvandlas till sin motsats. Deras tillväxt hämmades, eller avstannade helt, beroende på deras förmåga att politiskt behärska landsbygden och att tillägna sig jordbrukets merprodukt och den mänskliga arbetskraft, som var deras livsblod. Under vilka betingelser uppnår den urbana tillväxten en sådan samhälllig kraft och egen dynamik att detta beroendeförhållande till landsbygden kan brytas för gott? Och var och när kan vi lokalisera denna ”urbana revolution”, som är en central aspekt av övergången till kapitalism?

Ett svar ger den moderna urbaniseringsteorin. Men dess typologi — ”generativa” och ”parasitära” städer som funktionella resp dysfunktionella med avseende på ”tillväxt” (Hoselitz) — betraktar ”utveckling” som en mall, med vars hjälp vi kan avgöra hur urbaniseringen lyckats uppfylla de värdekriterier, som härrör från den industriella kapitalismen. Den kan inte *förklara* de olika stadstyperna som aspekter av en begriplig mångsidig enhet, vilken kan bilda grundval för en global jämförelse; i stället erbjuder den deskriptiva modeller, klassificeringar av subtyper och ett mångfaldigande av faktorer *ad infinitum*. På samma sätt är kategorin ”förindustriell”, i vilken Sjöberg innefattar de feodala städerna, alldeles för vid: med den kan man inte begripa den speciella form av motsättning mellan stad och land som i väst ledde till kapitalism. Inte heller kan en kvantitativ och ekologisk klassificering (det urbana nätverkets omfattning och fördelning, som använts av J.C. Russel på europeisk medeltid) ge mer än en sammanställning av urbaniserings-*indikatorer*, som inte kan *förklara* alla de otaliga fall av involution, tillbakagång och kvalitativa förändringar av storleksförhållanden hierarki, som stadshistorien är så rik på.<sup>6</sup>

Den tyngst vägande förklaringen går tillbaka till Weber och Pirenne. De hävdade att den europeiska medeltidsstadens säregna ”generativa” karaktär berodde på att dess korporativa, kommunala organisation utgjorde en kapitalistisk cellform, som agerade som de feodala samhällsförhållanden upplösare. Således var ”kapitalism och städer ... i grunden samma sak i Västeuropa” (Braudel); de europeiska städernas korporativa autonomi och den relativa öppenheten i deras kommunala struktur tillät dem att ”allt efter sina egna strävanden utvecklas till autonoma världar” (Weber). Enligt Pirennes utomordentligt inflytelserika studier av medeltidens städer och handel, var avstängningen av medelhavshandelns rutter den avgörande orsaken till återgången till en agrar ekonomi mellan 800- och 1000-talet: ”Bytesekonomin ersattes av en konsumtionsekonomi. Från denna tid utgjorde varje gods en egen liten värld ... en sluten hushållsekonomi ... utan marknad. De sålde inte eftersom de inte kunde sälja — det fanns

<sup>5</sup> F. Braudel, *Capitalism and Material Life 1400-1800*, London 1973, s 374.

<sup>6</sup> G. Sjöberg, *The Pre-Industrial City*, Glencoe 1960; J. C. Russel, *Medieval Regions and their Cities*, Newton Abbot 1972.

nämmligen inga marknader.” När långdistanshandeln återupptogs på 1000-talet — kristenhetens motattack mot islam — så gällde omvänt att städerna och marknaderna fick nytt liv (Italien och Flandern) och bröt ner godssystemets fasta gränser. ”Liksom under antiken orienterade sig landsbygden ånyo mot staden.” Men denna gång förändrade arbetsdelningen mellan stad och land landsbygdens struktur: genom att ”väcka bondens begär” mångfaldigade staden hans behov, höjde hans levnadsstandard och medförde så slutet för livegenskapen, som ”sammanföll med det rörliga kapitalets ökande betydelse”. Den urbana handeln inriktade jordbruksproduktionen mot staden, moderniserade och frigjorde den. Medan borgerskapet fortfarande uppfattade frihet som ett privilegium, ett korporativt monopol, ”så blev inte desto mindre denna medelklass förbehållen missionen att sprida frihetens idé och, *utan att medvetet ha önskat det*, att fungera som ett medel för den lantliga klassens befrielse ... Den hade inte styrkan att hindra en utveckling som den själv var orsak till och som den inte kunde bekämpa utan att själv gå om intet.”<sup>7</sup> Adam Smith må ha haft invändningar mot tidsfästelsen av denna utveckling, men han skulle säkert ha varit fullständigt överens i sak.

Här, liksom i alla evolutionistiska teorier om ”kapitalismens uppkomst”, ställs problemet med kapitalets långa mognadsperiod i städerna och ”medelklassens” månghundraåriga framväxt - en utveckling som avbröts av spektakulära misslyckanden, omkastningar och återfall i den gamla ordningen, innan denna klass kunde uppnå ställningen som samhällets dominerade kraft.<sup>8</sup> För Pirenne förklarades dessa störande brott i kontinuiteten av det ständiga behovet att utöka och omstrukturera de kapitalistiska ”tillgångarna”, så att det nya systemet kunde uppnå sin anpassningsbara, aggressiva anda av risktagande och innovation.<sup>9</sup>

Men det finns också en mer generell invändning: att följa den urbana bourgeoisieens progressiva roll bakåt i historien är att framställa marknaden som den *enda* dynamiska kraften, som all rörelses och förändrings princip. Kapitalismen (och dess urbana cellformer) blir så till den enda formation som äger en utvecklingskapacitet – ja, den identifieras med själva historiciteten. Därmed uppkommer också behovet att finna en yttre, tillfällig orsak eller ”primär drivkraft”, som kan förklara dess ursprung: öppnandet av handelsvägar, först i Medelhavsområdet och sedan över Atlanten, en yttre och tillfällig utveckling i förhållande till landsbygdens feodala förhållanden, som i sig själva inte hade någon utvecklingspotential. Den kapitalistiska världsmarknaden blir på så sätt inte bara historiens teleologiska resultat: den är samtidigt också dess utgångspunkt. Marknaden och bytesprincipen framstår som den självgenererande ”motorn” bakom *all* utveckling, antingen den äger rum under antiken, feodalismen eller kapitalismen. Polanyi påpekade redan för länge sedan den ortodoxa ekonomiska historiens misstag att betrakta marknaden som målet för *all* ekonomisk verksamhet och världsmarknaden som ”den naturliga följderna av marknadens utbredning”.<sup>10</sup>

Senare blev detta den centrala stridsfrågan i debatten inom marxistisk historieskrivning om övergången från feodalism till kapitalism, som utlöstes av Sweezys kritik av Dobbs bok *Studier i kapitalismens utveckling* och fördes i *Science and Society* 1950-53.<sup>11</sup> Sweezy upprepade Pirennes

<sup>7</sup> H. Pirenne, *Medieval Cities*, New York 1956 (första uppl 1925), s 31 f, 72, 153-58, min kurs; Max Weber, *The City*, New York 1958.

<sup>8</sup> R. H. Hilton, *Kapitalism – vad betyder det?*, ovan.

<sup>9</sup> H. Pirenne, ”The Stages in the Social History of Capitalism” i *American Historical Review*, Bd XIX, nr 3, april 1914, s 494 f.

<sup>10</sup> K. Polanyi, *The Great Transformation*, Boston 1968, kap 4-5.

<sup>11</sup> Se ovan. Relevanta diskussionsbidrag presenterades också vid det kollokvium som 1968 organiserades av *Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes* med förberedande material av C. Parain och P. Vilar: *Sur le feodalisme*, Paris 1971; E.J. Hobsbawm, Inledning till Karl Marx, *Precapitalist Economic Formations*, London 1964; och Perry

klassiska tes: stadsmarknaden, som baserades på långdistanshandeln, var det feodala produktions-sättets motor och upplösande kraft. Dobb hade redan i sina *Studier* kritiserat den åtskillnad mellan ”naturahushållning” och ”bytsekonomi” som ”två oförenliga ekonomiska system”, som denna tes förutsätter. Han tillbakavisade denna dualistiska modell som en ahistorisk föreställning om marknaden, lösgjord från de betingelser som marknadsmekanismen verkade under: med andra ord ett överförande av den nyklassiska ekonomins grundantaganden på historien.<sup>12</sup> Samtidigt förnekade han inte den roll städerna och handeln spelade för feodalismens nedgång, men varucirkulationens betydelse för utvidgningen av en specialiserad marknadsproduktion på landsbygden och för en påskyndad socioekonomisk differentiering inom bondeklassen liksom inom (och i motsättning till) det urbana skråväsendet integrerade Dobb på ett nytt sätt som ”en underordnad faktor” i den feodala ekonomins kris och nedgång. Han förnekade inte heller helt städernas kapitalistiska karaktär inom det feodala produktionsättet.<sup>13</sup> Sedan dess har tendensen inom den historiska forskningen varit, att städerna behandlats som en beståndsdel av det feodala produktionsättet, med argumentet att städerna var förenliga med feodalismen i Europa; de hade ett feodalt ursprung och köpmannakapitalet var en integrerad beståndsdel av det feodala produktionsättet.<sup>14</sup>

Detta synsätt ligger i linje med tendensen att tillbakavisa den dualistiska modellen för övergången från feodalism till kapitalism — de kapitalistiska urbana marknadernas motsättning till den statiska feodala ”behovstäckningsekonomin” på landsbygden — och med försöket att finna specifika dynamiska ”lagar”, som bestämmer det feodala produktionsättets utveckling och kris på motsvarande sätt som den kapitalistiska ackumulationens inneboende lagar.

Detta reser emellertid ett problem. Om man utgår från medeltidsstadens och köpmannakapitalets specifika ställning inom det feodala produktionsättet, vilka är då orsakerna till den västeuropeiska ”urbana revolutionen”, som möjliggjorde upplösningen av detta produktionsätt och senare ledde till landsbygdens underordning under staden? Hur kan städerna på samma gång vara både ”inre” och ”yttre” faktorer? Vilken är den specifika form för motsättningen mellan stad och land, som å ena sidan var inneboende i den västeuropeiska feodalismen och som å den andra verkade upplösande på den? Om vi tillbakavisar — vilket vi enligt min mening borde göra — den dualistiska hypotesen för såväl stadens som kapitalismens och städernas historia, så måste vi anta en grundläggande diskontinuitet, som redan Marx gav en teoretisk framställning. I hans första skiss till det ”civila” samhällets historia i Tyska ideologin uppträder delningen mellan stad och land, mellan kapital och jordegendom, som den centrala drivkraften i den autonoma, materiella utvecklingen av det civila samhällets motsättningar fram mot en marknad, som är bestämd av den klassmässiga uppdelningen. Detta står i motsättning till Hegel, som uppfattade polariseringen mellan städerna (sfären för korporativ organisation) och landsbygden (”sätet för etiskt liv vilande på natur och familj”) som endast ett moment — ”delningsfasen” — på vägen till det högre förverkligandet av universaliteten i staten.<sup>15</sup>

---

Anderssons nyskapande syntes av skillnaderna i den absolutistiska statens uppkomst, *Lineages of the Absolutist State*, London 1974.

<sup>12</sup> Dobb, *Studier i kapitalismens utveckling*, s 28-31, 36, 39-40.

<sup>13</sup> Dobb, ”Ett svar, ovan s 73-74; se också Procaccis utmärkta översikt av debatten.

<sup>14</sup> F. Polyansky i *Voprosy istorii*, nr I; A.B. Hibbert, ”The Origins of the Medieval Town Patriciate”, *Past and Present*, feb 1963; C. Cahen, ”A propos de la discussion sur le féodalité”, *La Pensée*, nr 68, 1956; G. Duby, *Guerrriers et paysans*, Paris 1973 (recension av Hilton i *New Left Review*, nr 83, 1974). För en reformulering av Pirennes ståndpunkter se H. van Werveke, ”The Rise of the Towns” i *Cambridge Economic History of Europe*, bd III, London 1963, kap I, som nästan uteslutande behandlar nordvästra Europas städer, ”där den rent ekonomiska faktorn var särskilt verksam”.

<sup>15</sup> Marx/Engels, *Die deutsche Ideologie* i *Marx-Engels Werke*, bd 3, s 60-65; Hegel, *Grundlinien der Philosophie des*

I en passage i *Kapitalet* (Band 1, kap 12) griper Marx tillbaka på denna tidiga skiss, och bestämmer åtskillnaden mellan stad och land som ”grunden för varje arbetsdelning som är väl utvecklad och tillkommen genom varuutbyte”. Han går emellertid vidare för att visa, att denna åtskillnad, som en grundval för varje samhällslig arbetsdelning, är gemensam för de mest skilda samhällsformationer — t ex verkar den i den indiska bykommunen med ”naturlagens oemotståndliga auktoritet”. Denna samhällsliga uppdelning lägger endast grunden för städernas existens som sådana. Av detta följer att den inte (som hos Smith) kan sammanblandas med den kapitalistiska *marknadens* arbetsdelning och inte heller med den *kapitalistiska* staden, som förutsätter att alla etablerade specialiseringar, som vilar på traditionsbundna ömsesidiga beroenden, upplöses och omfördelas genom det indirekta medium som utgörs av marknadens prisrörelser. Denna nya form av samhällslig arbetsdelning kan inte heller likställas med den tekniska organisationen av detaljoperationer inom manufakturen, eftersom i detta fall ”endast den sammansatta produkten är en vara”, vilket förutsätter ”kapitalistens direkta herravälde över människor som endast är delar i den mekanism som tillhör honom”. Det kan således inte vara fråga om någon linjär utveckling av ”marknaden” från den samhällsliga arbetsdelningen. Den kapitalistiska staden — och det motsvarande motsättnings-/underordningsförhållandet mellan stad och land — utvecklas inte från sin antika eller feodala form till sin kapitalistiska. Den kapitalistiska stadens dominans, liksom fabrikkssystemets dominans, som har lönearbetet som sitt *raison d’être*, är resultat av ett historiskt brott — kapitalets ”arvssynd”, dess ”ursprungliga ackumulation”. Lika lite som den kapitalistiska staden växer fabriken organiskt fram ur en samhällslig evolution.

Vilka är då diskontinuiteterna eller ”stadierna” i denna övergång? Marx definierade de västeuropeiska feodala städernas egenart på följande sätt: ”Den klassiska antikens historia är en historia om städer, men städer som är grundade på jordegendom och jordbruk; den asiatiska historien är en slags odifferentierad enhet av stad och land (de verkligt stora städerna är här inte annat än kungliga lägerplatser, en utväxt på den egentliga ekonomiska strukturen); medeltiden (germansk tid) utgår från landsbygden som säte för historien, vars vidare utveckling sedan utspelas i motsättningen mellan stad och land; den moderna historien utgörs av landsbygdens urbanisering, inte som under antiken av stadens ruralisering.”<sup>16</sup>

Denna sibyllinska antydning om den dynamiska motsättning mellan stad och land, som är specifik för det feodala produktionssättet, skall ställas i relation till Marx' analys av köpmannakapitalet i *Kapitalets* tredje band. Marx avvisar en evolutionär historia om kapitalet, som utgår från det borgerliga bytets kategorier (den ”gemene frihandlarens sfär”), eftersom dessa kategorier — marknadens frihet och likhet — endast är en framträdelseform för de samhällsliga produktionsförhållandena, sådana dessa uttrycks genom den förvrängande lins som relationen mellan arbetsprodukterna utgör. Cirkulationssfären, i vilken köpmannakapitalet — ”kapitalets första fria form” — uppstår, och som bildar grundvalen för medeltidens urbana ackumulation, förflyttas av den borgerliga politiska ekonomin ”från sin förhistoria och in i samtiden”, och på så vis motiveras ”kapitalets eviga rätt till det främmande arbetets frukter ... utifrån den enkla och ’rättvisa’ lagen om det ekvivalenta bytet”.<sup>17</sup> Tillvägagångssättet borde istället vara det ”rakt motsatta.”<sup>18</sup>

Även om köpmannakapitalet säkert bidrar till det feodala produktionssättets upplösning, så är det ”oförmöget att självt åstadkomma eller förklara övergången från ett produktionssätt till ett annat”.

---

*Rechts*, Frankfurt/M 1970, s 393-98.

<sup>16</sup> Marx, *Grundrisse*, (eng) s 479, (ty) s 382.

<sup>17</sup> *Ibid*, (eng) s 247-48, (ty) s 202-204, 404.

<sup>18</sup> Marx, *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin* i Marx/Engels, *Ekonomiska skrifter i urval*, s 41.

Själva existensen av varuproduktion och cirkulationskapital är inte tillräcklig för att en upplösningssprocess skall leda till kapitalistisk produktion. ”Då skulle det antika Rom, Bysans etc ha avslutat sin historia med fritt arbete och kapital”, när istället ”denna upplösning i själva verket ledde till landsbygdens herravälde över staden”. Vart köpmannakapitalets upplösande inverkan leder eller, med andra ord, ”vilka nya produktionssätt som träder istället för de gamla, är inte avhängigt handeln utan karaktären av det gamla produktionssättet”.<sup>19</sup>

I själva verket är köpmannakapitalets autonoma utveckling, som vilar på prisskillnader mellan åtskilda marknader och produktionssfärer (köpa billigt och sälja dyrt), ”omvänt proportionell mot den grad i vilken produktionen inte underordnats kapitalet”. Dess *yttre* förhållande till produktionen är själva betingelsen för dess existens, eftersom det uppträder som ”förmedlare” mellan ”extremer som det inte kontrollerar och mellan förutsättningar som det inte skapar”. Köpmannakapitalet kan endast omfördela mervärde genom oväntade profiter: därav dess nyckelroll i den ursprungliga kapitalackumuleringen. Men det kan inte vara en källa till en permanent, självreproducerande ackumulering. Även om det tillsammans med sin ockerverksamhet, spekulation i knapphet osv, spelar en viktig *förberedande* roll, så kan det inte spela en avgörande endogen roll i övergången.

Dessa överväganden möjliggör en mer precis definition av enheten/motsättningen mellan städer och urban ”kapitalism” i det feodala produktionssättet. Det ”kapital” och de ”marknader”, som låg till grund för städernas tillväxt under feodalismen, var inte på något sätt direkta föregångare till den kapitalistiska världsmarknaden. Det är felaktigt att tolka de medeltida städernas ”frihet” som att de helt enkelt befann sig utanför det feodala sammanhanget. Istället bestämde detta sammanhang köpmannakapitalets frihet som ”utvändig”, liksom det angav dess gränser. Städernas autonomi innebar inte att de utgjorde ”icke-feodala öar” (Postan), och deras frihet och utveckling som korporativa enklaver var heller inte en följd av ”deras egna strävanden”, som Webers historicistiska formulering ger sken av. Den hade snarare sitt ursprung och sina gränser i suveränitetens uppsplittring, som var en följd av det *sammanfall mellan politiska och ekonomiska underordnings-/tillägnelseförhållanden* som definierade det feodala produktionssättet. Det var just förekomsten av denna korporativa urbana autonomi som ett ”kollektivt herravälde” inom ramen för en cellulär struktur, baserad på en ”nivåuppdelad” suveränitet, som befordrade köpmannakapitalets framskridna utveckling i den medeltida staden. Således var den urbana ”kapitalismen” både inre och yttre i förhållande till det feodala produktionssättet — eller, mer precist, detta var en *betingelse* för den urbana ”kapitalismen”. I ljuset av detta bör man omtolka begreppen ”inre” och ”yttre” i kontroversen mellan Sweezy och Dobb. Dessa städers ”motstånd” var en form av opposition, som utgick från deras ställning som ekonomiskt-korporativa myndighetsområden: detta måste betraktas som ett element som är lika inneboende i feodalismen som godsekonominns uppgång och nedgång — ja, som ett element, som definierades just genom denna samexistens. Långt ifrån att vara statisk eller helt ”lantlig” till sin karaktär, var feodalismen det första produktionssättet i historien, som — på grund av avsaknaden av en statlig suveränitet — gav den urbana produktionen och köpmannakapitalet en strukturellt oberoende ställning.

Denna ”inneboende utvändighet”, som i Europa möjliggjorde det urbana kapitalets självständiga tillväxt, erövrandet av handelsvägar osv, står i skarp kontrast till den ”österländska staden”, som genom olika beroendeförhållanden var bunden till centralmaktens öden, och där en politisk fragmentisering bara förekom i perioder av inre anarki. I Kina gjorde inte ”stadsluften” någon fri: medan stadens murar i Europa var avsedda att skydda den juridiska autonomin i förhållande till landsbygden, så var de här försvarsbastioner för en högre, tributindrivande auktoritet, som i

<sup>19</sup> Marx, *Kapitalet* III, s 300 f; *Grundrisse*, (eng) s 506, (ty) s 405.

stadens morfologi representerades av den avskilda, befästa "innerstaden", som var reserverad för byråkratin. Staden ägde heller inte någon social autonomi: dess sociala struktur, som baserades på klaner, släktskapsrelationer och religiösa sekter, var en direkt förlängning av landsbygdens.<sup>20</sup> Det är belysande att jämföra dessa förhållanden med de oberoende handelssamhällen, som växte fram vid sidan av adelns borgstäder i Japan under den decentraliserade Ashikaga-perioden. Det främsta exemplet var den fria handelshamnen Sakais spektakulära tillväxt till över 50 000 innevånare — av de jesuitiska missionärerna beskrevs den som "Japans Venedig".<sup>21</sup>

Den feodala stadens framväxt stod i nära samband med godsekonomin utveckling. Godsekonomin baserades på en direkt tillägnelse av böndernas merarbete och jordränta (produktionsmedlen var i händerna på de omedelbara producenterna och "det politiska förhållandet mellan herre och underlydande var därför en väsentlig del av det ekonomiska tillägnelseförhållandet"<sup>22</sup>), men den var på inget sätt ett statiskt system för behovsproduktion, utan utgjorde den verkliga, bakomliggande motorn i det feodala produktionssättet och i dess kriser från 1300-talet. Böndernas motstånd mot merarbete på huvudgården, kampen för att få ägna sitt arbete åt familjens gård och för att få behålla en så stor del av arbetsprodukten som möjligt, den ständiga expansionen av det fria jordägandet och kampen för landsbygdens befrielse (landsbygdskommunerna i Frankrike och Italien) var knappast "sekundära" strider, "proteströrelser" utan någon inverkan på de sociala förhållandena eller rena imitationer av urbana initiativ. Den omvandling av den feodala räntan som frambringades av denna kamp — från arbetsränta till produkt- eller penningränta — ändrade visserligen inte den feodala räntans grundläggande natur — jordherrens direkta tillägnelse av obetalt merarbete — men genom att detta merarbete fixerades till en konstant storhet stimulerades emellertid tillväxten av en oberoende varuproduktion och en differentiering inom bondeklassen. Marx framhöll själv de dynamiska möjligheter som var inneboende i det feodala produktionssättet, och då inte bara i extensivt-territoriellt avseende, utan också i form av kampen om merproduktens uppdelning. Det var framför allt utgången av denna kamp som satte gränserna för feodalherrens huvudgårdsekonomi, och som därmed även bestämde de alternativa lösningsmöjligheterna på 1300-talets kris (en seger för jordherrens tillägnelse av tvångsarbete i Östeuropas "andra livegenskap"; en seger för böndernas varuproduktion och uppkomsten av en klass av bondejordbrukare — *yeomen* eller *laboueurs* — i Västeuropa).<sup>23</sup> Bondeupproren, som nådde sin höjdpunkt med intensifieringen av arbetsplikterna i samband med arbetskraftsbristen under 1300-talet, var "lika oskiljaktligt förbundna med den seigneuriala regimen som strejker är med storkapitalismen" (Bloch). Den seglivade historiska myten om den passiva bondeklassen (trots de uppenbara samtida beläggen för motsatsen) måste ställas mot den nyckelroll som bondeklassen spelade i krisen för huvudgårdsekonomin, mot bondeklassens kvarlevande i nästan hela Europa och framför allt mot dess seger i Frankrike 1789.<sup>24</sup>

Denna myt om den passiva bondeklassen är motstycket till myten om det revolutionära urbana borgerskapet. Men, som Hilton har påpekat, jämfört med den grundläggande kampen om merprodukten på landsbygden, gällde de urbana kommunernas kamp endast "fördelningen av överskottet sedan det fräntagits de omedelbara producenterna".<sup>25</sup> På liknande sätt visar Porchnevs

<sup>20</sup> E Balazs, *Chinese Civilisation and Bureaucracy*, New Haven 1964, kap 6; M. Cartier, "Une tradition urbaine: les villes dans la Chine antique et médiévale" i *Annales*, juli—aug 1970, s 835-37, 841; Weber, a a; Braude], a a, kap 8.

<sup>21</sup> J. W. Hall, "The Castle Town and Japan's Modern Urbanization" i Hall/Jensen (red), *Studies in the Institutional History of Early Modern Japan*, Princeton NJ 1968, kap 10.

<sup>22</sup> Marx, *Kapitalet* III, kap 47; Lenin, *The Development of Capitalism in Russia*, Moskva 1956, s 190-92.

<sup>23</sup> Marx, *Kapitalet* III, s 699-705.

<sup>24</sup> För de flesta av de ovan nämnda punkterna, se Rodney Hiltons viktiga arbete *Bond Men Made Free*, London 1973.

<sup>25</sup> Hilton, "Warriors and Peasants", *New Left Review* 83, s 81 f.



pionjärarbete om de franska bondeupproren i samband med 1600-talets kriser, i vilka det urbana borgerskapet ställde sig på adelns sida i försvaret av den samhällsordning som baserades på indrivning av jordränta, hur dessa uppror utgjorde ”motorn” bakom det urbana borgerskapets refeodalisering inom ramen för den nya absolutistiska ”statsfeodalismen”.<sup>26</sup>

Denna avsaknad av en revolutionär ambition från städernas sida och borgerskapets ständiga ”svek” till förmån för den gamla ordningen (i egenskap av den gamla ordningens *borgenär*), som Engels fann i Tyskland både 1528 och 1848, måste ses mot bakgrund av det objektivt *konvergerande* intresset av en utsugning av landsbygden. Denna intressekonvergens varade så länge som jordräntan i sina olika former var det huvudsakliga sättet att tillägna sig merprodukten och kapitalet förblev utvändigt i förhållande till produktionsprocessen.

I detta historiska sammanhang innebar stadens ställning som en ”kollektiv herre” också en ställning som ett korporativt monopol, och det var fallet så länge som den understöddes av den absolutistiska staten. ”Städer blev särskilda ekonomiska och sociala enheter just på grund av att vissa platser avskildes och skyddades av lagar och privilegier, vilka gjorde dessa platser till marknads- eller produktionscentra och helt eller delvis förvägrade den omgivande landsbygden sådana rättigheter.” Handeln var ”strängt förbehållen de som hade anslutit sig till en stads handelsskrå”.<sup>27</sup> Pirenes frihandelsliberala fördomsfullhet gjorde honom benägen att betrakta den medeltida stadens restriktiva monopolkaraktär som ett hinder för den fria cirkulation som representerades av den ”dynamiska” långdistanshandeln. Istället måste städernas exklusiva anspråk betraktas som själva *förutsättningen* för köpmannakapitalets utveckling på detta stadium. Vi får inte glömma den feodala karaktären hos den tidiga ”kapitalismen” — en cirkulation baserad på det fria ekvivalentbytet tillhör den fullt utvecklade kapitalistiska marknaden. Även så sent som på 1700-talet var marknaderna i större delen av Europa begränsade till ett bestämt spektrum av varor, lönerna betalades ofta in natura och kommersialiseringen av jordbrukets produkter var bara delvis genomförd. Självhushållning, byteshandel och betalning i naturaprodukter begränsade allmänt penningtransaktionernas utbredning och därmed också marknadens dominans. 1751 uppskattade Galiani att 50 % av transaktionerna i Neapel ägde rum utanför marknaden: ”bönderna, som utgör tre fjärdedelar av vårt folk, köper inte ens en tiondel av sin konsumtion med reda pengar”.<sup>28</sup>

Marknaden gav en begränsad fördel, och ”erövringen” av den krävde att man tvingade fram ett produktions- och handelsmonopol gentemot landsbygden och rivaliserande städer. Så länge marknaden vilade på prisskillnader mellan åtskilda produktionssfärer, inom vilka producenterna inte var skilda från produktions- och existensmedlen, kunde handel endast förekomma i systemets sprickor och genom monopolisering av utbudet av ett begränsat antal produkter. Den var också beroende av politisk gunst: den var ”mer av en tributsstruktur än en handelsstruktur”.<sup>29</sup>

Handeln lyckades på intet sätt frigöra sig från denna monopolistiska struktur: den var istället beroende av städernas framgångar i att försäkra sig om gynnade positioner som mellanhänder genom stapelrättigheter, koncentration och dirigering av bytetransaktionerna till den egna marknaden, införande av försäljningstvång och utestängning av främlingar från tillträde till stadens marknad med hjälp av ”lagar mot fiender” etc. I medelhavsområdet vilade den urbana

<sup>26</sup> B. Porchnev, *Les Soulèvements populaires en France de 1625 a 1648*, Paris 1963.

<sup>27</sup> Hibberts utmärkta redogörelse i ”The Economic Policies of Towns”, kap 4 i *Cambridge Economic History of Europe*, bd III, London 1963.

<sup>28</sup> F. Braudel, a a, s 355.

<sup>29</sup> Hibbert, a a; O. Lattimore, ”The Frontier in History” i *Relazioni del X Congresso de scienze Storiche*, Florens 1955, s 124 f; I. Wallerstein, *The Modern World System*, New York 1974, s 20 f.

ekonomin på ett utbudsmonopol på vissa nyckelvaror, som försvarades med embargon, allianser, krig och sjöröveri riktade mot rivaliserande städer: krig, diplomati och handel var ett och det samma. (Pisas öde är belysande: först förlorade staden mot Genua — 1284 byggde genovesarna och en pir över Arnos mynning och täppte till hamnen med slam — och sedan mot Florens.) Detta innebar också att landsbygden utestängdes från städernas bytesmonopol och från skrånas monopol på hantverksproduktion: förhindrandet av en hantverksproduktion av lägre kvalitet utanför städernas murar var särskilt kännetecknande för 1200-talets flamländska textilcentra. Här genomförde man straffexpeditioner för att förstöra vävstolar och valkningskar i närbelägna byar i syfte att skapa ett industriellt vakuum och ett omland för produktionen av råmaterial och försäljningen av stadstillverkade produkter. I Skottland omgavs de kungliga borgstäderna av fria områden, inom vilka ”endast stadens borgerskap fick bedriva någon form av minuthandel, även vad gällde inhemska varor”. Detta monopol bröts först på 1600-talet, och då endast till viss del. I Flanderns fall har textilstädernas misslyckande med att utveckla en form av ”stadsstat” tillskrivits att ”borgerskapet uteslutande ägnade sig åt staden och åt sina urbana intressen”. De hade en ”tendens att avskärma sig från landsbygden”, som medförde att de inte lyckades upprätta en livsduglig ekonomisk enhet av stad och land.<sup>30</sup> ”Staden omslöt marknaden och förhindrade dess vidare expansion”, som Polanyi formulerade det. Stadens tillväxt vilade på dess exklusiva rättigheter (ban), som garanterade monopolställningen i förhållande till landsbygden och som gjorde det möjligt för den att ”ekonomiskt exploatera landsbygden genom monopolpriser, skattesystem, skråorganisationer, direkt svindel och ocker”.<sup>31</sup> Framväxten av oprivilegierade förstäder (*banlieu*) innebar att de fattigare arbetarna och hantverkarna kunde hysas utanför stadsmurarna och därmed ofta utanför stadens privilegierade område.

Även om detta monopol, och de juridiska förhållanden som möjliggjorde det, innebar att staden som en kollektiv, korporativ enhet, var en anomali i förhållande till den feodala maktens vertikala artikulering på landsbygden, så var staden inte desto mindre beroende av denna ”feodala infattning” för försvaret av sina privilegier. I England, där dessa stadsmonopol trots allt var begränsade, växte städerna fram inom ramen för ”ett samhälle som dominerades av kyrkliga och världsliga herrar, vilka tog en del av profiterna och satte sin prägel på många städer, innan de förlorade sitt grepp — om de någonsin gjorde det”. Under alla omständigheter var självstyrelse och ekonomiska privilegier en nyckel till tillväxt, vilket framgår av att de städer som inte lyckades förvärva de viktigaste rättigheterna, t ex rätten till egna spannmåls- eller valkningskvarnar — Warwick, St. Albans, Wells, Bury St. Edmunds osv —, hämmades i sin tillväxt.<sup>32</sup>

I Italien, där stadsstaten också gjorde staden till jordherre, präglades kartan av ”vidsträckt feodala herradömen i vars mellanrum kommunerna kämpade för att upprätthålla en hotad självständighet”. Länsväsendet levde kvar på stora delar av Italiens landsbygd och städerna var — både militärt och för sin försörjning — beroende av de stora lokala vasallerna. Det förklarar också *condottieri*-dynastiernas uppkomst i städerna — deras herradömen i Romagna, Estensis makt över Ferrara, Viscontis över Milano osv —, som snarare var regel än undantag.<sup>33</sup> På samma sätt var de hanseatiska handelsstäderna, även då de stod på höjden av sin makt, beroende av den tyska riddarordens feodala beskydd för sina handelsprivilegier.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> Hibbert, a a; T.C. Smout, *A History of the Scottish People*, London 1972, s 147; D.M. Nicholas, ”Town and Countryside: Social and Economic Tensions in 14th Century Flanders” i *Comparative Studies in Society and History*, bd X, 1968, s 458-85.

<sup>31</sup> Marx, *Kapitalet* III, s 709.

<sup>32</sup> R. H. Hilton, *A Medieval Society*, London 1966, s 177.

<sup>33</sup> D. Waley, *The Italian City Republics*, London 1969, s 110-23, 221-30

<sup>34</sup> M. Malowist, ”The Problem of Inequality of Economic Development in Europe in the later Middle Ages” i

Inget klargör bättre begränsningarna för dessa urbana ekonomier än deras nedgång och involution i samband med världsmarknadens expansion och upprättandet av territoriella statsmakter från 1500-talet. Denna utveckling sammanföll med en spekulationsboom för handelskapitalet, som baserades på kolonialhandeln och de statliga krediterna: nedgången för medelhavsstäderna, som en följd av deras underordning under de nya monarkierna (nederlaget för comuneros, erövringen av Florens, Habsburgs herravälde över Italien), var ingen tillfällig händelse orsakad av ”atlantiska upptäckter”. Det italienska kapitalet hade stor del i dessa upptäckter, och den atlantiska expansionen var, som Braudel visat, till en början bara en kommersiell utvidgning av medelhavsområdet. Nedgången för de italienska städerna berodde snarare på köpmannakapitalets egna objektiva begränsningar och därmed på dess oförmåga att skapa en tillräckligt bred produktionsbas för kapitalackumulation. Denna oförmåga — utanför Nordvästeuropa — att överskrida de exklusiva skrå — och stadsrättigheterna och därmed produktionen av kvalitetsprodukter för en allt smalare marknad, betraktar Cipolla som den viktigaste orsaken till den italienska stadsekonomin nedgång. De ”begränsningar” som möjliggjorde handelskapitalets autonomi i det feodala produktionssättet uppträdde nu som hinder för kapitalismens utveckling: ”Situationen blev den omvända ... Städerna som tidigare kämpat för inrättandet av ett nytt progressivt ekonomiskt system blev nu centra för de intressen som stod emot den nya utvecklingen.”<sup>35</sup>

Denna utveckling åtföljdes av en involution i riktning mot rikedomens rentiärform: det urbana kapitalets flykt till jordförvärv, statliga skuldsedlar och skatteförpaktning (*Casa di San Giorgio* i Genua, *monti* i Florens). På detta sätt omvandlades den urbana eliten till en aristokrati av jordägare och rentiärer och smälte efter hand samman med den adel som levde i staden långt från sina gods. Denna ”refeodalisering” av staden genom köpmannakapitalets omvandling till räntetagare skall inte betraktas som ett ”förräderi” från bourgeoisie:s sida i strävan efter social status (detta skulle förutsätta en motsättning mellan klassintressen som kan ”förrådas”); inte heller, som Peter Burke gör i en ny studie av Venedigs och Amsterdams eliter, som en ”förändring av livsstilen” från en företagar- till en rentiärmentalitet kännetecknad av ostentativ konsumtion. Det skulle bara innebära att man accepterade det samtida fördömandet för moraliskt förfall, vilket vore detsamma som ett subjektivistiskt och elitistiskt uppgivande av historisk förklaring.<sup>36</sup>

Snarare bör man betrakta denna ”refeodalisering”— liksom Spaniens nedgång — som en följd av den handelskapitalistiska boomens osäkra, spekulativa karaktär, som tydligt framgick av omslaget i 1600-talets kris. Denna boom gynnade stadsrikedomens övergång till sådana ockrande former som förpaktning av ränta och skatt: det historiska resultatet av denna ”rentiärfeodalism” — sammansmältningen av handelskapital och jordegendom — var att räntan fiskaliserades på nationell bas (Porchnev) i den absolutistiska staten, vilket ytterligare fördjupade den klyfta mellan stad och land, som uppkommit genom de i staden residerande adliga jordägarnas skuldsättning och handelskapitalets kreditgivning. Liksom övergången till penningränta endast innebär en förändring av räntans *form* så behöver — *ceteris paribus* — inte stadskapitalets jordförvärv, köp av adelstitlar och för-varvande av seigneurieella inkomstkällor på något sätt leda till

---

*Economic History Review*, serie 2, bd 19, 1966, s 25 f.

<sup>35</sup> C. Cipolla, ”The Economic Decline of Italy” i *Economic History Review*, serie 2, bd 5, 1952; A. Pizzorno, ”Three Types of Urban Social Structure and the Development of Industrial Society” i G. Germani (red), *Modernization, Urbanization and Urban Crisis*, Boston 1973, s 125.

<sup>36</sup> F. Braudel, *The Mediterranean in the Age of Philip II*, London 1973, bd 2, s 728-33; P. Burke, *Venice and Amsterdam*, London 1974, grundar sig uttryckligen på en anti-marxistisk modell för eliternas cirkulation, som är övertagen från Pareto.

kapitalistiskt arrendejordbruk — dvs Englands ”direkta väg” till kapitalistiskt jordbruk, sådan Marx har beskrivit den. Den kommersialisering av jordbruket som utgår från staden kan lika gärna leda till en förstärkning av ett yttre räntiärförhållande, som vilar på stadens dominans och som bara koncentrerar de feodala plågorna, de seigneurieella inkomsterna och kyrkotiondet på en kommersiell bas, vilken mottagarna av dessa inkomster inte hade något intresse av att rasera. I själva verket åtföljdes landsbygdens kommersialisering allmänt av en feodal reaktion. Pålagorna blev mer betungande och gav upphov till en våg av bondeuppror riktade mot den fiskala och seigneurieella exploateringen, som nådde sin höjdpunkt vid mitten av 1600-talet. Den absolutistiska staten var först och främst ett maskineri för indrivandet av jordränta, i vilken städerna hade lika stort intresse som adeln.<sup>37</sup>

Stadskapitalets inverkan på landsbygdssamhället skedde framför allt via ockerkapital, genom exploatering av landsbygdens brist på krediter (som förstärktes genom övergången till penningränta och de ökade skattepålagorna), genom spekulation i spannmålspriser och spannmålsknapphet, genom förpaktning av feodala intäkter och prestationer. Ockrandet ”när” av det gamla produktionssättet utan att förändra det. Det är, liksom köpmannakapitalet, beroende av en förkapitalistisk marknad och av varuproduktion i liten skala, men det förstärks också genom skatteutplundringen. Skatteförpaktaren och ockraren följs karakteristiskt nog åt (Duby). Dominansen för det räntebärande kapitalet (som baseras på ränta från jordegendom och på andra, ”konstituerade” räntor, dvs på former av ockerränta) illustreras väl av den ”mellanform” av arrende — *mezzadria* eller andelsbruk — som var utbredd i Italien och Sydfrankrike: här delas produkten mellan stadskapitalet och den brukande bonden i proportion till deras respektive investeringsutlägg. Denna ”övergångsform”, som förbinder köpmannakapitalet och bondejordbruket med varandra (Marx, *Kapitalet* III, kap 47), var helt uppenbart inte en ”övergångsform” i en historisk, dynamisk mening: utvecklingen av denna form av ockerränta skedde mer inom ramen för än i motsättning till landsbygdssamhällets feodala struktur. Trots en brådmogen utveckling av kapitalistiskt jordbruk i det konstbevattade Po-området tenderade stadskapitalets investeringar i det italienska jordbruket att refeodalisera förhållandena inom jordbruket.<sup>38</sup> Denna övergång i staden till rentiärrikedom kan inte förklaras av ”företagarmentalitetens” försvagning: under de givna konjunkturella omständigheterna gav förvärvandet av seigneurieella titlar och inkomster en säkrare utdelning än handelskapitalistiska investeringar. Genuas investeringar i Syditaliens vete, olja, silke och andra kommersiella grödor gav en avkastning på mer än 30 %. Den venetianska aristokratins flyttning till *terra firma* berodde inte enbart på en förkärlek för den palladiska arkitekturen, utan åtföljdes också av en intensifiering av det seigneurieella bruknings-systemet genom kommersiell odling av majs och hampa samt på boskapsuppfödning.<sup>39</sup> Denna ”kapitalisms” eller mer precist ”rentiärfeodalisms” paradox var att jordbrukets kommersialisering snarare förstärkte än mildrade böndernas feodala pålagor.

I Östeuropa skedde liknande tillbakagång för de privilegierade ”fria” städerna, som var baserade på skråproduktion: här var städernas autonomi mycket starkt begränsad av den seigneurieella ekonomin och de försvagades därtill genom sin ställning som mellanled i transitohandeln med Västeuropa, och världsmarknadens expansion ledde till en underordning av städernas borgerskap i en seigneurieell exportekonomi som grundades på tvångsarbete. Det förmodade antitetiska förhållandet mellan feodalism och handel, som härstammar från den dualistiska modellen, där

<sup>37</sup> R. Villan, *La rivolta antispagnola a Napoli: Le Origine 1585-1647*, Ban 1967, s 228 ff; se också Porchnev och Anderson a a; P. Goubert, *l'Ancien Régime, bd 1: La Société*, Paris 1969, kap 6.

<sup>38</sup> R. Zangheri och E. Sereni i *Agricoltura e sviluppo del capitalismo*, Istituto Gramsci, Rom 1970, s 682-703; Marx, *Kapitalet* III, kap 36.

<sup>39</sup> P. Villani, *Feodalità, riforme e capitalismo agrario*, Bari 1968, s 116— 125.

stad och land representerar skilda produktionssätt, och från antagandet om ett ekologiskt-rumsligt samband mellan städer och feodalismens nedgång (Sweezy: ”Nära handelns centra är inverkan på den feodala ekonomin kraftigt upplösande; ju längre bort vi förflyttar oss tenderar effekten att bli den motsatta.”), kan inte förklara de olika former feodalismen antagit i kommersiella jordbruks-ekonomier— och inte bara i Östeuropa — från medeltiden och framåt. I Mellaneuropa (Böhmen, Sachsen, Österrike), där den inhemska marknaden hade en gynnsam utveckling fram till trettioåriga kriget, uppnåddes en slags ”mellanställning”: reaktionen på godsens arbetskraftsbrist var här antingen högre löner eller ökat tvångsarbete, medan de fria städernas hantverk konkurrerades ut av den billigare produktionen i de ”domänstäder”, som fria från skråväsendets regleringar växte upp på de feodala godsens. De fria städerna med sina vidsträckta egendomar tenderade ”att slå in på samma ekonomiska politik som de aristokratiska magnaterna”.<sup>40</sup>

I Frankrike, där den urbana rentiärrikedomens dominans förstärktes av att städernas privilegierade ställning befästes under *l'ancien régime*, blev stadens ”utvändiga” relation till landsbygden alltmer markerad: rentiären ”avlägsnade sig alltmer från sin inkomstkälla ... fjärmade sig från åkerfälten, dessa 'ödemarken' som man alltsedan Molière föraktat: han tillhör staden, ja huvudstaden, antingen provinsens, nationens eller kungens ... Rentiärens och räntebetalarens intressen och boningsort ställde dem alltför tydligt på motsatta sidor”.<sup>41</sup> Detta förklarar städernas begränsade och kortvariga motstånd mot den kungliga centraliseringen — städernas deltagande i *Ligan* eller *Fronden* — och det faktum, att den urbana koncentrationen av jordriktedom kraftigt förstärktes av den kungliga absolutismen. Arthur Youngs förvåning över kontrasten mellan Bretagnes landsbygd och välståndet i Nantes hamn — ”ingen följsam övergång från sorglöshet till välmåga, utan ett abrupt språng från fattigdom till överflöd” — pekar på en grundläggande svaghet i de betingelser, under vilka den ursprungliga ackumuleringen försiggick i Frankrike.

1600-talets kris, som först beskrevs i Hobsbawms artikel från 1954, avslöjade svagheten hos den världsmarknad som baserades på ett spekulerande handelskapital och feodala produktionsförhållanden i staden *och* på landsbygden. ”Ekonomiska uppsving mångfaldigar verksamheterna, kriserna gör ett urval bland dem” (Vilar). Det konjunkturella uppsvingets omslag drog ner de feodala och merkantila stadsekonomierna, som hade verkat pådrivande i uppsvinget, till en underordnad andrahandsposition (i Spanien, Italien och senare Nederländerna), eftersom deras egen produktionsbas var alltför svag. Endast i England var den på kolonialhandeln grundade spekuleringen i stånd att skapa underlaget för en helt autonom produktiv ackumulering och för hemmamarknadens tillväxt. Annars förblev köpmannakapitalet — såväl inom handeln som produktionen — ett omfördelande förmedlingsled mellan producent och konsument. Så länge kapitalet inte trängt in i själva produktionssfären och den integrerade världsmarknaden (med sina genomsnittspriser och långsiktiga prisrörelser) inte existerade, grundades köpmannakapitalets dominans på skillnaderna mellan kostnadspris och försäljningspris: dess förutsättning var en världsekonomi som (för att citera Braudel) var ”omfattande men svag”.<sup>42</sup>

<sup>40</sup> J. V. Polišensky, *The Thirty Years War*, London 1971, s 38,40,44-49; A. Klima, J. Macurek, ”La Question de la transition du féodalisme au capitalisme en Europe centrale” i *XIth International Congress of Historical Sciences*, Stockholm, Rapports, vol 4, Göteborg 1960, s 99-102.

<sup>41</sup> P. Goubert, a a, s 136 f.

<sup>42</sup> F. Braudel, *Chapters in Western Civilization*, New York 1961, bd I, s 260. Även om Immanuel Wallersten med rätta hänvisar till det ömsesidiga sambandet mellan de nyfeodala kommersiella godsekonomierna i ”periferin” och processen av proletarisering/expropriering i de europeiska ”kärnländerna” under den ursprungliga ackumuleringen, så verkar han på ett sätt rasthållande vid en statisk centrumperiferi-modell, som han övertagit från A.G. Frank, företräda tesen om det fullt utvecklade ”världsmarknadssystemets” kontinuitet från 1500-talet och framåt. Han avvisar också den fundamentala marxistiska distinktionen mellan handels- och industrikapital (som just gör det möjligt att begripa perioderna, de strukturella motsättningarna och kriserna i den ursprungliga ackumuleringen

Å andra sidan ”skapar den ursprungliga kapitalackumuleringen sin egen förstörelse” (Vilar). Uppkomsten av en världsmarknad där skillnaderna i kostnadspris utjämnas — dvs upprättandet av världsmarknadspriser — sammanföll med bomullshandeln och en ökad exploatering av hemmamarknaden. 1700-talets *produktiva* reaktion på inflationstrycket (det kapitalistiska fabrikssystemet) revolutionerade den existerande samhälleliga arbetsdelningen och stadshierarkin, genom att underkasta handelns oväntade profiler under marknadsprisernas disciplin och reducera dem till blotta inkomster från distributionssfären.<sup>43</sup>

Den demografiska obalansen, som var en följd av denna svaga produktiva bas och den därav följande instabiliteten, utjämnades genom de stora huvudstädernas tillväxt: Neapels eller Konstantinopels hypertrofi blev regel i 1600-talets Europa. Metropolernas oproportionerliga tillväxt närdes av proletariseringen och befolkningsöverskottet på landsbygden; metropolerna kunde erbjuda lön under alla årstider och koncentrationen av rentiär- och statsinkomster medförde en ökning av tjänsteprestationerna. Den höga andel, som randsysselsättningar, tjänare, änkor och ogifta kvinnor, prostituerade, rotlösa fattiga och övergivna barn hade i denna tillväxt, talar för sig. De samtida moralisterna vände sig med stor kraft mot denna sårdeles improduktiva koncentration av inkomster och dess följdverkningar — en växande proletär undre värld av ”icke-arbetande”. Defoe, Fieldings och Cobett fördömde det ostentativa slöseriet med rikedom i London, som medförde ”lättja”, ”lastbarhet” och korrupcion av nationalkaraktären. Mercier fruktade de *canaille sans nom*, vilka han gjorde ansvariga för den parisiska revolutionens ondska, eftersom han var övertygad om att endast landsbygdsbefolkningens sämsta element kom till huvudstaden. För Rousseau var det ofattbart att ”ingen har kunnat inse att Frankrike skulle vara mycket mäktigare om Paris förintades”. Regeringarna stiftade förgäves lagar för att begränsa fattigdomen, förhindra rörligheten och tygla städernas tillväxt, som man betraktade som en fara för samhällsordningen. Men, som Braude] säger: ”Var det när allt kommer omkring klokt att stänga den säkerhetsventil, som var oundgänglig för att det stora kungadömet skulle sjuda?”<sup>44</sup>

Enligt Sombart påskyndade denna koncentration av konsumtionsrikedom och huvudstädernas förmåga att leva över sina tillgångar kapitalismens utveckling. Wrigley har hävdats att i Londons fall — ”den stora svulsten”, som 1750 hyste 11 % av landets befolkning mot 2,5 % för Paris — hade huvudstadens konsumtion ett positivt och avgörande inflyttande på den nationella marknadens utbildande. Men det vore förhastat att generalisera detta fall: skillnaden mellan London som huvudstad i ett högt utvecklat agrarkapitalistiskt system och transithamn för världshandeln och t ex Neapel eller St Petersburg var oerhörd. London hade försäkrat sig om ett försörjande omland och dominerade världsmarknaden: konsumenterna bekymrade sig här inte för brödpriserna (som i Paris), utan deras bekymmer gällde ett större spektrum av konsumtionsvaror och högre löner. I Neapel var däremot de styrandes skräck för pöbeln så stor att de inte endast ”blev liberala utan också slösaktiga”; befolkningens försörjning tryggades genom förlustbringande kungliga monopol. Det nära samband som i Neapel förelåg mellan billig säd och olja och den bourbonska ”fattigkungens” (*re lazzaroni*) popularitet var ett politiskt mått på dessa prekära försörjningsproblem, som krävde att ett stort områdes resurser togs i anspråk. Den

---

process): han betraktar denna distinktion som ”en olycklig terminologi”. Se *The Modern World System*, kap 2 och ”The Rise and Decline of The Capitalist World System” i *Comparative Studies in Society and History*, bd 16, 1974, s 387-415.

<sup>43</sup> P. Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, Paris 1962, bd III, s 9-12, 562-65; *Sur le féodalisme*, s 42 f; Marx, *Kapitalet* I, kap 15.

<sup>44</sup> Braudels utmärkta översikt av denna storstadstillväxt i *Capitalism and Material Life*, kap 8, och i *The Mediterranean*, bd I, s 344-52; Raymond Williams, *The Country and the City*, London 1975, kap 14; Richard Cobb, *The Police and the People*, Oxford 1970, s 266.

demografiska instabiliteten i dessa städer, som bara kunde upprätthålla sina befolkningstal genom att kompensera den höga mortaliteten och epidemierna med en ständig tillströmning av invandrare från landsbygden, var ett tecken på denna grundläggande ojämvt.

Framväxten av en kring metropolerna centrerad hemmamarknad har väl dokumenterats av Steuart: ”Allt överflödigt förvandlas till pengar ... utan en enda övertalig eller onyttig mun” medan det långt från staden ”finns en mängd överflödiga ting, som inte kan förvandlas till pengar”. Han tillägger: ”Det är bra att ha en egendom långt bort från staden om man vill bo på den; om inte, så är det bättre att inneha en egendom i stadens närhet.” (*Inquiry*, bd I, s 55). Men stadsmarknadens ”skapande” kapitalistiska dragningskraft vilar på ytterligare en förutsättning, som Steuart kallar ”separationen mellan moderjorden och de arbetssamma barnen”, och som helt ”naturligt” måste ske i förhållande till industrins och handelns utveckling (kap 10). Den kapitalistiska marknadens fulla utveckling kräver, som Dobb med rätta betonat, att de omedelbara producenterna berövas sina produktions- och existensmedel, dvs att jorden själv befrias genom att jordbruket frigörs som en företagsverksamhet från det feodala jordägandets tvångströja. Organisationen av jordbruket som en bytesvärdeproducerande industri är en väsentlig del av samma arbetsdelning som frambringar det på lönearbete grundade fabrikkssystemet. Detta *skapande* av betingelserna för en agrar-industriell marknad som baseras på utbyte av ekvivalenter visar, ”vilken högst annorlunda utveckling av arbetets produktivkrafter och delning, vilka annorlunda relationer mellan individerna inom produktionen som krävs, för att t ex spannmål skall produceras som rent bytesvärde och alltså helt ingå i cirkulationen; vilka ekonomiska processer som krävs, för att förvandla en fransk bonde till en engelsk arrendator”.<sup>45</sup>

Ingenting visar bättre begränsningarna hos begreppet ”stadsekonomi” (Karl Bucher) och den ekonomiska dualism mellan stad och land, som detta förutsätter, än det faktum, att kapitalet först skaffar sig kontroll över produktionsprocessen *utanför* staden: ”på landsbygden, i byar som saknar skrän” (Marx). Detta gäller inte bara fabriksindustrin, som medförde framväxten av en helt ny stadshierarki utanför de etablerade korporativa städernas kontroll (t ex Manchester och Birmingham, som löd under feodalherrars jurisdiktion och inte ägde några hinder för en fri exploatering av arbetsmarknaden), utan också för landsbygdens hemindustri och förlagssystemet från medeltiden och framåt, som undgick skrånas kontroll och bjöd under de urbana monopolen. Eller som Clark och Slack skriver: ”Den /för industrin/ hämmande faktor som skråväsendets kontroll utgjorde i städerna var emellertid av större betydelse än landsbygdsekonomin positiva incitament ... Tillväxten tycks ha uppmuntrats av frånvaron av sträng kommunal kontroll.”<sup>46</sup>

Industrins förflyttning till landsbygden svarar mot den första formen för kapitalistisk kontroll över produktionen, nämligen *manufakturen*. Manufakturen ökar arbetets samhällliga produktivitet genom att specialisera arbetsfunktionerna och underordna hela landsbygdsområden och produktionsgrenar under kapitalisten i staden. Arbetets underordning under kapitalet förblir emellertid utvändigt och formellt. Produktionen modifieras bara genom arbetsuppgifternas sönderdelning; själva arbetsprocessen tas över från föregående produktionssätt. Med den maskinella produktionens uppkomst sker en kvalitativ förändring av systemet; kapitalet bemäktigar sig arbetsprocessens verkliga substans, omskapar och diversifierar alla produktionsgrenar genom den tekniskt-organisatoriska omvandlingen av produktionsprocessen. Avskaffandet av alla restriktioner för arbetskraftens rörlighet och avskiljandet av den ena sekundära processen efter

<sup>45</sup> Marx, *Grundrisse*, (ty) s 906.

<sup>46</sup> P. Clark och P. Slack (red), *Crisis and Order in English Towns 1500-1700*, London 1972, s 11, 33 f; M.J. Daunton, ”Towns and Economic Growth in 18th Century England”, referat på *Past and Presents* konferens om ”Towns and Economic Growth”, 1975.

den andra från jordbruket (under förutsättning av en motsvarande revolutionering av transportsystemet) öppnar vägen för en accelererad, permanent urbanisering, som grundas på en ”koncentration av de samhälleliga drivkrafterna till storstäderna” (Marx) och på jordbrukets underordning som en industrigren bland andra. Stadens herravälde påtvingas inte längre utifrån: det reproduceras nu som en del av ackumulationsprocessen, som ”inifrån” omvandlar och rumsligt omfördelar den agrara produktionen. Den territoriella arbetsdelningen förändras, varigenom de regionala olikheterna kraftigt förstärks: i stället för att övervinna landsbygdens efterblivenhet (som Smith betraktade som ett arv från det förgångna), reproducerar den kapitalistiska urbaniseringen snarare efterblivenheten genom att underkasta sig landsbygden på ett mer genomgripande sätt. Uppkomsten av en ”reservarmé” av billig arbetskraft och utvandringen från landsbygden kunde knappast betraktas som ett ”framsteg” från landsbygdens synpunkt.

Den kapitalistiska utvidgade reproduktionens tendens är (i motsättning till manufakturen) att revolutionera alla givna arbetsdelningsmönster: den omgrupperar arbetskraften genom ständiga ”förändringar av arbetsprocessen, flytande funktioner och universell rörlighet” och underminerar på så sätt det förhandenvarande förhållandet mellan arbetaren och hans yrke — hans arbetes bruksvärde; den tenderar att underordna sig allmänt, odifferentierat arbete i det ackumulerade, döda arbetets (konstanta kapitalets) tjänst, och i sin rastlösa jakt på ny mänsklig arbetskraft för den in landsbygden på fabriken och fabriken ut på landsbygden. Med avseende på denna nivellering och rörlighet på arbetsmarknaden är ”fabriksstaden” en förelöpare till de svällande stadskomplexen, 1900-talets ”megapolis”, den absoluta negationen av de humanistiska kritikernas och planerarnas ”stad”. Det helt församhälleligande kapitalets förmåga att ta till sig tidigare utopier, som grundades på ett ideal om en balanserad omgivning, och förvandla dessa till ”tekniska angelägenheter för de etablerade neo-konservativa makterna”, demonstreras av ”trädgårdsstads”-idealet (som fabianerna 1898 hånade som en illusion) och dess förverkligande i *metropolens planerade avurbanisering*, som i 1900-talets stads- och landsskapsplanering inneburit stadens upplösning i den ”urbana regionen”. (”Stad och land”, skrev Howard, ”måste förenas, och ur denna enhet kommer ett nytt liv, ett nytt hopp och en ny civilisation att växa fram.”) Det fullt utvecklade samhälleliga kapitalets rörlighet förutsätter denna förmåga att rekonstituera uppdelningen mellan stad och land på en ständigt ny grundval: motsättningen mellan stad och land blir till en motsättning mellan jordbruks- och industripriser — därav en tilltagande politisk istället för marknadsmässig prisbestämning (subventioner, kvantitativa regleringar, fasta priser) eftersom behovet att kontrollera arbetskraftens reproduktionskostnader — den moderna reformismens pris — kolliderar med jordbruksproducenternas intressen.<sup>47</sup>

Vi kan nu urskilja två viktiga brott eller diskontinuiteter i den historiska utvecklingen, som varken kan förklaras av en unilineär uppfattning av ”urbaniseringen” som en med den ekonomiska tillväxten förbunden process, eller av ”stadsekonomin” självständiga utveckling, som utifrån inverkar på landsbygden. Det första brottet sammanfaller med marknadens utvidgning inom territorialstaten, som inskränkte verksamhetsfältet för det feodala produktionsättets urbana handelsekonomier och underminerade skråproduktionen genom manufakturernas och landsbygdsindustrins framväxt. Den ursprungliga ackumulationen tar i stor utsträckning form av en kapitalisering av feodala förhållanden, handelsverksamheten förblir utvärdig i förhållande till produktionen och den nationella ackumulationen har vad man skulle kunna kalla en ”nollsumme”-karaktär, dvs en anhopning av inkomster, som förbrukas för statligt-militära ändamål (vilket Pettys, Kings och Vaubans beräkningar visar). Stadstillväxten förblir instabil så

<sup>47</sup> M. Bookchin, *The Limits of the City*, New York 1974, kap 4; Marx, *Kapitalet* I, kap 15. Jfr vägen av bondeprotester i hela Europa under 1974.



länge ett kapitalistiskt jordbruk saknas: stadens herravälde är rentiärens, och det vilar på yttre politiska och militära förutsättningar. Stadens avhängighet av ett bräckligt försörjningssystem och av invandring från landsbygden, just för att hålla befolkningstalet konstant, klargör detta. Det andra brottet, som inträder med fabriksstädernas uppkomst, proletariats utvidgade reproduktion och det kapitalistiska jordbruket, markerar avstampet för en autonom stadstillväxt: den övervinner stadsutvecklingens korporativa begränsningar genom att kapitalet bemäktigar sig hela produktionsprocessen och underordnar den under värdelagens diktat. Detta reducerar i sin tur de tidigare korporativa, av merkantilistiska regleringar och skråväsende dominerade städerna till andra rangens distributionscentra och tillflyktsorter för adeln. Det är uppenbart att dessa kvalitativa förnyelser inte drevs fram av ”städer” som historiens förkämpar: det var det förhärskande produktionssättet som bestämde de allmänna betingelser, under vilka olika städer blomstrade eller inte. Städerna återspeglade, trots sin roll som kulturella riktninggivare, betingelserna för landsbygdsackumuleringen i lika hög grad som de bidrog till den. På motsvarande sätt kommer de moderna, på lönearbete baserade, metropol-agglomerationernas despotism ”först att kunna avskaffas med avskaffandet av själva det kapitalistiska produktionssättet” (Engels).

Det måste också framhållas att övergången till en stads-centrerad kapitalistisk marknad inte förlöpte utan kriser och folkligt motstånd. Utvidgningen av denna marknad kännetecknades av en ”kristyp” (som först analyserades av Labrousse), som orsakades av problem inom livsmedelsförsörjningen — en kris, som ledde till de våldsammaste polariseringarna mellan stad och land i den moderna historien. I England tog den lokala reaktionen på den alltmer påträngande huvudstads- och exportmarknaden karakteristiskt nog formen av hungeruppror, en folklig rörelse som krävde fastställande av ett högsta pris för att försvara den lokalt reglerade marknaden och som vägledades av den moraliska föreställningen om en ”rättvis” försörjningsekonomi. Det medeltida försvaret av de urbana konsumenternas intressen — lagar som föreskrev priser, garanterade den öppna försäljningen på marknadsplatsen och förbjöd mellanhänder, förköp och monopolbildning — återupplivades under 16- och 1700-talet som ett motstånd mot de spannmålshandlare som betjänade londonmarknaden.<sup>48</sup>

I Frankrike, med sitt finförgrenade nät av lokalt kontrollerade marknader, som förstärktes av de dåliga kommunikationerna och av de statliga tullbarriärerna (”Exporten flyter med flodens ström, importen måste gå emot den”, Cobb), gick motståndet mot frihandeln och kampen för en kontrollerad försörjningsekonomi mycket längre. De lokala försörjningsområdenas prekära tillstånd och beroende av en enda subsistensskörd var grundvalen för den bräckliga ekonomin under *l'ancien régime*, som i samband med hungersnöd var mycket nära sammanbrott, och som helt sattes ur spår av en fri spannmålshandel — vilket Turgot till sin nackdel fick erkänna 1775. ”Försörjningskrisen” efter den franska revolutionens utbrott, tillsammans med avskaffandet av alla kontroller som relikter från den gamla ordningen, ledde — i ett inflations- och krigstillstånd — mycket snabbt till vad Cobb har beskrivit som ett försörjningskrig mellan stad och land. Alliansen mellan bönder och bourgeoisie mot den gemensamma fienden 1789 — feodalherrarnas regim — ersattes under år II av städernas ekonomiska terrorism — priskontroller, rekvisitioner och revolutionsarméns kollektiva plundringar — och av hotet från städerna om avkristnande och militär rekrytering. Denna kris, i vilken det ena lokala försörjningsområdet kämpade mot det andra, städer mot landsbygd, städer mot städer och alla städer mot den parisiska ekonomiska imperialismen, blottlade konsumenternas grad av avhängighet i staden och på landsbygden.

<sup>48</sup> Se E.P. Thompsons illustrativa och skarpsinniga rekonstruktion av denna rörelse. ”The Moral Economy of the English Crowd in the 18th Century” i *Past and Present* 50, 1971, s 76-136.

Städernas dominans framgår tydligt av att stora grupper av landsbygdens konsumenter tvingades invandra till städerna för att klara sin försörjning. Avvecklingen av priskontroller efter nederlaget för den folkliga rörelsen under år III gav landsbygdens producenter en möjlighet att hämnas. Om landsbygden, enligt sansculotternas slagord, skulle vara ”dömd att få känna av den fulla kraften av en terror som utgick från städerna och dirigerades av stadens män”, så försvarade sig landsbygden med produktionsstrejker och kontrarevolutionära federalistiska uppror i väst och syd. Liksom i Ryssland efter 1917 (Krigskommunismen) levde detta sammanbrott och det hat och den polarisering som det skapade länge i folkminnet; det låg bakom de franska böndernas antirepublikanska hållning ända fram till den tredje republiken.<sup>49</sup>

Upphävandet av antitesen mellan stad och land är ett klassiskt mål för den revolutionära socialismen alltsedan *Kommunistiska manifestet*. Mot bakgrund av landsbygdens efterblivna samhällsförhållanden och institutioner i stora delar av Europa och ”jordägarintressenas” seglivade politiska inflytande, gav klassalliansproblemet, ”utvidgandet av klasskampen till att omfatta landsbygden” (Lenin), detta mål en omedelbar och tvingande relevans. Gentemot den populistiska och romantiska tron på ett avskiljande av landsbygdens sociala värld från industrialismen prisade socialdemokraterna den kapitalistiska utvecklingen på landsbygden och avskaffandet av småegendomen, som de betraktade som en förutsättning för alliansen mellan landsbygdens och stadens klasskrafter under ledning av det urbana proletariatet. Med andra ord, det omedelbara perspektivet bestod i att främja den kapitalistiska utvecklingen för att övervinna avståndet till den efterblivna landsbygden. Med vilka konkreta paroller kunde socialdemokratin göra anspråk på att i motsättning till bondeorganisationernas rivaliserande krav leda ”landsbygdens revolution”? Den taktiska osäkerhet som avvisandet av jorduppläggning gav upphov till, illustreras väl av den vacklande hållning som den tyska socialdemokratin — mot bakgrund av junkrarnas fullständigt kapitalistiskt integrerade jordbruksdrift — intog i agrarfrågan. Denna tendens, att i landsbygdens efterblivenhet se en obsolet förkapitalistisk kvarleva, som var utvändigt och fientligt i förhållande till den kapitalistiska utvecklingen, innebar att man bortsåg från alla de fall, i vilka denna efterblivenhet var funktionell med avseende på den totala ackumulationsprocessen.

Förekomsten av en särskild ”agrarfråga” betraktades som ett arv från bourgeoisins historiska misslyckande att genomföra sin demokratiskt-revolutionära uppgift också på landsbygden — en uppgift som nu föll på proletariatet som det urbana framåtskridandets förtrupp. Bortom alla taktiska skiljaktigheter och svängningar låg den djupare motiveringen för många kommunistiska ”maktanspråk” sedan 30-talet i tron på att arbetarklassen hade både uppgiften och förmågan att övervinna den kapitalistiska utvecklingens *begränsningar* och *otillräckligheter*. De fascistiska regimerna var beviset på bourgeoisins historiska bankrutt. Den var komprometterad genom de monopolistiska och finansiella intressenas allians med den ”agrar-byråkratiska kasten” och därigenom oförmögen att garantera någon fortsatt utveckling eller något framåtskridande.

Uppfattningen av fascismen som en allians mellan finanskapitalet och de mest efterblivna rentiärelementen i samhället (Dimitrov) möjliggjorde de motsvarande öppningarna (folkfront, ny demokrati) till en allians med en progressiv kapitalism; när ett sådant dualistiskt betraktelsesätt överfördes till tredje världen, fann man i den ”nationella” bourgeoisien en kraft redo att fullgöra en progressiv roll i kampen mot landsbygdens feodala kvarlevor. Sweezys hypostasering av den kapitalistiska utvecklingens dynamik motsvarar en evolutionistisk projektion inom marxismen av

---

<sup>49</sup> Richard Cobb, *Les Armées révolutionnaires*, Paris/Haag 1961-63 och *The Police and the People*, Oxford 1970, som innehåller en briljant analys av motsättningen mellan stad och land och av knapphetspolitiken i den franska revolutionen.

det kapitalistiska ”stadiets” nödvändiga och likformiga fulländning: kapitalismens oändliga utvidgning som ett redskap för framåtskridandet gentemot alla förkapitalistiska hinder och fram till det slutliga ”rationella” fulländandet av denna utveckling, som är förbehållet socialismen.

Klyftan mellan produktivt industrikapital och räntebärande finanskapital slöts redan teoretiskt av Marx och av kapitalets verkliga historiska rörelse — 1857. Marx' upptäckt av den mogna kapitalistiska krisens mekanism som en produkt av motsägelsen mellan pengar som vara och pengar som kapital sammanföll med 1857 års världsekonomiska kris. Denna kris skapades inte av misslyckanden inom livsmedelsproduktionen utan av motsägelsen mellan ”bank och fabrik”, mellan penning och kapital som en motsägelsefull enhet på en internationell nivå. I Frankrike fick saint-simonisternas ”utopiska” lösning på åtskillnaden mellan kapital och jordegendom, som föreställde sig segern för *l'industriel* över *le rentier*, invänta sammanbrottet och arbetarklassens hot 1848, som förenade jord och kapital i ”ordningens parti”. Det krävdes ”den bonapartistiska socialismen” (Marx) — en ”likviditetens, den monetära proudhonismens regering och *Credit Mobilier*” — för att de jordbesittande rentiärernas inkomster och sparande skulle bringas i samklang med den industriella utvecklingen, precis som Lassalles ”statskredit” måste invänta Bismarck. Marx var följaktligen tvingad att i *Grundrisse* på nytt genomarbota sin tidigare kritik av de utopiska kreditmodellerna; han övergav sin tidigare manchesterliberala modell av finanskapitalets parasitism till förmån för en analys av pengar och kredit som en *immanent* artikulering av kapitalets församhälleligande och som en krismekanism.<sup>50</sup>

För att sammanfatta: det dualistiska synsättet, som skiljer urbant framåtskridande från landsbygdens efterblivenhet — en relik från det förgångna — måste ställas mot det faktum, att ”urbanisering” och ”ruralisering” är motsatta sidor av en och samma process av kapitalistisk arbetsdelning. Men naturligtvis har föreställningen om staden som den historiska drivkraften bakom alla förändringar djupa och seglivade kulturella rötter. Dessa har Raymond Williams spårat i sin studie av motsättningen mellan stad och land i den engelska litteraturen, som kännetecknas av ambivalenta växlingar från idealisering av det oskyldiga lantlivet, det förlorade arkadien, till stadens förakt för ”lantlivets idioti”.<sup>51</sup> Williams har några hårda ord att säga om ”storstadssocialisterna”, som har övertagit myten om landsbygdens passivitet och stadens kapitalistiskt progressiva karaktär. Dessa nyttiga påminnelser om den urbana ideologins evolutionistiska övergrepp på det socialistiska tänkandet visar hur nödvändigt det är att kritiskt återvända till Marx.

---

<sup>50</sup> Se Sergi Bolognas inträngande analys av denna övergång till ett fullt församhälleligt kapital i Marx' skrifter åren kring 1850: ”Moneta e crisi; Marx corrispondente della 'New York Daily Tribune' ” i *Primo Maggio*, nr. I, 1973. En utvidgad version av denna uppsats finns i Bologna, Carpignano och Negri, *Crisi e organizzazione operaia*, Milano 1974.

<sup>51</sup> Raymond Williams, *The Country and the City*, London 1975, s 50 f.

## Rodney Hilton Efterskrift (1978)

Problemet med övergången från feodalism till kapitalism, som togs upp av Maurice Dobb i hans *Studier i kapitalismens utveckling*, men, som Dobb själv medgav, inte på något sätt blev uttömmande behandlat, diskuteras än i dag livligt av historiker, sociologer och ekonomer. De ursprungliga frågeställningarna bestämde härvid debatten på ett sådant sätt, att den också i sin fortsättning i stor utsträckning kom att utspelas inom en marxistisk begreppsram, även om också icke-marxister — framför allt i Amerika — på senare tid visat ett ökat intresse för dessa problem. I dag tycks diskussionen föras vidare på tre olika fält:

För det första inom den historiska forskningens snävare område, där historikern undersöker primärkällor och använder sig av ett dialektiskt tillvägagångssätt, som konfronterar begrepp och data i ett ömsesidigt utbyte. På denna väg kommer de fruktbaraste och mest prövbara hypoteserna om feodalismens inre dynamik och den kapitalistiska utvecklingens ursprung att uppnås.

För det andra finns det arbeten som syftar till historiska synteser. Deras författare vill täcka ett större objektområde och en längre tidsperiod genom att utnyttja redan publicerade forskningsresultat. De bredare och uppslagsrika perspektiv, som är möjliga i sådana undersökningar, kan ofta öppna insikter, som förbigår källforskarens snävare blickfält.

För det tredje finns de diskussioner som utspelar sig långt bort från de fakta och problem, med vilka både källforskaren och författaren av historiska synteser konfronteras. Dessa diskussioner, som oftare äger rum bland filosofer och sociologer än bland historiker, gäller modeller och begrepp för produktionssätt och övergångar dem emellan. Det handlar här om en form av marxistisk skolastik, som varken kan vara till hjälp för historiker eller — det är min bedömning — för dem som sysslar med de samtida politiska problemen om övergång från en samhällsformation till en annan. Liksom i min inledning avser jag inte heller här att åstadkomma en detaljerad bibliografisk efterskrift, utan skall istället anföra ett eller två exempel ur den nyare litteraturen på de olika tillvägagångssätt, som jag just har hänvisat till.

Övergångsdebattens direkta inflytande på den historiska forskningen verkar ha varit ringa. Däremot kan det indirekta inflytandet ha varit viktigare än vad det vid första anblicken förefaller. Detta kan delvis förklaras av att historikern vid formuleringen av sin modell ofta går mindre explicit tillväga än den forskare, som huvudsakligen intresserar sig för produktionssätt och deras övergångar. Jag vill anföra ett exempel på detta från min egen erfarenhet. I mitt arbete *The English Peasantry in the Later Middle Ages*<sup>1</sup> behandlade jag en specifik fas i övergången från feodalism till kapitalism, den period av relativt förfall för den jordbesittande aristokratins tvångsmakt som sammanföll med den utveckling av varuproduktionen inom bondeekonomin, som lade grunden för uppkomsten av ett skikt av proto-kapitalister på slättbygderna, *the yeomanry*. Då denna undersökning inte argumenterade på grundval av en specifikt marxistisk terminologi, missförstod vissa (icke-marxistiska kritiker) fullständigt dess teoretiska implikationer. — Hur som helst, det intressantaste nya arbetet inom den marxistiska historieforskningen borde vara Guy Bois' bok *Crise du féodalisme*.<sup>2</sup> Det handlar här om en detaljerad analys av det feodala samhället i Normandie mellan slutet av 1200-talet och mitten av 1500-talet. Karakteristiskt för detta arbete är sammanfogningen av teori och empirisk analys; det utgör enligt min mening det hittills mest lyckade försöket att klarlägga det feodala produktionssättets motsägelser. Också detta arbete

<sup>1</sup> R.H. Hilton, *The English Peasantry in the Later Middle Ages. The Ford Lectures for 1974 and Related Studies*, Oxford 1975.

<sup>2</sup> G. Bois, *Crise du féodalisme. Economie rurale et démographie en Normandie orientate du début du 14e siècle*, Paris 1976.

missförstods av vissa icke-marxistiska recensenter, möjligen avsiktligt. Då Guy Bois på ett alldeles riktigt sätt framhäver den demografiska faktorns roll i sin undersökning av byekonomin, gjordes ett ganska vilseledande försök att inordna honom i den neo-malthusianska ortodoxin bland de nutida ekonomihistorikerna.<sup>3</sup>

Den neo-malthusianska eller, som några av dess företrädare hellre skulle säga, neo-ricardianska tolkningen av den senmedeltida ekonomin har underkastats en skarp kritik i den amerikanske marxisten Robert Brenners artikel "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe".<sup>4</sup> Brenners arbete tillhör den kategori, som syftar till bredare anlagda synteser utifrån en grundlig förtrogenhet med den historiska forskningens resultat. Han kritiserar neo-malthusianerna, t ex Emmanuel Le Roy Ladurie, framför allt för att de förbiser den historiskt föränderliga klassrelationen mellan bönder och adliga herrar, och har med sin kritik givit upphov till en debatt, som för närvarande pågår i tidskriften *Past and Present*<sup>5</sup> med bidrag från såväl marxistiska som icke-marxistiska kritiker av hans teser.

Utöver dessa bidrag skall också nämnas några utförligare syntetiska framställningar som går in på övergångsproblematiken. Perry Andersons två band *Passages from Antiquity to Feudalism* och *Lineages of the Absolutist State*<sup>6</sup> vilar på en grundlig kännedom om såväl den marxistiska som den borgerliga historieforskningen. Som titlarna antyder är frågeställningen mer omfattande än i övergångsdebatten. Dessa båda arbeten koncentrerar sig också på den politiska nivån snarare än på de förkapitalistiska ekonomiernas historia och transformation. Trots det innehåller de talrika insikter, som är relevanta för vårt tema. Andersons "politiska" ansats visar sig mycket värdefull, eftersom han i överensstämmelse med Marx bestämmer de politiska, rättsliga och ideologiska faktorernas determinerande verkan med avseende på den icke-ekonomiska tvångsmekanism, genom vilken frukterna av böndernas arbete i det feodala samhället förvandlas till jordherrarnas inkomster. Lika värdefull förefaller Andersons insikt vara, att det i övergångens tidiga stadier mindre var fråga om att den ekonomiska utvecklingens krafter bröt igenom och upplöste de föråldrade produktionsförhållandena, än om förändringar av de sociala klassrelationerna, som frigjorde de produktiva resurserna och på så sätt möjliggjorde den gradvisa utplåningen av den gamla samhällsordningen.

Problemet med övergången från feodalism till kapitalism är emellertid inte bara ett historiskt tolkningsproblem. I de länder som underkastats västimperialismen utgör det också i dag en livlig stridsfråga. Frågan om övergången från feodalism till kapitalism spelar därför en avgörande roll i framförallt diskussionen om underutveckling och utveckling i tredje världen. Ett av de intressantaste nya försöken att undersöka de vitt åtskilda historiska och aktuella problemen utifrån ett enhetligt perspektiv föreligger i Immanuel Wallersteins arbete *The Modern World System*.<sup>7</sup> Wallerstein närmade sig sin historiska undersökning av den koloniala expansionen i den tidiga

<sup>3</sup> E. Le Roy Ladurie, "En Haute-Normandie: Malthus ou Marx? A propos d'un livre de Guy Bois" i *Annales* 33, 1978, s 115-124.

<sup>4</sup> *Past and Present* 70, 1976, s 30-75 (sv övers: Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen. Arkiv studiehäften 5, 1979).

<sup>5</sup> M.M. Postan och J. Hatcher, "Population and Class Relations in Feudal Society" i *Past and Present* 78, 1978, s 24-36; P. Croot och D. Parker, "Agrarian Class Structure and Economic Development" ibid, s 37-46; H. Wunder, "Peasant Organization and Class Conflict in East and West Germany" i ibid, s 47-55; E. Le Roy Ladurie, "A Reply to Professor Brenner" i *Past and Present* 79, 1978, s 55-59; Guy Bois, "Against The Neo-Malthusian Orthodoxy" i ibid, s 60-69; R.H. Hilton, "A Crisis of Feudalism" i *Past and Present* 80, 1978, s 3-19; J.P. Cooper, "In search of Agrarian Capitalism"; ibid, s 60-65.

<sup>6</sup> Båda banden London 1974 (sv övers 1977 och 1978).

<sup>7</sup> I. Wallerstein, *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the Modern World Economy in the Sixteenth Century*, New York 1974.

moderna perioden utifrån tidigare erfarenheter från studiet av de aktuella ekonomiska problemen i Afrika. Hans bok baserar sig, liksom Andersons, på en omfattande, för att inte säga eklektisk, kunskap om den historiska forskningen. Lösningen på feodalismens kris och kapitalismens framväxt i Västeuropas ”kärn”-stater vilade enligt hans uppfattning på en ny form av överskotts-tilläggelse. Denna grundades såväl på de europeiska kärnstaternas territoriella expansion som på utsugningen av nya arbetskraftsreserver, antingen i form av livegna eller lönearbetare. I denna process uppstod det kapitalistiska världssystemet. Naturligtvis mötte Wallersteins teser åtskilligt med kritik, framför allt från marxistiskt håll. Man kan här nämna Robert Brenners artikel ”The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism” i *New Left Review*<sup>8</sup> och Alfred Dubucs artikel.<sup>9</sup>

Debatten om produktionssätten har, med särskilt avseende på den utvecklingsteoretiska problematiken, presenterats i en förtjänstfull översikt av Aidan Foster-Carter<sup>10</sup> Foster-Carter utgår här framför allt från ett arbete som s a s. försöker åstadkomma en ”parsonisering” av marxismen till ”stor teori” och som därvid uppvisar en bristande förbindelse med empiriskt gripbara samhällsliga problem. Detta arbete, *Pre-Capitalist Modes of Production*<sup>11</sup> av B. Hindess och P.Q. Hirst, är ett framstående exempel på den tredje typ av diskussioner, som jag inledningsvis nämnde. Eftersom detta arbete och liknande i samma genre inte kan bidra till en historisk förståelse av övergången från feodalism till kapitalism, avstår jag från att här gå närmare in på det, men får kanske citera från en kommentar till Hindess och Hirst av Maurice Dobb, som publicerats i tidskriften *History*. Det handlar här om ett av Dobbs sista arbeten före sin död. Uppenbarligen gav boken honom vissa dubier, inte så mycket för vad den hade att säga, utan snarare för hur den sade det. Med avseende på författarnas konstaterande av att ”fakta aldrig är givna, utan istället måste (teoretiskt) produceras” drog Dobb följande slutsats: ”För de flesta läsare, inklusive de flesta marxistiska läsare, måste detta betyda, att den version av strukturalism, som de båda författarna ansluter sig till, är en form av idealism. De vill inte bara betona det subjektiva moment som är inneboende i all kunskap, utan vill åstadkomma historisk tolkning genom ett aprioriskt tillvägagångssätt.”<sup>12</sup> Med detta konstaterande skall den författare, som övergångsdebatten har så mycket att tacka för, också ges sista ordet.

---

<sup>8</sup> I *New Left Review* 104, 1977, s 25-92.

<sup>9</sup> I *Europa* 1, 1977

<sup>10</sup> I *New Left Review* 107, 1978.

<sup>11</sup> London 1975.

<sup>12</sup> I *History* 91, 1976, s 91.

## Bibliografiska upplysningar

Uppsatserna i denna bok publicerades första gången i följande tidskrifter: Paul Sweezy, ”En kritik” och Maurice Dobb, ”Ett svar” i *Science and Society*, våren 1950; Kohachiro Takahashi, ”Ett diskussionsbidrag” i *Science and Society*, hösten 1952; Maurice Dobb, ”Ytterligare en kommentar” och Paul Sweezy, ”Ett gemäle” i *Science and Society*, våren 1953; Rodney Hilton, ”En kommentar” och Christopher Hill, ”En kommentar” i *Science and Society*, hösten 1953; Georges Lefebvre, ”Några iakttagelser” i *La Pensée*, februari 1956; Giuliano Procacci, ”En debattöversikt” i *Società*, XI, 1955; Eric Hobsbawm, ”Från feodalism till kapitalism” i *Marxism Today*, augusti 1962; Maurice Dobb, ”Från feodalism till kapitalism” i *Marxism Today*, september 1962; John Merrington, ”Stad och land i övergången till kapitalism” i *New Left Review* nr 93, sept—okt 1975. Rodney Hiltons efterskrift är från bokens tyska utgåva.